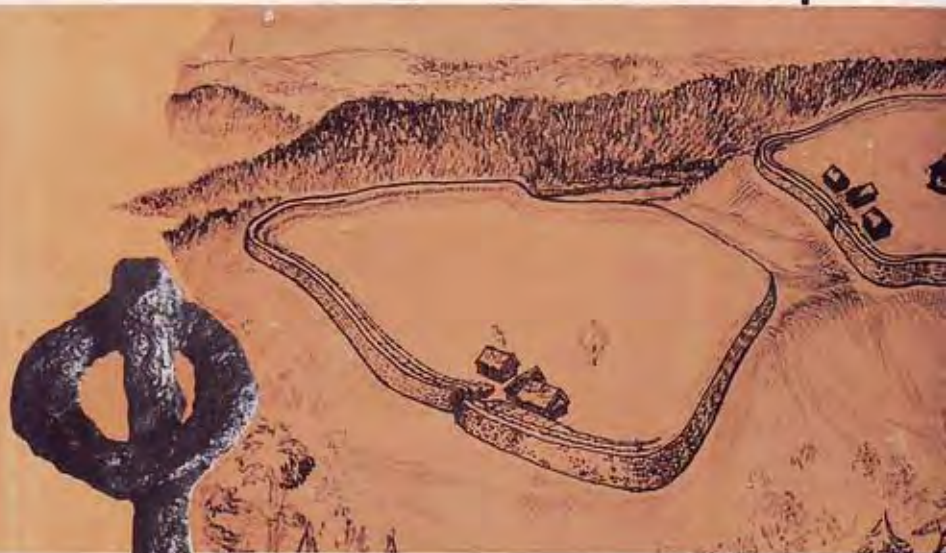

PRAEHISTORICA | XI

JIŘÍ SLÁMA

**Střední Čechy
v raném
středověku**

Obsah

Předmluva	7
I. Hradiště českých Slovanů v údajích písemných pramenů	9
Terminologie používaná k označení opevněných sídel	10
Počátky hradišť v Čechách	12
Příčiny budování hradišť	13
Stavby, přestavby a opravy hradišť	13
Hradby, brány a věže	16
Výběr míst ke stavbě hradišť	17
Hradní paláce	18
Hradní dvorce	19
Ostatní obytná stavení na hradištích	21
Vězení, výrobní a hygienická zařízení na hradištích	22
Hradní kostely	24
Hradní hřbitovy	29
Obyvatelé hradišť	30
Podhradí	33
Pohraniční hradiště	35
Boje o hradiště, způsoby jejich dobývání a obrany	36
Vlastnictví opevněných sídel v raném středověku	43
Jména hradišť a názvy krajín v jejich okolí	45
Význam jednotlivých českých hradů v raném středověku podle svědectví písemných pramenů	46
Hradská organizace a její projevy	52
Objekty sporné lokalizace	56
Historické závěry	58
II. Katalog slovanských hradišť v Čechách	61
Zusammenfassung — <i>Mittelböhmen im frühen Mittelalter</i>	
II. <i>Die Burgwälle, Beiträge zu ihrer Geschichte und Bedeutung</i>	99
Soupis použitých písemných historických pramenů, literatury a zkratk	103

Předmluva

Nejstarší počátky českých národních dějin jsou velmi úzce spjaty se středními Čechami. Nehledíme-li na české historické pověsti, jejichž povětšinou vyprávěné děje umístili středověcí autoři převážně do této oblasti, potom není nejmenších pochybností, že se právě na onom teritoriu začala někdy v průběhu druhé poloviny 9. století postupně vytvářet moc Přemyslovců, kterým v následujícím období připadl závažný dějinný úkol sjednotit celé Čechy pod jedinou vládou a vytvořit český raně středověký stát. I když tyto velmi závažné historické děje byly předmětem studia již několika generací historiků, přesto se je dosud nepodařilo do všech detailů objasnit. Nepochybně malé množství historických zpráv zaznamenaných písemnými prameny je toho hlavní příčinou. Právě proto se v poslední době obrací zvýšený zájem k archeologickým památkám, které jsou nyní všeobecně hodnoceny jako skutečný pramen historický. Je samozřejmé, že archeologické nálezy a objekty nemohou vzhledem ke své povaze, omezené vyprávěcí schopnosti a často i k nejasnostem, týkajících se jejich přesného časového zařazení, osvětlit v celé šíři složitou historii raného středověku, ale pouze některé její dílčí úseky. Nepochybně největším i technicky nejobtížnějším hmotným výtvorem raně středověké společnosti byla hradiště. Ve středních Čechách jich existuje z tohoto údobí na území, které se považuje za původní doménu Přemyslovců, více než dvě desítky. I když na sebe poutají zvýšený zájem odborníků i laiků již od minulého století, přesto teprve současná epocha moderně prováděnými systematickými výzkumy některých z těchto objektů rozpoznala způsob jejich opevnění a vnitřní zástavbu, popřípadě i vývojové proměny jednotlivých lokalit v průběhu delšího časového období. Z údajů písemných pramenů je zřejmé, že raně středověká hradiště byla nejdůležitějšími centry života tehdejší společnosti a že jejich mocenský vzestup nebo naopak stagnace, úpadek a zánik, byly vždy důsledkem konkrétní dějinné situace. Tato skutečnost je pobídkou k tomu, aby určité jevy, které se shodně objevují u více hradišť na širším teritoriu, byly interpretovány historicky, a tak napomohly k objasnění některých dějepisných problémů dávné české minulosti. Právě těmto otázkám je věnována obsáhlejší studie, která volně navazuje na katalog hradištních hrobových nálezů ze stejného středočeského území (*J. Sláma, Mittelböhmen im frühen Mittelalter, I. Katalog der Grabfunde, Praehistorica V, Praha 1977*). Značný rozsah práce nedovolil, aby byla publikována celá najednou. V tomto jejím prvním oddíle je zveřejněna jednak kapitola, v níž jsou probrány všechny informace, které o českých hradištích zaznamenali raně středověcí autoři v časovém údobí od 7. do počátku 12. století, jednak katalog slovanských hradišť z celého českého území. V písemných pramenech nalézáme o hradištích velmi širokou škálu nejrůznějších údajů, z nichž mnohé však nepostihují jevy z historického hlediska nejdůležitější. I tak z nich však bylo možno vyvodit ve stručném souhrnu celou řadu obecnějších poznatků a závěrů. V katalogu jsou podchycena všechna dosud objevená a někdy pouze předpokládaná slovanská hradiště v Čechách; u každé lokality jsou uvedeny nejdůležitější zeměpisné, archeologické a popřípadě i historické údaje spolu se základní bibliografií příslušné odborné literatury. Poněvadž rozložení a hustota slovanských hradišť na území Čech vycházely z potřeb své doby, jsou i ony důležitým pramenem historickým. Ve druhém oddíle této práce, publikovaném v budoucnu samostatně, bude přihlédnuto nejen ke všem údajům čerpaným o hradištích z písemných pramenů, ale i ke svědectví poznatků archeologických. Vzájemnou kombinací těchto údajů lze totiž dospět k celé řadě závěrů, týkajících se nejstarších počátků přemyslovského státu, je jí možno ozřejmit i vztah Přemyslovců ke Slavníkovcům a osvětlit způsob, jakým Přemyslovci ovládli Moravu.

Vydání této monografie bylo umožněno díky pochopení příslušných fakultních a univerzitních činitelů a jmenovitě vedoucí edičního oddělení Univerzity Karlovy PhDr. Z. Vávrové-Rejškové. Za pořízení kresby přiložené mapy náleží můj dík V. Hatajovi. Práci připisuji svým gymnaziálním a univerzitním učitelům J. E., P. J. G. a R. T.

Praha, červen 1984

JIRÍ SLÁMA

I. Hradiště českých Slovanů v údajích písemných pramenů

Staroslovanská hradiště jsou nepochybně v našich zemích po technické a organizační stránce největším stavebním výtvozem raně středověké společnosti; v době své existence představovala nejdůležitější centra jejího politického, správního, náboženského a do značné míry i hospodářského života a také nejvýznamnější opěrné body defenzivní obrany při nepřátelském napadení. Jako taková samozřejmě poutala zájem současníků, který se zrcadlí ve značném množství nejrůznějších zpráv a údajů, zaznamenaných o nich v písemných pramenech.* Většinu jich nalézáme v kronikách a análech, zatímco hagiografické literatuře (a stejně tak i diplomatickým textům) byla tato tematika vzdálená. Raně středověké autory zajímaly ovšem především události z politické historie a velmi mnoho pozornosti věnovali i tematické náboženské, kdežto jejich informace o ostatních oblastech života tehdejší společnosti jsou pouze příležitostné a nesoustavné. To často znemožňuje přesně rozpoznat, zda určitá skutečnost byla zaznamenána proto, že byla typická či naopak výjimečná. Obraz, který lze o raně středověkých hradech získat ze zpráv písemných pramenů, je do značné míry odlišný od toho, k jakému se dopracovává archeologie. Zatímco dějepisné zprávy nejčastěji informují o významu a funkci těchto objektů za určitých historických situací (a v této souvislosti uvádějí o nich celou řadu nejrůznějších údajů), archeologie spíše postihuje celkový vývoj hradišť a podrobně potom poznává některé detaily (fortifikace, rozčlenění plochy hradišť, uspořádání a proměny zástavby apod.), jež naopak nejsou historickými zprávami osvětleny.

Je nepochybné, že jedině komplexní přístup a rozbor všech druhů historických pramenů (tj. archeologických a písemných) může zabránit tomu, abychom nerekonstruovali vývoj slovanských hradišť v pokřivené podobě. Této skutečnosti byl si dobře vědom již L. Niederle (1925, 607—640). Teprve objevná práce K. Vogta (1938) přinesla první široce koncipovanou (a dosud v mnohém nepřekonanou) analýzu historických zpráv o českých hradech do 12. století, i když zaměřenou především na údaje dokumentující jejich správní význam. Závěry Vogtovy práce doplnily v posledních letech některé dílčí studie, které hodnotily informace o českých hradištích zaznamenaných v legendách (Turek 1961, 554—556, týž 1975a), v Kosmově kronice (Turek 1947, 44—50) a především podrobně rozebíraly latinskou terminologii vztahující se k raně středověkým opevněným sídlům (po Vogtovi 1938, 42—49 nověji Bílková, Fiala, Karbulová 1967, 317—325, Ludvíkovský 1972, Bláhová 1978, táž 1980 aj.)

V této kapitole jsou shrnuty všechny nejdůležitější údaje písemných pramenů vztahující se k hradům českých Slovanů a potom i k objektům, které hrály nějakou roli v raných přemyslovských dějinách. Záměrně nebyly rozebírány pouze zprávy o středověkých hradištích, které jsou předmětem zájmu této práce, neboť okruh informací o nich je značně úzký. Horní chronologická hranice, až po kterou byly příslušné historické zprávy sledovány, probíhá přibližně první třetinou 12. století. Limitovaný obsah práce nedovolil ověřovat jednotlivá zjištění studiemi dalších raně středověkých písemností, které se již netýkají českého prostředí (především pramenů polských, uherských a německých). Rozbor jejich údajů o hradech zůstává naléhavým úkolem do budoucna.

* V následujícím textu nejsou v citacích písemných historických pramenů uváděny edice (Bretholz, FRB, Chaloupecký, Ludvíkovský, Podlaha, WLL a j.), na jejichž stránky je odkazováno. Ty lze zjistit na s. 104, kde je u každého v práci použitého písemného pramene poznamenáno, které edice se stránkový odkaz týká. Údaje o edicích byly ponechány pouze na těch místech, kde si to vyžadovala srozumitelnost a potom v celé druhé kapitole obsahující katalog slovanských hradišť v Čechách.

Již velmi mnoho pozornosti věnovalo historické bádání studiu terminologie, kterou používali raně středověcí autoři k označování soudobých opevněných sídel. Stsl. literatura se spokojovala pouze s jediným termínem *grad*. Podle rozboru polské historiografie je tím často míněn nejenom vlastní opevněný objekt, ale i přilehlé hradecké území (Łowmiański 1958, 6–7). Termínem *grad* byl označen Tetín (Proložní ludmilská legenda, s. 64), Budeč (2 stsl. václavská legenda 4, s. 90), Boleslav (několikrát ve všech redakcích 1 stsl. václavské legendy, s. 19, 24, 28, 39, dále v Proložní václavské legendě, s. 66, a ve 2 stsl. václavské legendě 18, s. 108), Praha (2 stsl. václavská legenda 29 a 30, s. 122, 123) i další, jménem neuvedená, středočeská hradiště (1 stsl. václavská legenda ve všech redakcích, s. 16, 17, 23, 39, 2 stsl. václavská legenda 7 a 8, s. 94, 96). Pouze ke zdůraznění výsadního postavení Prahy použili stsl. píšíci legendisté ojedinele i označení slavný hrad, které se však objevuje pouze v textech vzniklých na Rusi (čteme ho v Proložní václavské legendě, s. 67, v Proložní ludmilské legendě, s. 65 a ve Vostokovské redakci 1 stsl. václavské legendy, s. 19, zatímco ostatní dvě redakce téže legendy mají na stejném místě pouze slovo *grad*).

Latinská terminologie je naproti tomu velmi bohatá. Používá především označení *metropolis, civitas, urbs, castrum, castellum, oppidum a munitio*. Již velké množství historických studií se pokoušelo postihnout přesný význam jednotlivých těchto slov (nejdůležitější práce shrnula Bláhová 1978, 249–250, pozn. 1–3). Nejstarší historicky doložený západoslovanský hrad Wogastisburg je u tzv. Fredegara označen jako *castrum* (Fredegar IV, 68, s. 155, k významu tohoto termínu v merovejských textech Bláhová 1980, 20–23, 37, 40–43). Jenom sporadicky vzpomínané české hrady 9. století soudobé franské prameny nazývají *civitas*. Takto je charakterizováno sídlo vévody Wistracha v r. 857 (*civitate Wistrachi ducis*, Annales Fuldenses k r. 857, s. 370) a potom v r. 872 kterési středočeské hrady, na nichž hledali útočiště bojovníci poražení mohučským arcibiskupem Liutbertem (*in civitatibus defecerunt*, Annales Fuldenses k r. 872, s. 385). Canburg známý z bojů v r. 805 není v kronice moissacké označen žádným termínem. Častěji vzpomínaná soudobá hradiště moravských Slovanů vykazují již terminologii mnohem různorodější (k ní srov. Bílková, Fiala, Karbulová 1967, 317–325).

V českém raně středověkém prostředí se setkáváme s bohatou latinskou terminologií opevněných sídel teprve až od 10. století v důsledku přibývání historických zpráv o těchto objektech v legendách, kronikách i textech diplomatických. Jak vyplývá z dosavadních analýz, nebylo užívání latinských termínů ustálené a odlišuje se i u jednotlivých autorů (upozorňuje na to Bláhová 1978, 273–274). U kronikářů výběr slov někdy ovlivňovaly i důvody stylistické. Např. Kosmas při popisu sesazení bílinského hradního správce Mstiše označil na témže místě své kroniky tamější hrad čtyřikrát jako *urbs* a dvakrát jako *civitas* (Kosmas II, 19, s. 111). Ještě větší kolísání nalezneme v Kosmově popisu Soběslavova útoku na Kladsko v r. 1114, kdy byl tento hrad postupně označen jako *castrum, urbs a civitas* (Kosmas III, 42, s. 213). Také Hradec (Králové) nazval Kosmas při zmínce o rozbrojích mezi Přemyslovci v r. 1109 jednou *castrum* a podruhé *urbs* (Kosmas III, 30, s. 199). Stejně terminologické kolísání se objevuje i v legendách. Jako náhodně zvolený příklad je možno vzpomenout různé označení Prahy v legendě Est locus (c. 8, s. 13, 55, 74–75) při popisu Vojtěchova návratu z veronské inestitury (*sancta civitas a urbs*). Podobných ukázek by bylo možno předvést velké množství (srov. ne zcela přesnou tabulku latinských termínů, použitých u jednotlivých raně středověkých českých hradů, kterou zpracoval Hejna 1972, 53–54). Někdy ovšem autor naopak odlišnou terminologií, použitou při různých příležitostech u téže lokality, chtěl zdůraznit její úpadek či vzestup. Téměř klasickým a často uváděným příkladem je Kosmova charakteristika Bamberku jako *castrum* pozměněná po založení tamějšího biskupství na *urbs* (Kosmas I, 37, s. 66). I přes vzpomenutou terminologickou rozlišenost podařilo se dosavadnímu bádání určitě zákonitost v používání jednotlivých označení rozpoznat (srov. základní práce k této otázce: Vogt 1938, 42–49, Fiala 1966, 37–41, týž 1970a, Nový 1972, 98–99, Ludvíkovský 1972, Turek 1977a, 73–74, Bláhová 1978).

Nejvýznamnější objekty, které byly knížecími sídly, středisky církevní a světské správy či nějakým jiným způsobem důležité, nesou nejčastěji označení *metropolis* (popř. *civitas metropolis, urbs metropolis, civitas metropolitana* apod.), *urbs* či *civitas*. Jako metropole byla z českých hradů raně středověkými autory nejčastěji označována Praha, ojedinele potom Vyšehrad a jednou také slavníkovská Libice (všechny doklady i s odkazy na prameny shrnul Fiala 1970, 278–282, k témuž problému Ludvíkovský 1972). Mnohem početnější a i různorodější skupinu představují hrady označované jako

urbs a civitas. Jejich význam a postavení lze nejlépe dokumentovat několika ukázkami z vyprávěcích písemných pramenů, kde jsou tyto objekty zmiňovány. Např. hrady, o které se opírala přemyslovská správa, jsou v Jaromírově řeči údajně pronesené při Břetislavově nastoupení na knížecí stolec nazývány *urbes* (Kosmas I, 42, s. 79); o stejných objektech se v hnězdenských statutech hovoří jako o *civitates* (Kosmas II, 4, s. 86). Stejným termínem označil Kosmas i moravské hrady, na kterých v r. 1055 sídlili velmoži charakterizovaní jako *meliores et nobiliores* (Kosmas II, 15, s. 105). Na české *civitates* byla zase v r. 1104 zaměřena snaha olomouckého knížete Svatopluka podplácením získat je na svou stranu při chystaném povstání proti knížeti Bořivojovi II. (Kosmas III, 17, s. 180). Naprosto stereotypně byl termín *civitas* používán v opisech na denárech ze sklonku 10. a z počátku 11. století při označování míst, kde byly mince raženy. I když je v těchto opisech řada zkomolenin, lze je číst jako PRAGA CIVITAS, VISEGRAD CIVITAS, MELNIC CIVITAS, MALIN CIVITAS, PZISEN CIVO (Turek 1980a). O více než o jedno století později byl v Konrádově listině, vydané v Bamberku v r. 1114, již se povolovalo mincování v moravském Podivíně, označen tento hrad *castellum* (CDB I, č. 138, s. 141–142). I v diplomatických textech jsou nejvýznamnější hrady nazývány *civitas a urbs* (srov. výčet použití těchto termínů v CDB I, s. 552 a 564). Z takovýchto objektů byly např. panovníkem přidělovány různé důchody církevním institucím (*Igitur de omni arte ab omnibus suis civitatibus* nebo *decimam marcam de annuo tributo idem fratres in his civitatibus habeant, videlicet Prage... nebo Per omnes civitates Moraue nonum forum...* , CDB I, č. 55A, s. 54, č. 111, s. 113, č. 386, s. 370). V řadě případů je zřejmé, že termín *civitas* neznamenal pouze samotný hrad, ale i přilehlý hradecký obvod. V této souvislosti je často upozorňováno na terminologické odlišnosti v postupně sepisovaných textech Spytihněvova založení a obdarování litoměřické kapituly, kde v mladších rukopisech byl termín *civitas* nahrazen slovem *provincia* (CDB I, č. 55A,B, s. 54, 55, srov. Vogt 1938, 46–47, Tomas 1966, 44–45). Někdy je v téže diplomatické písemnosti použito pro jeden a týž objekt označení *civitas i urbs*, přičemž v prvním případě je zřejmě myšleno území hradeckého obvodu. Např. v již zmíněném Spytihněvově nadání se uvádí *Rusticos vero de ipsa civitate XII* a dále ve zmínce o témže litoměřickém hradu *circuitum silve ante urbem...* (CDB I, č. 55A, s. 55, 57) nebo dvojí označení Krakova ve známé Jindřichově listině z r. 1086 (CDB I, č. 86, s. 94). Jako *urbs a civitas* jsou v písemných pramenech označeny z raně středověkých českých hradů Bílina, Drahuš, Doudleby, Hradec (Králové), Chýnov, Kouřim (zlická i přemyslovská), Libice, Libušín, Litoměřice, Malín, Mladá Boleslav, Netolice, Plzeň, Praha, Stará Boleslav, Vyšehrad a Žatec (historické doklady k těmto lokalitám shrnul – ne vždy zcela přesně – Hejna 1972, 53–54). Přibližně u poloviny z těchto lokalit se však objevují i označení jiná.

Další kategorii hradů tvoří ty, které jsou v písemných pramenech označeny jako *oppidum, castrum a castellum*. Tyto termíny se jen zřídka objevují v souvislosti s významnými přemyslovskými správními hrady. Výjimkou je např. Kosmova ojedinelá charakteristika Vyšehradu jako *oppidum* (ačkoliv o několik řádek výše označil kronikář týž hrad *civitas a urbs*, Kosmas III, 29 a 30, s. 199) či již dříve vzpomenuté označení Hradce stejným autorem jako *castrum*, jež bylo nejspíše vynuceno důvody stylistickými (Kosmas III, 30, s. 199). V řadě případů jsou naopak takto označené hrady stavěny do druhořadého postavení k objektům správním (*civitate Gradec et totam circa adiacentem cum quatuor castellis provinciam*, Kosmas III, 41, s. 214). Velmi často se tato označení používala u objektů, u kterých vystupovala do popředí jejich strážní a vojenská funkce (zdůrazněná mimo jiné slovy jako *firmissimum castrum, munitissimum castrum* apod.). Z českých raně středověkých hradů byly jako *castrum, castellum a oppidum* označeny Děčín, Dřevíč, Hradec (Králové), Chlumeč, Chrudim, Křivoklát, Levý Hradec, Litomyšl, Lštěn, Malín, Mělník, Oldříš, Opočno, Plzeň, Přimda, Pšov, Stará Boleslav, Tachov, Tetín, Vraclav, Vyšehrad (historické údaje k jednotlivým lokalitám shrnul Hejna 1972, 53–54, srov. i Bláhová 1978, 267–268 a údaje v katalogu na konci této práce); přibližně u poloviny ze jmenovaných hradů se objevují i označení jiná. V některých případech je kolísání terminologie důsledkem změny významu jednotlivých hradů během delšího časového údobí.

V souvislosti s velmi různorodou latinskou terminologií označující raně středověká opevněná sídla vystupuje do popředí i problém jejího překlada do češtiny (o tom naposledy Ludvíkovský 1972, 13–14) a potom otázka, jak tyto objekty vůbec nazývat. Nejčastěji se latinské termíny *urbs a civitas* (a také *castrum, castellum a oppidum*) překládají slovy *hrad* či *město*, v archeologické literatuře hra-

diště, hradisko či opevněné sídliště (posledního pojmu použil Štěpánek 1965). Jak ukazuje celkem stereotypní používání pojmu *grad* ve stsl. psané hagiografické literatuře, nemělo domácí prostředí takovou výrazovou bohatost, jako latina. Poněvadž slovo *hrad* je starého původu všeslovanského (Holub — Lyer 1978, 197, Kopečný 1981, 118), lze jím zřejmě nejméně vhodněji tlumočit výše vzpomenuté latinské termíny. Tento poznatek není nikterak nový, neboť k němu dospěla již řada odborníků předchozí badatelské generace (např. J. Braniš, L. Niederle, v německém textu K. Vogt a j.). Poněkud složitější je to s používáním termínu *město* pro raně středověké objekty, neboť tento pojem se váže na sídlištní útvary s určitými specifickými rysy urbanistickými, ekonomickými, právními aj., jež doba staroslovanská ještě neznala (poslední shrnutí literatury k uvedenému problému např. Smetana 1979, 573—575). Právě tato skutečnost vedla některé badatele k vytváření nových pojmů jako *pravěké město*, *raně feudální město* apod. (Neustupný 1969, srov. Žemlička 1980, 61, pozn. 207). Jejich používání se však v odborném světě nevězilo. Naproti tomu zcela běžně se používají v literatuře termíny hradiště a hradisko, přičemž někteří badatelé vyhražují první pro označení dnešního archeologického objektu, kdežto druhým nazývají raně středověká opevněná sídliště v době jejich existence. V této souvislosti stojí jistě za zmínku, že patrně poprvé použil termínu hradiště ve smyslu opuštěného objektu již ruský letopisec ve zmínce o Kyjevci nad Dunajem (Niederle 1925, 608, pozn. 1). V českém písemnictví nalezneme tento termín již u tř. Dalimila, pro kterého znamenal jednak opuštěný raně středověký hrad (zaniklá Vraclav byla pro něho hradištěm, kap. 56, s. 100), jednak místo vhodné pro stavbu hradu (v tomto významu v kap. 39, s. 74). V diplomatických textech vztahujících se k našemu prostředí objevují se sice od 12. století místní jména typu *Gradisc*, *Gradisce*, *Gradisci* apod. (srov. rejstřík v CDB I, s. 487), avšak bez zjevné spojitosti a souvislosti s někdejšími raně středověkými hra-

dy. Poněvadž nejstarší období českých dějin není osvětleno téměř vůbec žádnými dějepisnými zprávami, nemůže historie říci něco podstatného ani o počátcích hradišť. Vzhledem k tomu, že termíny označující hrad v jednotlivých slovanských jazycích mají společný původ (a příslušný výraz existoval tudíž i v praslovanštině, srov. výše citovanou literaturu), lze podle názoru filologů předpokládat znatlost stavby hradišť u Slovanů již v dobách, než započala jejich mohutná expanze. Prvním a pro celé sedmé a osmé století současně i jediným historickým údajem o těchto objektech u západních Slovanů je již mnohokrát rozebíraná zpráva kroniky tzv. Fredegara o *Wogastisburgu* (IV, 68, s. 155, o problému jeho lokalizace bude pojednáno níže). Její přílišná stručnost neumožňuje tento objekt přesně lokalizovat, charakterizovat a ani popsat. Ze skutečnosti, že měl své jméno a byl označen jako *castrum* lze usuzovat, že se jednalo o skutečný hrad, a nikoliv pouze o dočasný opevněný tábor (i takovéto opevnění snad Fredegar, IV, 87, s. 164, popisuje na jiném místě své kroniky, jistoty však není, srov. Bláhová 1980, 41—42). Teprve zmínkou kroniky moissacké (s. 308) o obležení hradu *Canburgu* franskou výpravou v roce 805 začíná se již souvislý sled historických zpráv o hradištích u českých Slovanů, byť je zpočátku zaznamenávali především cizinci.

Naproti tomu údaje o počátcích slovanského osídlení našich zemí a v souvislosti s tím i o nejstarších hradištích, pokud se s nimi setkáváme v pramenech postupně sepisovaných v domácím prostředí od 10. století, jsou zcela bezcenné; jejich autoři pro velký časový odstup o tomto období vůbec nic nevěděli a vypomáhali si proto smyšlenkami, jež mnohdy vykazují zřejmý vliv četby klasické literatury. Podle Kristiánovy legendy (c. 2, s. 91) žili Čechové v raném období svých dějin před přijetím křesťanství bez zákona, knížete a také bez hradů (*sine ... vel urbe*). Takovéto pojetí nejstarší české historie odráží široce rozšířené představy o „zlatém“ dávnověku, jež jsou v Evropě běžné již od antiky (Třeštík 1965, 307—308). Jejich ohlas zjišťujeme i v některých mladších legendách jako např. u Vavřince Montecassinského (c. 1, s. 169), v *Oportet nos fratres* (c. 1, s. 389) a v *Diffundente sole* (c. 4, s. 489); tyto autoři výslovnou zmínku o absenci hradišť v raném období českých dějin však nemají. Do značně idylické a primitivně demokratické podoby rétoricky rozvádějí uvedené pojetí dávné české historie Kosmas (I, 3, s. 7—9) i mnohem pozdější tř. Dalimil (kap. 2, s. 21). Kosmova představa o tom, že nejstarší české hrady byly sídly knížat a členů jejich rodin (Kroka, Libuše, Tetky, Neklana, Vlastislava) odpovídá době, v níž kronikář žil; o existenci hradů spjatých s předchozí kmenovou strukturou se zřejmě do jeho doby nedochovalo již vůbec žádné povědomí.

Pro pochopení historického významu hradišť jsou důležité údaje raně středověkých autorů o př-

činách, jež vedly k jejich budování. V Kosmově kronice, kde je zmíněna stavba celé řady hradisek, jsou uváděny výlučně důvody strategické a mocenské. Ty měly být pohnutkou již v bájném období českých dějin k výstavbě Děvína a Chvrastenu (Kosmas I, 9, s. 20) a v míře mnohem větší i Vlastislavě (Kosmas I, 10, s. 23). Historicky nepochybně závažnější jsou údaje z doby kronikářova života: málo strategicky výhodná poloha Hvozdece na Míšeňsku byla v r. 1088 příčinou jeho opuštění a stavby nového hradu na příhodnějším místě a týž důvod vedl o sedm let později i k vybudování Kamence nad slezskou řekou Nisou (Kosmas II, 40 a III, 4, s. 144, 164). Jak dosvědčují určité narážky v písemných pramenech, zabezpečovali Přemyslovci stavbou hradišť své výboje již v době postupného sjednocování Čech, kdy současně likvidovali předchozí mocenská centra. Kombinací zpráv Kristiánovy legendy (c. 3, s. 94—95: *ex provincia Sclavorum, que Psou antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex civitate noviter constructa Mielnik vocitatur*) a kroniky Kosmova (I, 15, s. 34: *Zlaviboris, comitis de castello Psov*) lze tento jev dobře dokumentovat zánikem Pšova (dosud neznámé polohy) a založením Mělníka (k diskusím o tomto problému naposledy Třeštík 1981, 33, pozn. 48). V téže souvislosti lze vzpomenout i obdobně formulovaného Kosmova svědectví o počátcích Žatce (I, 10, s. 23: *Luczanos, qui nunc a modernis ab urbe Satc vocitantur Satcenses* a potom údaj *Et quoniam hec regio primum, longe antequam Satc urbs condita foret, est inhabitata hominibus, recte eius incole sunt a regione Luczane nuncupati*), byť se o zániku nějakého staršího centra nezmiňuje. Opačná situace je u Kouřimě, kde Kristiánova legenda naopak nepřímou naznačuje její úpadek, avšak nevzpomíná již nový přemyslovský hrad, vybudovaný v nevelké vzdálenosti (*Nam urbs quedam, Kurim vocata, populosa dum erat*, c. 10, s. 125). Poněvadž Ludvíkovského (1973) rozbor bezpečně prokázal, že i závěr legendy, obsahující zmíněný údaj, je její integrální částí a nikoliv — jak se často soudilo — teprve pozdějším dodatkem, máme tak souhlasně s výsledky archeologického výzkumu potvrzen zánik starokouřimského hradiště někdy v průběhu 10. století (archeologové pomýšlejí nejspíše na druhou třetinu tohoto věku, srov. Šolle 1966, 227—228, Turek 1977c, 508—529) a také i odlišen charakter zasedlení někdejšího zlického centra od pozdějšího — v době sepsání Kristiánovy legendy zřejmě již existujícího i když výslovně jí nevzpomenutého — přemyslovského hradu na blízké svatojiřské ostrožně (o tomto problému naposledy Třeštík 1983a, 65—66). Kristiánova legenda tu zřejmě — byť jenom ve stručném náznaku — zachytila významný historický jev zanikání starých hradních center v důsledku přemyslovské mediatizace kmenových knížat na českém území.

Nepochybně závažnou historickou otázkou je, jaké časové údobí asi uplynulo mezi likvidací starého mocenského centra a založením správního hradu nového. Jediný poměrně přesný časový údaj je znám z prostředí srbských Glomačů. Jejich centrum Gana byla vyvrácena Jindřichem I. v roce 929 (Widukind I, 35, s. 432) a pravděpodobně již stejného roku (nejpozději v období 930/931) byla jím v nevelké vzdálenosti založena Míšeň (Thietmar Merseburský I, 16, s. 22, 23; k problému lokalizace Gany a k otázkám chronologickým srov. např. Labuda 1961, 254, 262 a Fiala 1962, 23—25). Z českého území lze potom vzpomenout dvojici hradišť Zabrušany — Bílina, kde se na podkladě archeologických nálezů často předpokládá po určitou dobu dokonce časová souběžnost obou objektů. Naproti tomu u hradišť v Kouřimi se většinou v literatuře uvažuje o časové cesuře mezi zánikem Staré Kouřimě a vznikem nového přemyslovského objektu v poloze svatojiřské. Tento závěr je ovlivněn tradičním názorem o slavníkovské nadvládě nad rozsáhlými oblastmi Čech (a také nad Kouřimskem) ve druhé pol. 10. století, která by tam samozřejmě přemyslovský objekt vylučovala.

Praxe zabezpečování raně středověkých států budováním hradišť byla ovšem běžná i jinde ve slovanském světě; stačí tu vzpomenout často citovaná slova *Povesti vremennych let* k r. 988 (Lichačev I, 63) o Vladimírově budování hradišť na Kyjevsku, i když to bylo vyvoláno především nájezdy kočovníků.

Je s podivem, jak málo pozornosti věnovali ve svých dílech raně středověcí autoři samotným *stavbám hradišť*, ačkoliv při velmi omezených technických možnostech jistě nebylo pro tehdejší společnost jejich budování záležitostí nikterak jednoduchou. Nejvíce takovýchto údajů nalézáme v Kosmově kronice, kde se však většina zmínek (zpravidla velmi stručných) váže k objektům, jejichž vznik položil kronikář již do bájných období českých dějin. To se týká Tetína (Kosmas I, 4, s. 10), Libušína (I, 4, s. 11), Prahy (I, 9, s. 19, jednodušší forma pověsti o založení Prahy se čte u Kristiána, c. 2, s. 91—92), Děvína (Kosmas I, 9, s. 20), Chvrastenu (I, 9, s. 20), Vlastislavě (I, 10, s. 23) a Drahuše (I, 13, s.

29). Nejspíše někde do třetího decennia 10. století je nutno položit Kosmou velmi barvitě vylíčenou stavbu staroboleslavského hradiště (Kosmas I, 19, s. 38–39) a do doby o něco mladší i vybudování Žatce, o němž se však kronikář zmiňuje pouze nepřímou a údaj ani přesně nezařazuje (I, 10, s. 23). Několik zmínek o stavbách je potom připojeno k líčení výbojů Přemyslovců na Míšeňsko a do Polska v době Vratislava II. a Břetislava II. (vybudování Hvozdece a Kamence, viz Kosmas II, 40, s. 144 a III, 4, s. 164).

O něco častěji se v písemných pramenech objevují údaje o *opravách a přestavbách hradišť*. I tato stavební činnost bývá však pouze stručně zaznamenána a jen zřídka jsou uvedeny další podrobnosti. Vůbec nejstarší takovýto údaj se týká přestavby opevnění Pražského hradu v době vlády knížete Břetislava I.; tehdy ji prováděl jeho bratr Spytihněv s lidmi ze svého žateckého údělu (*cum suis circa sancti Georgii claustrum componeret murum*, Kosmas II, 14, s. 104). O dalších přestavbách se potom Kosmas zmiňuje při líčení událostí na konci jedenáctého století za panování Vratislava II. (oprava Hvozdece u Míšní, II, 39, s. 141) a Břetislava II. (přestavba moravského Podivína, III, 9, s. 169). Největší stavební činnost je historicky doložena za knížat Vladislava I. a Soběslava I. v první polovině 12. století. Ohled na politickou situaci nutil tehdy především k opravám pohraničních hradů, i když byly současně přestavovány i některé objekty vnitrozemské (za Vladislava I. Křivoklát, Donín a Podivín, viz Kosmas III, 34 a 47, s. 205 a 220, za Soběslava I. Přimda, Zhořelec, Kladsko, Praha, Hostin Hradec a snad i Tachov, srov. Kanovník vyšehradský k r. 1126, 1129, 1130, 1131, 1135 a 1140, s. 205–207, 212, 222, 231). Stavby, přestavby či opravy hradisek bývají v historických pramenech většinou pouze stručně vzpomenuy; o to větší význam mají potom ojedinělé další údaje, které osvětlují řízení i organizaci raně středověkých fortifikačních prací, délku jejich trvání, příčiny výstavby hradišť apod. (o některých těchto otázkách uvažovala na podkladě údajů z anglosaského světa Vignatiová 1971). Téměř ve všech případech byly stavby či opravy hradů prováděny pod přímým dohledem vládnoucího Přemyslovce (zcela namátkou je možno odkázat na Kosmovy údaje k r. 1087, 1096, 1099, 1121). Nepochybně hlavní tíži prací neslo na svých bedrech vesnické obyvatelstvo, i když jeho účast je při těchto akcích zaznamenána v písemných pramenech jenom zcela výjimečně. Kronikářem Kosmou (I, 19, s. 38–39) je pouze při stavbě staroboleslavského hradu na počátku 10. století vzpomínán *populus*, jehož předáci zpočátku odmítali vyplnit Boleslavův příkaz o stavbě způsobem římským — *opere Romano*. Bohatší svědectví poskytují zlistiněné donace různým církevním institucím, v nichž se často objevují ustanovení, osvobozující jejich poddané od prací při stavbách a opravách hradů, mostů apod. I když se většinou jedná o pozdější potvrzení starých donací či vyslovená mladší falsa, o existenci těchto imunit — a o jejich dávném původu — není zapotřebí pochybovat. Takovouto výsadu měla např. staroboleslavská kapitula (*homines... nulli quicquam debeant in tributo, decimatione, in urbium vel pontium munitione seu caeteris servitiis, nisi tantum monasterio et praeposito, a quo regitur, teneatur*, CDB I, č. 382, s. 362), břevnovský klášter (*homines Brevnowensis ecclesie... non ad eos pertineat oppida edificare*, CDB I, č. 375, s. 349), hradištský klášter u Olomouce (CDB I, č. 208, s. 195 a totéž v mladším dodatku i v CDB I, č. 79, s. 83) i tamější biskupství (CDB I, č. 157, s. 162; o vývoji těchto imunit srov. Vaněček 1928, 19–20). V přemyslovském prostředí nemáme vůbec vzpomenuy účast samotných obyvatel hradů na údržbě a opravách fortifikací, i když je nepochybná. Např. v Sasku v první třetině 10. století za vlády Jindřicha I. byla jeho účast velmi důmyslně zajištěna a plánována; tamější praxi plasticky popsal kronikář Widukind (I, 35, s. 432).

V písemných pramenech je při stavbách a opravách hradišť prováděných Přemyslovci zmiňována především účast knížecího vojska (tak v r. 1087, 1096, 1099 a 1130, srov. Kosmas II, 39, III, 4 a 9, s. 141, 164 a 169, Kanovník vyšehradský k r. 1130, s. 207). V historických textech však chybí zmínky o řemeslnících specializovaných na budování fortifikací, jací jsou doloženi u východních Slovanů (tzv. gorodnici). Poprávu se však jejich existence předpokládá i v našem prostředí (Staňa 1972, 134). Písemné prameny nás rovněž přesně neinformují o počtech lidí, kteří na stavbách hradů pracovali. Pouze z nepřímých náznaků lze usuzovat, že jich snad mohlo být v některých případech i dosti značné množství. K takovýmto údajům náleží např. zmínka o větším počtu předáků lidu (*populi primates*), kteří se měli účastnit stavby staroboleslavského hradu (Kosmas I, 19, s. 38–39), dále i na značné vzdálenosti prováděné přesuny pracovníků určených k opravám opevnění (na přestavbě pražských hradů za Břetislava I. pracovali lidé ze Žatecka, viz údaj Kosmův, II, 14, s. 104) a konečně i skuteč-

nost, že ke stavbám a opravám hradů docházelo zpravidla tehdy, když kníže vytáhl se vším vojskem (*cum omni exercitu* budoval Břetislav II. hrad Kamenec, Kosmas III, 4, s. 164) nebo s velkou družinou (*cum multo comitatu* přitáhl Soběslav I. k opravě Kladska, Kanovník vyšehradský k r. 1130, s. 207).

Výše vzpomenuy zpráva o opravě pražského opevnění za Břetislava I. je ovšem zajímavá ještě z jiného aspektu. Zdá se totiž být dokladem o účasti většího počtu pracovních kolektivů, kterým byly přidělovány k vybudování vždy určité úseky hradů (ačkoliv tehdy *Bracizlaus reedificaret menia totius urbis Prage per girum*, přesto je Spytihněv se svými lidmi vzpomínán pouze při stavbě hradby *circa sancti Georgii claustrum*, Kosmas II, 14, s. 104). V souhlase s touto zprávou by snad mohlo být archeologicky prokázáno budování opevnění v blocích (pozorováno však nejen na přemyslovských hradech na Libušíně a v Hradci u Stoda, viz. *Váňa, Kabát 1971*, 196–197, 242, obr. 19 a *Justová 1979*, 171–172, 182, obr. 23:1–5, 24:2, ale i na objektech shodně považovaných za starší tzv. kmenová centra a to v Zabušanech a na Staré Kouřimi, viz *Váňa 1976*, 466 a *Šolle 1981*, 51).

Pokud se týká *délky doby nutné k vybudování hradiště či k opravě* jeho opevnění přináší písemné prameny zprávy jenom značně neurčité. Není snad zapotřebí podrobněji dokazovat, že údaj tř. Dalimila o postavení dřevěného Vyšehradu v průběhu jedné noci je zcela nehistorický (kap. 11, s. 32). Naproti tomu mnohem cennější informace nalézáme na několika místech v kronice Kanovníka vyšehradského. Podle jeho údajů opravoval kníže Soběslav I. kladský hrad dva roky po sobě (v letech 1129 a 1130), přičemž délka těchto pracovních sezón není přesně známa; v tomto případě se však zřejmě jednalo o rozsáhlejší přestavbu po velkém poničení hradu v r. 1114, neboť kníže *solertius quam antea et robustius munito* (FRB II, s. 207, o první opravě viz zpráva na s. 206). Mnohem přesnější časový údaj uvedl též kronikář (k r. 1140, s. 231) ve zmínce o přestavbě východočeského Hostina Hradce, kterou rovněž prováděl kníže Soběslav I. Stavební práce tam započaly někdy po 29. září 1140 a nebyly ještě dokončeny 23. prosince téhož roku, kdy kníže smrtelně onemocněl. Trvaly tudíž bezmála čtvrt roku. Velmi zajímavé jsou z tohoto hlediska i dvě zmínky Kanovníka vyšehradského (s. 205, s. 212) o Soběslavově výstavbě tachovského hradu (totéž se však týká i Zhořelce na milčanském území). První z nich je zařazena k roku 1126 (*Eodem tempore quasdam munitiones Bohemi reaedificaverunt, quae sclavice... Tachow appellatur*), kdežto druhá kamsi nepřilíží určitě (slovy *Interea transcurrente tempore*) až k roku 1131 (*dux Sobieslaus... Tachow... castrum aedificavit*). Z těchto dvou zpráv lze snad vyvodit závěr, že stavba některých hradů mohla trvat i řadu let. Údaje v písemných pramenech jsou tudíž ve značném protikladu k často se v archeologické literatuře objevujícím názorům, že výstavba hradišť byla v podstatě akcí krátkodobou (poslední shrnutí této problematiky *Nováki, Sándorfi 1981*, 142–147 a *Vencl 1983*, 300–302, na delší dobu stavby pomýšlejí především někteří badatelé polští, např. *Hilczeroŭna 1967*, 162–164, *Dzieduszycki 1977*, 147, pozn. 18). Uvážíme-li, jak nesmírně časově náročné bylo např. v tehdejších smíšených pralesích vybírání a kácení stromů vhodných ke stavbě fortifikací (musely být rovné, přibližně stejně silné a téhož druhu) a také jejich transport, potom ovšem nepřekvapují historické zprávy, podle nichž stavby a přestavby hradišť trvaly značně dlouho. S tímto poznatkem není v žádném rozporu údaj Kanovníka vyšehradského (s. 235) o velmi rychle provedeném zesílení pražského opevnění před očekávaným útokem moravského Konráda na Prahu v roce 1142. Jak ukazuje kronikářovo terminologické odlišení těchto prací (*munitiones firmaverunt*) od jiných jím vzpomínaných přestaveb (nejčastěji charakterizovaných jako *reaedificatio*) nejednalo se tehdy o nějaké rozsáhlejší stavební úpravy.

O příčinách, jež si vynutily přestavování a opravy hradů, rovněž se raně středověcí autoři podrobněji nerozepisují; v některých případech lze je však vystopovat z kontextu ostatních historických událostí. Tak např. již zmíněná rozsáhlá oprava Kladska byla zřejmě vynucena předchozím poničením během obléhání. Nepochybně velmi často se jednalo pouze o pravidelnou údržbu opevnění, které chátralo povětrnostními a dalšími vlivy i v dobách mírových. Poznatky moderní doby o poměrně rychlém samovolném rozpadu některých rekonstruovaných staroslovanských objektů u nás i v cizině názorně ukazují, že tyto práce musely být prováděny dosti často. Dvě zmínky o opravě Podivína v rozpětí 22 let a to poprvé Břetislavem II. v roce 1099 (*dux Bracizlaus... reedificat castrum Podiuin*, Kosmas III, 9, s. 169) a potom podruhé Vladislavem I. v r. 1121 (*dux Wladizlaus reedificavit... Podiuin castrum*, Kosmas III, 47, s. 220) lze nejspíše právě s takovýmito pravidelnými opravami spo-

jovat. Uvedený případ Podivína ovšem také ukazuje, že ne každá přestavba opevnění, zjištěná archeologickým výzkumem, nutně musí být dokladem předchozích (skutečných nebo snad pouze očekávaných) válečných událostí a snad může být i určitým ukazatelem životnosti raně středověkých fortifikací (pokud ovšem v onom dvaadvacetiletém období neproběhly ještě jiné opravy, jež nebyly historicky zaznamenány).

O vlastním opevnění (hradebních zdech) nalzáme sice v pramenech dosti početné zmínky, ty jsou však natolik obecné, že k přesnějšímu poznání a charakteristice těchto fortifikací nepostačují. Legendy je vzpomenu pouze hradební zeď tetínská (podle Proložní ludmilské legendy, s. 65, byla Ludmila pohřbena *pod stěnoju grada*) a opevnění Pražského hradu (*menia Prage* uvádí Veršovaná vojtěšská legenda, c. 6 a 7, s. 317, 318). Mnohem početnější údaje přináší kroniky. Kosmas používal k označení hradeb termínů *menia* a *murus*. Jak ukazují ta místa v jeho kronice, kdy použil současně obou označení při líčení téže události (např. *Bracizlaus reedificaret menia tocius urbis Prage... componeret murum*, Kosmas II, 14, s. 104, srov. i III, 17, s. 180), byl jejich význam v podstatě shodný (*murus* častěji označoval vlastní hradební zeď). Termín *menia* se u Kosmy obvykle objevuje v souvislosti s významnými hrady, jakými byly Libice (I, 29, s. 53), Vyšehrad (III, 29, s. 199) a Praha (II, 14, III, 17, 30 a 31, s. 104, 180, 200, 201), kdežto pojem *murus* u objektů významově druhořadých, jakým byl bájný Děvín (I, 9, s. 21), Stará Boleslav (I, 19, s. 40), pohraniční Kladsko a Přimda (III, 40 a 48, s. 213, 220) a srbský Donín (III, 39, s. 212). Termín *murus* se výjimečně objeví i v listinách (*infra muros in Praga*, CDB I, č. 309, s. 279).

Detailů o *hradebních zdech* je v písemných pramenech zaznamenáno jenom velmi málo. Do staršího údobí se hlásí pouze Kosmova zpráva o stavbě staroboleslavských hradeb v první třetině 10. století údajně „způsobem římským“ (*opere Romano*, Kosmas I, 19, s. 39). Je nesnadné rozhodnout, co měl kronikář na mysli pod tímto termínem. Za svých pobytů v cizině nepochybně viděl skutečné hradby zděné na maltu, ty však nebyly patrně za jeho života v Čechách ještě vůbec stavěny. Starší názor I. Borkovského (1969, 56–59), že tato moderní opevňovací technika se dostala do českého prostředí již v době Břetislava I., nejnovější archeologické výzkumy na Pražském hradě ukázaly jako velmi nepravděpodobný. Opevnění Prahy na počátku 12. století charakterizoval též kronikář jako *ardua menia Prage* (Kosmas III, 31, s. 201, pozn. 4, srov. i III, 30, s. 200, pozn. 3), což je slovní obrat převzatý z antické literatury. Přibližně v téže době byly však za bezpečnější považovány hradby vyšehradské (*ad tutiora urbis Wissegrad menia* praví Kosmas III, 29, s. 199), patrně někdy před tímto datem nově postavené (tak tuto historickou zprávu interpretuje např. *Nechvátal 1976, 77*). K nové přestavbě pražského opevnění došlo potom podle Kanovníka vyšehradského za vlády Soběslava I. v r. 1135 (*Eodem anno metropolis Bohemiae Praga more Latinarum civitatum coepit renovari*, s. 222; o události se stručně zmínil i tř. Dalimil 65, s. 116). Tento údaj bývá někdy považován za nejstarší historický doklad existence zděných hradeb v Čechách (*Čarek 1947, 48*), jiní badatelé (*Merhautová, Třeštík 1983, 109*) v něm spatřují spíše charakteristiku vnějšího vzhledu opevnění než údaj o jeho stavební technice.

Z nečetných detailů, které zachytily o opevněních raně středověkých hradů písemné prameny, zasluhuje si pozornosti dvakrát se v Kosmově kronice opakující údaj, že hradby byly budovány na celém hradním obvodu. Výslovně je to konstatováno o Staré Boleslavi (*ut mihi opere Romano edificatis murum urbis nimis altum per girum*, Kosmas I, 19, s. 39) a o Praze (*reedificaret menia tocius urbis Prage per girum*, Kosmas II, 14, s. 104). I když obě tato hradiště nejsou pro české prostředí zcela typická (první pro své umístění na nízké ostrožnovité terase v inundačním terénu a druhé pro své výsadní postavení a důležitost), přesto vzpomenu údaj má svůj význam. Vezmeme-li totiž v úvahu již několikrát archeologickým výzkumem prokázanou existenci bočního opevnění ostrožných hradišť (např. v Praze-Butovicích, Kozárovicích, Branišovicích, na přemyslovském správním hradě v Kouřimi na svatojiřské ostrožně, podobná pozorování máme i z Moravy, srov. *Staňa 1972, 115*), které často nebylo v terénu vůbec patrné a mnohdy se pro nepřístupnost polohy ani nepředpokládalo, potom budeme mnohem zdrženlivější ke známé a odbornou literaturou stále opakované myšlence *Šimkově (1930, 48)*, že tento typ hradišť bylo možno vybudovat v poměrně krátkém období (autor totiž předpokládal pouze stavbu příčných fortifikací).

Poměrně dosti zmínek nalzáme v písemných pramenech o *branách*, jež byly nepochybně nejdů-

ležitějším místem ve fortifikacích. Jejich včasné uzavření — nebo naopak záměrné otevření — mnohdy rozhodovalo v dobách válečných střetnutí o osudu hradů. Tak např. rychlé uzavření brány (*vigiles... clausissent portam*) zabránilo Svatoplukovi v r. 1109 zmocnit se Nitry (Kosmas III, 26, s. 194) a stejně tak *clausae portae* Pražského hradu v letech 1105 a 1109 rozhodly o neúspěchu Svatoplukova povstání a Vladislavova pokusu zmocnit se knížecího stolce (Kosmas III, 17 a 30, s. 180, 200). Naproti tomu, když v r. 1004 obyvatelé Žatce otevřeli brány svého hradu spojenému vojsku Jindřichovu a Jaromírovu, byl osud tamější polské okupační posádky zpečetěn (*conceives hos, portas sibi ilico aperientes...*, Thietmar Merseburský VI, 11, s. 288, 289). V písemných pramenech jsou nejčastěji vzpomínány brány na Pražském hradě. Dozvídáme se o západní bráně před kostelem P. Marie (*porta civitatis ante templum sancte Marie*, Kosmas II, 50, s. 157, patrně o téže bráně píše i Kanovník vyšehradský k r. 1142, s. 237 a snad i tř. Dalimil 36, s. 70, který si ji chybně představoval podle situace ve své době s padacím mostem) a potom o úzké brance (*arta posterula*) na východním konci hradu (Kosmas I, 36, s. 64); ostatní zmínky o tamějších branách jsou již zcela obecné (Kosmas III, 17 a 30, s. 180 a 200). Tak je tomu i se zprávami o branách na jiných hradech, jako v Nitře (Kosmas III, 26, s. 194), Kladsku (Kosmas III, 40, s. 213) a snad i slezském Doníně (v tomto případě není jasné, zda měl kronikář na mysli skutečně hradní bránu či pouze dveře u tamějšího paláce, použitý termín *ostium* i popisované události ukazují spíše na druhou možnost, Kosmas III, 39, s. 212).

I když existence *věží* jako součásti obranného systému hradišť je archeologicky prokázána již od středohradištního období (obvykle tvořily věžovitou nástavbu nad branami, srov. *Šolle 1966, 106–107*), první historickou zmínku o nich čteme až v Kosmově kronice při popisu opevnění kladského hradu v r. 1114. Ze zprávy je zřejmé, že věž měla dřevěnou nástavbu a že stála před hradební zdí (*propugnacula in summitate turris, que forte in antemurali stabat propinqua muris*, Kosmas III, 40, s. 213).

V pramenech kupodivu chybí jakékoliv zmínky o *příkopech* před hradbami českých raně středověkých hradů, i když tyto nepochybně tvořily důležitou součást opevnění; jejich mohutnost zjišťuje archeologický výzkum a na některých lokalitách je i v terénu dosud dobře patrná. S existencí příkopů bývá někdy spojován most vzpomenu Kosmou při vyhánění Poláků z Prahy v roce 1004 (Kosmas I, 36, s. 64). I když se povětšinou pomýšlí na most vedoucí přes hradní příkop (tak např. *Novotný 1912, 692*), text kroniky však takovýto jednoznačný závěr nedovoluje. Kronikář se totiž při líčení útěku Poláků z hradu zmiňuje nejdříve o mostu a teprve potom o hradní brance (v případě mostu přes příkop by jedině opačný sled událostí byl logický) a navíc výslovně odlišuje ty Poláky, kteří spadli z úmyslně poničeného mostu (*Fugientesque nonnulli precipiantur de ponte*), od druhých (*alii fugientibus*), kteří prchali úzkou západní brankou. Zmínku o témže mostě má při popisu pražských událostí v roce 1004 i Thietmar Merseburský (VI, 12 /9/, s. 288, 289); podle tohoto kronikáře zahynul na mostě Slavíkovec Soběslav kryjící ústup Boleslavovy družiny, která nepochybně prchala na druhý vltavský břeh (to naznačuje i Kosmas) a potom dále do Polska. Ze všech těchto důvodů lze snad spíše než na most, vedoucí přes hradní příkop, pomýšlet na most přes Vltavu, jehož existenci naznačují již nejstarší svatováclavské legendy. V obou redakcích *Crescente fide* (c. 10, *FRB I, 188, Ludvíkovský 62*) a u Gumpolda (c. 23, s. 162) se sice dočítáme pouze o pokusu postavit při přenášení Václavova těla z Boleslavě do Prahy dřevěný most přes jakýsi rozvodněný potok (Kristián, c. 8, s. 117, uvádí, že to byla Rokytice — dnešní Rokytka), o vltavském mostě se při téže příležitosti zmiňuje až Kristiánova legenda (c. 8, s. 117; o věrohodnosti uvedené zprávy naposledy uvažoval *Třeštík 1983a, 71–77*).

Před nepřátelským napadením neochraňovaly raně středověké hrady pouze jejich fortifikace, ale také *nepřístupnost poloh*, na kterých byly zbudovány. Z Kosmova stručného popisu Hnězdna (*ad metropolim Gnezden, natura loci et antemurali firmam*, Kosmas II, 3, s. 84) je více než zřejmé, jak si tehdejší lidé byli velmi dobře vědomi rovnocenného významu obou těchto obranných faktorů. Kosmas ostatně i u řady českých hradišť neopomenul zdůraznit jejich vybudování na nedostupných místech, chráněných skalami. Takovouto charakteristiku čteme v jeho kronice u Vyšehradu (*in altera rupe inter arbusta edificant urbem*, Kosmas I, 9, s. 20), Děvína (*in quadam rupe... oppidum natura loci firmum sibi construerent*, Kosmas I, 9, s. 20), Tetína (*castrum natura loci firmissimum praeprupte rupis in culmine iuxta fluvium Msam*, Kosmas I, 4, s. 10) a Přimdy (*in prerupa rupe edificant castrum*, Kosmas III, 48, s. 220). Na jakési hoře měl být podle Kosmy vybudován i dosud jednoznačně neloka-

lizovaný pohraniční slavníkovský hrad, střežící přístup od strany Čechů (*castrum, quod est situm in monte Osseca iuxta flumen Msam*, Kosmas I, 27, s. 49). Naopak stavbu nového lúckého hradu Drahuše na rovině u břehu řeky Ohře (*novam urbem in plano loco construens nomine Dragus super ripam fluvii Ogre*) vysvětluje kronikář jako záměr vítězných Čechů, aby tam v případě vzbouření mohli být Lučané snadno zajati (*in plano loco facile capi possent*, Kosmas I, 13, s. 29). Dokonce u hradů, jež nebyly přírodními překážkami dostatečně chráněny, docházelo i k jejich opuštění a k novému založení na příhodnějším místě; tak se stalo v případě srbského Hvozdece (*castrum Gvozdec in alium firmiorem locum transferret*, Kosmas II, 40, s. 144).

Hrady vybudované na nepřístupných a přírodou dobře chráněných místech bývaly často označovány jako velmi pevné. Kosmas tak charakterizoval Tetín, Děvín i srbský Kamenec (I, 4, I, 9 a III, 4, s. 10, 20, 164). Je těžko rozhodnout, co přimělo téhož kronikáře zdůraznit mohutnost opevnění i u dalších objektů, kde již zmínka o jejich výhodné poloze chybí; podle našich dnešních znalostí se totiž nijak svými fortifikacemi od ostatních hradů neodlišují. To se týká Lštění (u Kosmy *castrum munitissimum*, Kosmas II, 15, s. 106), Dřevíče (*munitissimum castrum*, ve stockholmském rukopise *invictissimum*, Kosmas II, 36, s. 64), Křivoklátu (*firmissimo castro*, Kosmas III, 34, přídavné jméno uvádí pouze budyšínský rukopis kroniky, FRB II, 171, v edici Bretholzové 205 upozornění na tuto rukopisnou variantu chybí) a Libušína (*urbem tunc potentissimam*, Kosmas I, 4, s. 11). Z hradů ležících mimo české území charakterizoval tímto způsobem Kosmas jakýsi — jménem však neuvedený — objekt v Sasku, který se v létě 1113 stal načas vězením pro potomního českého knížete Soběslava I. (*in quoddam firmissimum castrum, nomine...*, Kosmas III, 39, s. 212). Neznámá je i poloha „opevněných hradů“, na kterých hledali v r. 1099 útočiště odbojní moravští Přemyslovci, Oldřich a Lutold, před českým knížetem Břetislavem II. (*oppilaverunt se in munitis oppidis*, Kosmas III, 9, s. 169—170). Pouze u Kosmovy charakteristiky vyšehradských hradeb za vlády Bořivoje II. v r. 1109 (*ad tutoria urbis Wissegrad menia*, Kosmas III, 29, s. 199) jako bezpečnějších než fortifikace samotné Prahy lze snad najít logické vysvětlení, že totiž Vyšehrad byl někdy před tímto datem nově opevněn.

Celkem málo se raně středověcí autoři zmiňují o *profánních objektech* na hradech. Z obytných stavení poutaly jejich zájem pouze příbytky knížete a členů přemyslovského rodu, dále významných družiníků a kněží. Nepochybně k nejvýznamnějším takovýmto stavbám náležel *knížecí palác* na Pražském hradě, údajně existující již v bájném údobí české historie (*in Pragensi palatio* měl přijmout kníže Neklan zločinného Duryňka, Kosmas I, 13, s. 30). V pramenech je nejčastěji označován jako *palatio* (srov. např. *Crescente fide*, FRB I, 184, *Ludvíkovský* 59, Gumpold, c. 8, 13, 18, s. 152, 153, 155, 159, *Oportet nos fratres*, c. 5, 8, 9, 12, 15, 16, s. 393, 395—397, 399, 401, 402 a v předchozí větě citovaný údaj kronikáře Kosmy, který však na jiném místě své kroniky — zřejmě pod vlivem četby antické literatury — označil tuto stavbu jako *regalia tecta*, I, 22, s. 43). Podle legendy *Crescente fide* byl pražský knížecí palác již v době Václavově stavbou patrovou (*superiorem palatium a superius palatium*, FRB I, 184 a *Ludvíkovský* 59); i když se z ní do současnosti nic nedochovalo (archeologickým výzkumem zjištěné pozůstatky náleží až mladším přestavbám tohoto objektu, *Borkovský* 1969, 78—82, obr. 33), údaj je však zřejmě věrohodný. Existence patrového paláce na českém území je archeologicky doložena přibližně o půl století později na slavníkovské Libici (*Turek* 1981, 67); konečně o horním patře pražského paláce se znovu zmiňuje Kosmas (I, 42, s. 78), i když až při popisu nástupu Břetislava I. na knížecí stolec. Některé další detaily o pražském paláci, jež se dočítáme v legendách, nejsou ovšem opřeny o znalost této budovy pisateli legend, ale pramení z jejich hagiografického fábulátorství. To se týká např. zmínek o Václavově ložnici (Gumpold, c. 8, s. 152, údaj opakuje i 2. stsl. václavská legenda, kap. 8, s. 96 a *Oportet nos fratres*, c. 13, s. 400), potom o jakési komůrce (*cellula*) označované též jako tajný koutek (údaj mají již obě redakce *Crescente fide*, FRB I, 184 a *Ludvíkovský* 59, dále Gumpold, c. 8, s. 153, 2. stsl. václavská legenda, kap. 8, s. 97 a *Oportet nos fratres*, c. 9 a 13, s. 397 a 400) a konečně o tajných dvířkách do paláce (zmiňuje se o nich česká redakce *Crescente fide*, c. 4, s. 60 a údaj opakuje Kristián, c. 5, s. 103 a *Oportet nos fratres*, c. 13, s. 400). Písemné prameny kupodivu nevzpomínají sněmovní síň, ač ta bývala běžnou součástí raně středověkých paláců. Jak dokládají — ovšem až mnohem pozdější — příklady z německého území, nalézala se obvykle v patře. Jedině tak lze totiž vysvětlit dvě zprávy Kanovníka vyšehradského k r. 1132 o zřícení *regii pavimentum palatii* (s. 214—215) pod tíhou shromážděných účastníků králem svolaného sněmu. Rovněž pa-

trový, a nepochybně zděný, byl knížecí palác na Vyšehradě; obě tyto skutečnosti jsou zřejmé z Kosmova popisu poničení této stavby větrnou smrští 30. července 1119 (Kosmas III, 45, s. 219). Prudký vítr tehdy vyvrátil střed paláce, polámal hořejší a dolejší trámy a vyvrátil jakousi starou a pevnou zeď, zatímco přední a zadní palácová stěna zůstaly stát neporušené. Vyšehradský palác byl po tomto poničení znovu postaven; v r. 1130 v něm konal kníže Soběslav velký sněm, jehož se účastnilo téměř tři tisíce (*pene tria millia*) mužů urozených, neurozených a pražských kanovníků (Kanovník vyšehradský k r. 1130, s. 209). Snad k tomuto paláci náležela i knížecí komora, v níž měly být podle kronikáře Kosmy uchovávány ještě za jeho života údajně Přemyslovy líčené střevíce (*coturnos ex omni parte subere consutos... et servantur Wissegrad in camera ducis...*, Kosmas I, 7, s. 17). Nepochybně zajímavá je i stručná Kosmova zmínka o paláci na kladském hradě. Jeho údaj, že stál *prope murum* (Kosmas III, 40, s. 213), velmi dobře odpovídá často se opakujícímu umístování knížecích sídel v okrajových polohách českých raně středověkých hradů (např. v Praze a na Starém Plzenci, srov. *Turek* 1980b, 257). Poněvadž kladský palác při dobývání hradu v r. 1114 vyhořel, byl nepochybně postaven celý ze dřeva.

Zvláštním typem knížecího či velmožského sídla na českých raně středověkých hradech byly *opevněné dvorce*, jejichž existence je v přemyslovském prostředí doložena celou řadou zmínek v písemných pramenech (naposledy o tomto problému *Turek* 1980b a *Třeštík* 1981, 41). Mnohem lépe než dějepisné zprávy nás však o jejich celkovém vzhledu zpravuje archeologické bádání, jemuž se podařilo takoveto objekty odhalit na Moravě na Pohansku u Břeclavě (*Dostál* 1973, *týž* 1975) a na Starých Zámčích u Líšně (*Staňa* 1972, 138—139) a v Čechách potom na několika hradištích datovaných do 9. až 11. století, a to na Hradsku u Mšena (*Šolle* 1977, 360—373), Budči (*Šolle, Váňa* 1983, 34—35) a dále patrně i na Levém Hradci (*Borkovský* 1953) a Ostroměři (nový a zatím nepublikovaný výzkum muzea v Hradci Králové). Jednalo se vždy o skupinu několika obytných domů a hospodářských staveb, jež byly ohrazeny palisádovým opevněním. Podle Kristiánovy legendy (c. 7, s. 111: *Boleslaus igitur domum propriam seu curtim habens in urbe cognomine vocitata suo*) stál takovýto dvorec na boleslavském hradišti a náležel tehdy ještě nevládnoucímu Přemyslovi Boleslavovi. Pouze omylem se tento legendistův údaj — podle poznatků archeologie zcela věrohodný — měl stát argumentem pro pozdní sepsání Kristiánovy legendy (*Fiala* 1970b, na nesprávnost tohoto výkladu upozornili *Turek* 1980b, 256 a *Třeštík* 1981, 41). Budiž ještě poznamenáno, že o Boleslavově dvorci se zmiňují ještě vostokovská a minejní redakce 1. stsl. václavské legendy (s. 17 a 25; redakce charvatsko-hlaholská charakteristiku Boleslavova sídla neuvádí), kdežto většina latinských legend píše pouze o domě (tak obě redakce *Crescente fide*, FRB I, 187, *Ludvíkovský* 61, Gumpold, c. 18, s. 158, 159, *Oportet nos fratres*, c. 20, s. 405). K Boleslavově dvorci náležel zřejmě i rozlehlý dvůr (pro zajímavost budiž uvedeno, že na Pohansku u Břeclavě byla nezastavěná středová plocha dvorce rozlehlá asi 3,5 aru), neboť na něm se měl podle údaje 1. stsl. václavské legendy (čteme ho ve všech třech redakcích této legendy, s. 17, 25, 40) prohánět na koních Václav se svou družinou. O těchto hrách Václavovy družiny se zmiňuje i 2. stsl. václavská legenda, která je — věcně nesprávně — klade již na Pražský hrad ještě před Václavův odjezd do Boleslavě (kap. 18, s. 108). Legendista se zřejmě tímto výkladem snažil uvést v soulad ne zcela shodné popisy posledních chvil Václavova života v 1. stsl. václavské legendě a u Gumpolda. S opevněním Boleslavova dvorce souvisí nejspíše zmínka 1. stsl. václavské legendy o Václavově setkání s Boleslavem v jakýchsi vratech (údaj obsahují všechny tři redakce této legendy, s. 17, 25, 40); poněvadž legendista tato vrata odlišuje od chrámových dveří, u kterých byl kníže potom za malou chvíli zavražděn (pouze rukopis charvatsko-hlaholské redakce z breviáře Lublaňského dodává již u zmínky o prvních dveřích navíc adjektivum „kostelních“, i když následující Václavův útěk opět k dalším „kostelním vratům“ stává se nelogický, *Vajs* 40), lze nejspíše pomýšlet na vrata vedoucí do areálu opevněného dvorce.

Jiný takovýto dvorec v době Václavova života popisují legendy v souvislosti se zavražděním kněžny Ludmily na tetínském hradě. I když tamější Ludmilin příbytek je jimi povětšinou označován jako dům (legenda *Fuit*, c. 7, s. 474 a také Kristián, c. 4, s. 99, 102 ho shodně označují jako *domus*, o dvorci se zmiňuje pouze Proložní ludmilská legenda, s. 65), přesto však líčení jeho přepadu vrahy, vyslanými Drahomírou, na existenci dvorce jasně ukazuje (tak také údaje legend nejnověji interpretují *Turek* 1980b, 255—256 a *Třeštík* 1981, 41). Útočníci museli totiž nejdříve překonat jakousi bránu

(*dirumpunt portas* praví Fuit, c. 7, s. 474, Kristián, c. 4, s. 99, má na stejném místě *valvas dirumpentes*, v Proložní ludmilské legendě tento údaj chybí), aby se dostali na volné prostranství, kde většina ozbrojenců zůstala stát (*reliquos sociorum forinsecus armatos frameis clipeisque statuunt*, Kristián, c. 4, s. 99), zatímco jejich vůdce vyrazili další dveře (tyto jsou již označeny jako *ostium*, což je oproti předchozím charakteristické terminologické odlišení, viz Fuit, c. 7, s. 474 a Kristián, c. 4, s. 99) a vstoupili do ložnice (*cubiculum*), kde potom Ludmilu zavraždili.

Vedle těchto dvou obšírnějších historických zpráv o dvorcích na českých raně středověkých hradech objevují se ještě drobné zmínky o několika dalších. Podle všech tří redakcí 1. stsl. václavské legendy měl v Boleslavi svůj dvorec i významný Boleslavův družiník Hněvsa (s. 17, 25, 40) a na témže hradě stál snad i dvorec kteréhosi tamějšího kněze (o něm se však zmiňuje pouze minejní redakce 1 stsl. václavské legendy, s. 27, ostatní redakce tento údaj nemají). Jako dvorec označují některé mladší legendy i příbytek kněze Pavla na Pražském hradě (2 stsl. václavská legenda, kap. 10, s. 99); o tomto stavení bude podrobněji pojednáno níže. Konečně k období slavníkovskému se váže vyprávění vojtěšských legend o údajném Vojtěchově snu, ve kterém měl světec spatřit dvorec svého staršího bratra a dům stojící v jeho středu (*curtem adire, et media curte stare domum* . . ., legenda Est locus v redakci císařské, c. 24, s. 36, údaj opakuje i Veršovaná vojtěšská legenda, c. 24, s. 329, která však dům nahradila *hospiciem*, kdežto Brunova legenda v obou svých redakcích, c. 20, s. 26, 58, zmínku o dvorci vůbec nemá, jediná však upřesňuje stáří Vojtěchova bratra). Poněvadž nejstarší Vojtěchův legendista byl cizinec a své dílo psal daleko od Čech (kde ovšem podobné dvorce tehdy také existovaly), těžko lze v jeho líčení spatřovat ohlas situace na libickém hradišti. Ze všech historických zpráv je zřejmé, že dvorce byly vždy sídly nejvýznamnějších osob tehdejší společnosti. Na jejich celkem běžný výskyt na raně středověkých hradech může snad ukazovat skutečnost, že Kosmas počítal s jejich existencí již v bájném období české historie (z jeho popisu životních osudů kněžny Libuše je zřejmé, že ta měla mít svůj dvorec — *curii* — na Libušině, Kosmas I, 4, s. 11, na tuto skutečnost poprvé upozornil Třeštítk 1981, 41). Také časté návštěvy přemyslovských knížat na jednotlivých hradech, spojované obvykle s hostinami, nějaké dvorce či honosnější stavby na všech hradištích nepřímo dokládají. Interiéru jedné takové stavby na vraclavském hradě se týká zajímavá Kosmova zmínka o peci uprostřed jizby (*Zuatopluk intrans stubam sedit in medio super truncum fornacis*, Kosmas III, 23, s. 190).

K nejmystičtějším budovám na Pražském hradě v době Václavově náležel nepochybně *příbytek kněze Pavla*. Poněvadž jeho pozůstatky neznáme, zůstávají o něm jediným zdrojem informací zprávy legendistů. Zatímco *Crescente fide* (v obou svých redakcích) je při popisu Pavlova domu poměrně stručná a pouze uvádí, že Václav viděl z okna svého paláce *atrium maioris Pauli presbyteri* (FRB I, 184, *Ludvíkovský* 59), Gumpold podává jeho charakteristiku — až příliš poplatnou soudobým poměrům v autorově rodné Itálii — podstatně rozvedenou. V Gumpoldově podání měl Václav ve snu spatřit dům (na jednom místě legendy označený jako *porticus*), obehnaný dokola prostornými ochozy (*amoenis et vastis aedium munitur ambitibus*, c. 9 a 10, s. 153 a 154). Tento popis převzal doslovně Kristián (c. 3, s. 97), který ho ve své legendě umístil mezi líčení Ludmilina odchodu z Prahy na Tetín a její tamější přípravu na smrt; v čtenáři tak nutně vzniká mylný dojem, jakoby Pavlův dům stál na tetínském hradě. Velmi zajímavý údaj má 2 stsl. václavská legenda, která se při popisu Pavlova obydlí nadržuje své latinské předlohy legendy Gumpoldovy a naopak mluví — pro naše poměry zcela věrohodně — o dvorci s několika budovami (kap. 10, s. 99). Budiž ještě vzpomemuto, že o větším počtu stavení se zmiňuje i pozdní legenda *Oportet nos fratres* (c. 10, s. 398: *Pauli presbyteri domum cum ceteris edificis suis*).

Kupodivu velmi málo věrohodných údajů nalézáme v písemných pramenech o pražském *biskupském sídle*, jehož nejstarší v zemi na Pražském hradě dochované zbytky náležejí nejspíše teprve 11. století (K. Fiala 1925, *Borkovský* 1969, 82–83; řadu tvrzení opakovaných v literatuře o tomto objektu korigoval nejnovější a dosud ještě nepublikovaný výzkum biskupského domu vedený J. Frolíkem). První, a na dlouhou dobu jediné historické zprávy o tomto objektu se váží k době Vojtěchově. Většinou je však nalézáme v dílech zahraničních autorů, neboť osoba tohoto biskupa byla českému prostředí nadlouho cizí a tudíž i domácí legendární tvorbou přehlížená. Je nutno mít na paměti, že zprávy cizinců, zvláště pokud popisují některé detaily z českého a jim vzdáleného území, nemusí být

přesné a odpovídat skutečnosti. Vedle obecných zmínek o biskupově příbytku (legenda Est locus, c. 11, s. 16, 56, označuje ho jako *domus*, veršovaná vojtěšská legenda, c. 19, s. 325, mluví o biskupském sídle, *sedes pontificales*) má největší cenu věrohodně znějící údaj o dvoře u této budovy (legenda Est locus, c. 19, s. 61, 79, veršovaná vojtěšská legenda, c. 19, s. 325: *pontificale forum*). Naopak některé zmínky legend o interiéru biskupského stavení, jež jsou vzpomenuy v historice, jak biskup Vojtěch obdaroval žebráka hedvábným povlakem své pokrývky, je nutno spíše přičíst na vrub obrazotvornosti legendistů (i když mohly existovat). Tak je při této příležitosti vzpomenuy biskupova ložnice (legenda Est locus, s. 11, s. 16: *cubile*, v rukopise objeveném Ketrzyńským čteme *cubiculum*), rozlehlé *atrium* (*per spaciosa atria*, veršovaná vojtěšská legenda, c. 9, s. 319) a domovní dveře (údaj *postis* má pouze veršovaná vojtěšská legenda, c. 9, s. 319, kdežto legenda Est locus, c. 11, s. 16, 56, má při popisu stejné události *ostium templi*). V Kosmově kronice je pražský biskupský palác (označený jako *palatio*) vzpomenuy až na počátku 12. století, avšak bez jakýchkoliv podrobností (Kosmas III, 29, s. 198).

O jiných *obytných staveních* na hradech se v písemných pramenech mihnou již jenom ojedinělé a kusé zmínky. Tak je vzpomenuy Drahomířin dům v Boleslavi (1. stsl. václavská legenda ve všech třech redakcích, s. 18, 27, 42), Ludmilino obydlí na Pražském hradě (*in domo, propria*, Kristián, c. 3, s. 95, 96) a přesněji nelokalizovaný dům kteréhosi Boleslavova družiníka, který se podílel na zavraždění knížete Václava (*ad domum cuiusdam festinus properat*, Kristián, c. 9, s. 120). V latinských textech jsou tato stavení shodně označena jako *domus*, což je ovšem pojem ve středověké latině značně široký (*Słownik*, díl III, 844–849). O příbytcích ostatních obyvatel raně středověkých hradů, byť jsou tyto někdy v pramenech výslovně vzpomínáni (namátkou stačí uvést údaj Kanovníka vyšehradského vztahující se k Vyšehradu v r. 1140, s. 233: *omni clero intra urbem commorante*), chybí již jakékoliv zprávy. Ojedinělý náznak v Kosmově kronice, jenž se však nevztahuje k období kronikářova života, ukazoval by na existenci dosti husté zástavby (při líčení libické katastrofy v r. 995 jsou vzpomenuy *plateas sanguine perfundunt*, Kosmas I, 29, s. 53). Ta je ostatně v řadě případů zjišťována archeologickými výzkumy raně středověkých hradišť především v zahraničí.

S výsadem postavením Pražského hradu v přemyslovském státě raného středověku souvisel i jeden významný objekt stojící kdesi v jeho středu — *kamenný knížecí stolec*, který hrál důležitou roli v intronizačním obřadu českých panovníků. Podrobnější informace o stolci uvádí sice až k r. 1142 *Le-topis Vincenciův* (s. 412: *principali throno, quodam saxo, quod etiam nunc in medio civitatis, pro quo non solum nunc, sed etiam ab antiquo multa millia militum bello corruerunt*), který však současně zdůrazňuje jeho velkou starobylost. O značném stáří stolce byl přesvědčen i Kosmas, který ho označil při líčení událostí z doby svého života jako *avitum* (Kosmas III, 60, s. 238); podle jeho představ usedala na stolec již knížata v bájném období českých dějin (Kosmas I, 4, 5 a 9, s. 12, 14, 21). Vedle již vzpomenuy Vincenciůva údaje *quodam saxo* může snad něco o vzhledu kamenného stolce napovědět i Kosmova zmínka o tom, že byl vysoký (*femina residens in sublimi solio*, Kosmas I, 5, s. 14); čteme ji sice v kronikářově líčení osudů bájných kněžny Libuše a navíc v historice, jež se neudála vůbec v Praze, nelze však vyloučit, že autor měl na mysli pražský stolec, který dobře znal. Poprvé — ač jenom ve stručných narážkách — dočítáme se o stolci ve svatováclavských a svatoludmilských legendách. Ze stsl. textů se o něm zmiňuje 1 stsl. václavská legenda v redakci vostokovské (Václav po Vratislavově úmrtí byl posazen na „stolec dědičný“, s. 15) a minejní (tam dokonce na dvou místech, stolec označen jako Vratislavův, s. 21, text charvatsko-hlaholský zmínku o stolci nemá), dále Proložní ludmilská legenda (se zajímavým údajem o Vratislavově převzetí otcovského, tj. Bořivojova stolce, s. 64) a konečně 2 stsl. václavská legenda (oproti své latinské předloze legendě Gumpoldově, která o knížecím stolci píše pouze v souvislosti s Václavem v c. 4, s. 149, autor slovanské legendy zmiňuje se o něm poprvé již k době Vratislavově, s. 89 a 91). Z latinsky psaných legend vzpomíná Václavovo povýšení na knížecí stolec *Crescente fide* v obou svých redakcích (*et sedere eum fecerunt in throno ipsius*, FRB I, 183, *Ludvíkovský* 58) a potom Kristián (c. 3, s. 96: *sedemque in paternam ab omni plebe sublimatur*). Všechny výše vzpomenuy údaje svědčí o tom, že kamenný stolec stál na Pražském hradě již v dobách prvních Přemyslovců. Jak úzce byla pro obyvatele raně středověkých Čech spojena knížecí vláda s tímto stolcem velmi přesvědčivě dokládá Kosmova kronika, která na celé řadě míst uvádí do souvislosti nástup nového panovníka s jeho povýšením či dosazením na tento stolec (nej-

častěji označovaným jako *solium*, *solium principale* nebo *sedes principalis*, srov. Bretholz 293, 294). Problém historického významu vzpomínaného stolce a stejně tak i nástupnického obřadu, který se u něho odehrával (stručně ho zachytil Kosmas I, 42, s. 78), přesahuje již rámec této práce. Poněvadž žádné zbytky stolce nebyly archeologickým výzkumem na Pražském hradě zjištěny, zůstává předmětem úvah přesné určení jeho polohy. Vzhledem k tomu, že *in media* Pražského hradu se vypínal i pahorek Žiži, vzpomínaný jedenkrát — avšak bez jakékoliv zmínky o stolci — Kosmou v souvislosti s vypuzením Poláků z Prahy v r. 1004 (*in media urbe eminentiore locum, qui dicitur Zizi*, rukopisné varianty mají potom tvary *Sizi* a *Ziscis*, Kosmas I, 36, s. 64), bývá někdy stolec umisťován na jeho vrcholek; názory vyslovované o tomto problému jsou však značně protichůdné (srov. Borkovský 1954 a Třeštík 1983b, 19—20).

Zatímco existence pražského knížecího stolce je mimo jakoukoliv pochybnost, značné rozpaky naopak budí tvrzení některých vrcholně středověkých a renesančních kronikářů o *císařském stolci* ve Staré Boleslavi. Jeho přinesení do Čech spojuje tř. Dalimil (42, s. 79—80), Přibík Pulkava z Radenína (s. 37—38, 236) a Václav Hájek z Libočan (Kronika česká k r. 1032, II, s. 254) s jakýmsi vojenským tažením německého panovníka do Čech, kterým měl být potrestán Jitčin únos Břetislavem. V líčení této události, v jejím časovém zařazení i v údajích, kdo měl tehdy stát v čele nepřátelského vojska, se výše uvedení kronikáři dosti podstatně rozcházejí. Historicky je nesporné, že k popisovanému napadení Čech z výše uvedeného důvodu nikdy nedošlo. Dosti často se vysvětluje původ této historické smyšlenky kontaminací údajů o tažení Oty I. do Čech v r. 950, velkou věrohodnost však tato hypotéza nemá. Pod hradem, kde tehdy Otovo tažení vítězně skončilo, bylo totiž podhradí (dokládá ho Otova listina tehdy vydaná *Beheim suburbio Niunnburg*, CDB I, č. 32, s. 36), jež si však u Staré Boleslavě jen těžko lze představit. Boleslavský stolec byl kamenný (tuto podrobnost uvádí Václav Hájek z Libočan) a stál v tamějším kostele (*imperiale sedem suam... in ecclesia Boleslaviensi usque in hodiernum diem pro huius rei memoria diligentius custoditur*, Přibík Pulkava z Radenína, s. 38, 236). Jakási „stolice“ nepochybně ve 14. století (a i později) ve Staré Boleslavi existovala (*Ktož jest u Boleslavi býval, ten jest, ač chtěl, tu stolici vídal* praví tř. Dalimil 42, s. 78—80), její raně středověké stáří je však při absenci jakýchkoliv historických zpráv o ní před tř. Dalimilem málo pravděpodobné.

Nejvíce zmínek písemných pramenů o profánních stavbách na raně středověkých hradech se týká *vězení*; již samotná tato skutečnost přesvědčivě hovoří o jedné z funkcí hradišť v přemyslovském prostředí. Vězení byla nepochybně na všech správních a zřejmě i na většině méně významných objektů. Lze tak usuzovat např. z údajů Břetislavových dekretů z r. 1039, která přikazovala správcům hradů uvrhnout do vězení osoby podezřelé z vraždy a pijáky přistižené v krčmách (... *et comes eos... in carcerem redigat...* a potom dále: *Potatores autem, si deprehensi fuerint, non prius de carcere exeant...*, Kosmas II, 4, s. 87) či z rozhodnutí Spytihněva II., jenž dal v r. 1055 300 neposlušných moravských velmožů v poutech rozsádit do vězení po jednotlivých hradech v Čechách (*et catenatos misit ad custodiendum, dividens eos per singulas civitates Boemie*, Kosmas II, 15, s. 106). I legendisté shodně uvádějí, že vězení byl v tehdejších Čechách velký počet; samotný údaj je nepochybně věrohodný, i když bývá zasazen do hagiograficky zabarveného líčení různých událostí. Tak podle legendy Est locus (s. 15, 55, 75) navštěvoval biskup Vojtěch vězení, kterých byla dlouhá řada (*Lustraverat enim carcerem... quorum longa series... erat*). V téže souvislosti není jistě bez zajímavosti, že autor 2 stsl. václavské legendy (kap. 7, s. 94) při popisu světcových zbožných činů doplnil text své předlohy (tj. legendu Gumpoldovu, kde se čte v c. 7, s. 150: *omnia patibula... penitus diruit fecit*) údajem, že rozbořil nejen šibenice, ale i vězení na všech hradech.

V písemných pramenech je dokonce zaznamenána celá řada detailů o vzhledu těchto vězení. Tak podle Gumpoldovy představy mělo vězení na Pražském hradě několik částí, z nichž v prostřední byli strážní (*media pars carceris, qua custodes stantes vigilabant*, Gumpold, c. 24, s. 163, údaj přibližně opakuje i 2 stsl. václavská legenda, kap. 24, s. 118). Věrohodnější popis pražského vězení na sklonku 11. století zanechal kronikář Kosmas; tehdy mělo předsíň, kterou od vlastního žaláře oddělovaly dveře pobité plechem (Kosmas II, 47, s. 154). Jak dokládá údaj v Kosmově kronice, existovaly tehdy i žaláře podzemní (*in subterraneo carcere*, Kosmas II, 34, s. 130). Ve 12. století byla potom vězení nejčastěji již umisťována do věží (srov. Vincenciův popis těchto objektů v Praze a na Přimdě, s. 418,

419). S výjimkou václavských legend (a jediného místa v Kosmově kronice, II, 47, s. 154), které při líčení zázračného osvobození vězňů se zmiňují o žalářovaných zločincích, dlužnících apod. (srov. *Crescente fide*, FRB I, 188—189, *Ludvíkovský* 62—63, Gumpold, c. 24, 27 a 29, s. 162—165, Kristián, c. 10, s. 121—123, Vavřinec Montecassinský, c. 12, s. 181—182, 2 stsl. václavská legenda, kap. 24, 27 a 29, s. 118—122), zajímalo raně středověké autory především věznění významných osob, zpravidla členů přemyslovského rodu. Z velmi početných zmínek lze v chronologickém sledu připomenout např. krátké uvěznění snachy knížete Spytihněva II. v r. 1055 na Lštění (Kosmas II, 15, s. 106), uvržení brněnského úředního knížete Oldřicha do vězení v Kladsku knížetem Břetislavem II. v r. 1097 (Kosmas III, 5, s. 165—166), tříletý pobyt olomouckého úředního knížete Oty v křivoklátském vězení v letech 1110—1113 (Kosmas III, 34 a 39, s. 205, 212), věznění Břetislava, syna někdejšího knížete Břetislava II., vládnoucím Soběslavem I. v letech 1126 až 1128 postupně na Doníně, Jaroměři a Děčíně (Kanovník vyšehradský k r. 1126 a 1128, s. 204, 205, 206) či dvojí žalářování pozdějšího knížete Soběslava II. na Přimdě (Letopis Vincenciův, s. 419, Letopis Jarlochův, s. 465). Ve zřejmé snaze zlomit moc politických odpůrců byly k věznění příslušníků přemyslovského rodu záměrně vládnoucím knížetem vybírány méně významné a odlehlejší hrady. Tuto praxi dobře dokumentuje osud Otův, který byl sice zprvu krátký čas žalářován na Vyšehradě, avšak po dokončené přestavbě Křivoklátu byl na toto odlehlejší místo převezen (Kosmas III, 34, s. 205).

V porovnání s množstvím historických zpráv o vězeních jsou již údaje o ostatních profánních stavbách a zařízeních, často bezpodmínečně nutných k životu hradních obyvatel, jenom ojedinělé. Je až s podivem, jak málo pozornosti věnovali raně středověcí autoři např. *zdroji vody* na hradech, i když její nedostatek zvláště v době nepřátelského napadení a obléhání, měl jistě dalekosáhlé důsledky. Zmínka Thietmara Merseburského o hašení požáru míšeňského hradu medem, poněvadž obleženým se nedostávalo vody, je toho markantní ukázkou. V písemných pramenech, vztahujících se k našemu území, nalezneme stručné zmínky pouze o studni na Pražském hradě. Ty všechny jsou však uvedeny v líčení Václavových nočních příprav mešních obětí a náleží spíše do sféry domyslů legendistů (i když existence studní na Pražském hradě již od nejstaršího období je nepochybná a byla prokázána i archeologickým výzkumem, srov. Borkovský 1969, 56, obr. 16). Zatímco starší václavské legendy latinské mluví zcela obecně o tom, že kníže Václav přinášel za noci vodu ve vědru (tak *Crescente fide* v obou redakcích, FRB I, 184, *Ludvíkovský* 59, Gumpold, c. 8, s. 152, Kristián, c. 6, s. 109), vzpomíná poprvé při téže příležitosti hradní studnu až 2 stsl. václavská legenda (která se v tomto případě odchyluje od svého latinského vzoru legendy Gumpoldovy, viz *Vajs* 97); týž údaj potom opakuje i pozdní legenda *Oportet nos fratres*, která však navíc dodává *ad puteum suum* (c. 9, s. 396, rukopis bruselské královské knihovny však *suum* nemá) a to nejspíše pod vlivem legendy *Crescente fide*, jež vzpomíná při líčení Václavových prací v noci také jeho vlastní vinici (*in vineam suam*, FRB I, 184, *Ludvíkovský* 59).

Zcela mimo zájem raně středověkých autorů zůstaly veškeré *výrobní objekty* na hradech. Jedinou výjimkou je zpráva o chlebové peci na Pražském hradě, jež stála v těsném sousedství opevnění a bránila tak při jeho přestavbě. Pec, která náležela svatojiřskému klášteru, musela být proto stržena (*formax abbatissae... hodie domna abbatissa calidax non gustabit placentas...*, Kosmas II, 14, s. 104). K události došlo za Břetislava I., nejspíše někdy po r. 1050.

Stejně sporadické jsou i zmínky o *hygienických zařízeních* na hradech, a to o lázních a záchodech. V Kristiánově legendě se dočítáme (údaj není přesně lokalizován), že jeden z hlavních organizátorů spiknutí proti Václavovi byl po určité době zabit Václavovým druhem Podivenem ve své parní lázni (*in asso balneo, quod populari lingua stuba vocatur*, Kristián, c. 9, s. 120, k výkladu tohoto místa Třeštík 1981, 27, pozn. 80). Poněvadž 1 stsl. václavská legenda nepřímou označuje za vůdce spiklenců jakéhosi Hněvsu, o kterém dále uvádí, že jeho dvorec stál na staroboleslavském hradě (s. 17, 25, 40), lze nejspíše položit i zavraždění onoho významného Boleslavova družníka (jehož jméno však Kristián nezaznamenal) snad na staroboleslavský hrad. Podobně postrádáme přesnější údaj o místě, kde stála lázeň, v níž měl být z příkazu Boleslava III. udušen jeho mladší bratr Oldřich (*Otelricum in termis suffocare*, Thietmar Merseburský V, 23, s. 247). V tomto případě lze nejspíše pomýšlet na Pražský hrad. Jedenkrát se našimi raně středověkými prameny mihne zmínka o záchodu; v něm byl v r. 1035 zákeřně zavražděn nemocný a slepý někdejší kníže Jaromír (Kosmas I, 42, s. 79, srov. Ryba 1953). Stalo se tak zřejmě v Praze, i když kronikář v této souvislosti Pražský hrad přímo nevzpomíná.

Z hradní zástavby jsou písemnými prameny nejčastěji vzpomínány *kostely*. Zvláště nejstarší chrámy, postavené na přemyslovském území na Levém Hradci, v Praze, na Budči, Tetíně a ve Staré Boleslavi, jsou mnohokrát zmiňovány václavskými a ludmilskými legendami (všechny tyto historické doklady shrnul např. Cibulka 1934, 285–307, 314–334). Dokonce poukazem na množství těchto údajů a jejich všeobecnou známost zdůvodnil kronikář Kosmas, proč se podrobněji nezabýval dobou prvních přemyslovských knížat (*qui dux quas aut quot primitus ecclesias credulus erexit ad laudem Dei*, Kosmas I, 15, s. 35). V době Václavově zřejmě již stály kostely na všech přemyslovských hradech. Výslovně to uvádí 1 stsl. václavská legenda (a to ve všech svých redakcích, s. 16, 24, 39); ta také vzpomíná Václavových návštěv jednotlivých hradních kostelů (v textu vostošovském a charvatsko-hlaholském, s. 17, 39, v redakci minejní je zmíněna pouze cesta do Boleslavě, s. 24). O Václavově putování po hradních chrámech se zmiňují i latinsky psané legendy. Vzpomíná je již *Crescente fide* (v obou redakcích: *pergebat de civitate in civitatem ad ecclesias*, FRB I, 184, Ludvíkovský 59), dále Gumpold (c. 8, s. 152: *inter civitates . . . aecclesias perlustrabat*, údaj po něm opakuje i 2 stsl. václavská legenda, kap. 8, s. 96–97), Kristián (c. 7, s. 108: *de civitate in civitatem, ecclesias Christi pedestris illustrans*), Vavřinec Montecassinský (v c. 5, s. 172, pouze zmínka o častých návštěvách kostelů) i legendy mladší (jako *Oportet nos fratres*, c. 8, 16, s. 395, 402 a *Oriente iam sole* I, s. 410). Vzhledem k tomu, že nové historické bádání v podstatě vyvrátilo někdejší názor M. Weingarta (1934, 1011–1014) a V. Chaloupeckého (1939, 28), že by autor *Crescente fide* znal text 1 stsl. václavské legendy (Ludvíkovský 1973–1974, 280, pozn. 29, k této opouštěné myšlence se nejnověji přihlásili Šolle, Váňa 1983, 4), jsou tudíž údaje o velkém počtu hradních kostelů v době Václavově nezávisle potvrzeny ze dvou stran. Ve vzpomínkách Václavových návštěvách hradních kostelů není však zapotřebí spatřovat pouze smysl náboženský, ale zřejmě i důvod zcela praktický: objížďení země (knížecí „vláda z koně“ byla ostatně pro raný středověk zcela typická) spojené s konzumací potravin shromážděných na jednotlivých hradech od okolního obyvatelstva. Proto se těchto návštěv účastnila spolu s knížetem i jeho družina, jejíž přítomnost v Boleslavi připomínají stsl. václavské legendy (1 stsl. legenda ve všech svých redakcích, s. 17, 25, 40 a 2 stsl. václavská legenda, kap. 18, s. 108). Jejich popis Václavovy návštěvy boleslavského kostela při příležitosti chrámového svátku je mnohem realističtější, než hagiograficky zabarvené (již výše vzpomínuté) líčení Václavových poutí po jiných hradních chrámech, údajně konaných tajně, v noci a v doprovodu nejvýše jediného služebníka (tento motiv rozvíjí především latinsky psaná legendistická literatura).

Poněvadž období po Václavově smrti nepoutalo již zájem legendistů, historických zpráv o zakládání nových kostelů na přemyslovských hradech v průběhu druhé a třetí třetiny 10. století rapidně ubylo. Pokud považujeme za věrohodný Kosmův údaj, že první pražský biskup Dětmar posvětil četné kostely již dříve postavené (*Diethmarus ecclesias a fidelibus in multis locis ad Dei laudem constructas consecrat*, Kosmas I, 24, s. 46, pravdivost tohoto tvrzení zdá se potvrzovat budování četných přemyslovských hradů právě v tomto období), potom jich musel být v době Boleslava I. vystaven značný počet. S následující vládou Boleslava II. spojuje Kosmas stavbu dalších dvaceti kostelů (*XX ecclesias christiane religioni credulus erexit*, Kosmas I, 22, s. 42), aniž by přesně určil jejich polohu. Věrohodnost Kosmova údaje nepřímou potvrzuje heiligenkreuzský zápis ediktu Boleslava II. z roku 992, kde je zmínka rovněž o stavbách chrámů; tento edikt dokládá i skutečnost, že jejich stavebníkem byl tehdy v přemyslovském prostředí výlučně panovník či člen knížecí rodiny. Jak dosvědčují slova bílinského hradního správce Mstiše před konsekrací kostela sv. Petra v tamějším podhradí, udržela se tato praxe ještě hluboko do 11. století (*Fratris tui /tj. Spytihněv II./ per gratiam in honore sancti Petri apostoli edificavi ecclesiam*, Kosmas II, 19, s. 111). Od doby Vojtěchova episkopátu objevují se první historické zprávy o kostelích stojících mimo opevněné hradní areály; k nejstarším patří kostely klášterní (CDB I, č. 38, s. 44–46, č. 40, s. 47). V souvislosti s osobou Vojtěchovou budiž ještě vzpomenu, že některé vrcholně středověké a renesanční prameny mu připsaly konsekraci hradních kostelů na Vyšehradě (CDB V, I, č. 401, s. 597–598) a na Libici (Václav Hájek z Libočan k r. 972, II, 116–117).

V 11. století je zcela nepochybná existence kostelů na všech významných přemyslovských správních hradech; tuto skutečnost dokládají hnězdenská statuta z r. 1039, ve kterých se několikrát hovoří o hradských kněžích (Kosmas II, 4, s. 86–88). Hradské kostely a u nich působící kněží jsou potom

v 11. a 12. století uváděni v listinách a dalších písemnostech (tyto údaje shrnul např. Nový 1972, 66–67, pozn. 171). Na některých přemyslovských hradech (a stejně tak i na slavníkovské Libici) stálo v 10. a 11. století dokonce i několik kostelů. Mezi takové hrady náležela např. Praha, Vyšehrad, Budeč, Plzeň, Boleslav a patrně i Žatec (u prvních dokládají tuto skutečnost písemné prameny a nalezené zbytky chrámových staveb, u Žatce lze snadno usuzovat na větší počet tamějších kostelů z Thietmarova údaje *in una . . . aecclesia*, Thietmar Merseburský VI, 11, s. 288, 289).

Písemné prameny nehovoří v desátém století o existenci hradských kostelů pouze na přemyslovském území, ale dokládají je i v prostředí slavníkovském. Tato skutečnost, potvrzená uměleckohistorickým bádáním i archeologickým výzkumem, má značnou důležitost pro poznání celkového stupně společenského i kulturního vývoje slavníkovské domény. V písemných pramenech jsou zmiňovány pouze kostely libické. V souvislosti se zaslíbením nemocného Vojtěcha duchovnímu stavu je vzpomenu nejspíše tamější předhradní kostel patrně mariánského zasvěcení (*templum* v této souvislosti uvádí legenda *Est locus*, c. 2, s. 5, 52, 72 a veršovaná vojtěšská legenda, c. 2, s. 314, kdežto Bruno, c. 2, s. 4, 46 se zmiňuje pouze o oltáři) a potom další kostel neznámého patrocinia (podle poznatků archeologie stojící na akropoli), před kterým byli 28. září 995 zákeřně zabiti Boleslavovou družinou Vojtěchovi bratři (o události nejpodrobněji Bruno, c. 21, s. 28, 60 a Kosmas I, 29, s. 53, který nesprávně píše o vraždění před oltářem, kdežto údaje obsažené v tzv. císařské redakci legendy *Est locus*, c. 25, s. 38 a ve veršované vojtěšské legendě, c. 26, s. 329, jsou jenom obecné a kostel není v této souvislosti vůbec vzpomenu). Nerozřešeným problémem zůstává, zda k libickým svatyním náležel i kostel sv. Bonifáce, kde byli 10. října 995 pohřbeni zavraždění Slavníkovci. Jediným historickým dokladem o tomto kostele je vpisek Mnicha sázavského do rukopisu Kosmova kroniky, zapsaný přibližně až půldruhého století po vzpomínuté události (ke Kosmovu údaji o smrti Soběbora, Spytimíra, Probraslava, Pořeje a Časlava je připsáno *atque in ecclesia s. Bonifacii martyris sepulti sunt VI. Octobris*, Bretholz 53); tato zpráva postrádá však údaj o místě, kde kostel stál. Někteří badatelé ho lokalizují na Libici (Turek 1977c, 515–516), jiní kladou vzpomenu slavníkovský hrob do klášterního chrámu břevnovského, jehož patrocinium (sv. Benedikta, Bonifáce a Alexia) nevedl ovšem Mnich sázavský v dobově přesném znění (*Sláma* 1977b, 275–276). V diskusi o tomto problému má značnou váhu otázka věrohodnosti místní libické tradice, která v polovině 17. století jednoznačně kladla hrob Slavníkovců do sakristie tamějšího svatovojtěšského kostela (tam bylo tehdy jeho místo dokonce označeno podle údaje novoměstského faráře M. B. Boleluckého mramorovou deskou, srov. Ryneš 1967, 39–40). Naopak do libického kostela P. Marie umístil slavníkovský hrob přibližně o jedno století dříve pšíci Václav Hájek z Libočan (III, 377), který současně poznamenal, že pozůstatky Slavníkovců byly odtamtud již v r. 1216 převezeny do Prahy. Hájek se tu opřel o stručný údaj zaznamenaný k výše uvedenému datu v tzv. Českých análech, že tehdy *Fratres sancti Adalberti portati sunt in Pragam* (FRB II, 283, zmínku o téže události zařazenou k r. 1215 má i Pulkava, s. 126, 292). Přesné určení místa, kde došlo k exhumaci, zmíněný pramen neuvádí. V žádném případě nemohla tato analistická zpráva vzniknout kontaminací s historií převozu ostatků italsko-polských mučedníků tzv. Pěti svatých bratří do Prahy v roce 1039 (na tuto záměnu pomýšlí Turek 1976, 300–301), neboť tito byli pouze Vojtěchovými řádovými spolubratry a navíc osudy těchto ostatků a jejich postupné uložení v různých českých a moravských chrámech bylo ve středověku dobře známé (proto také možnost podobné záměny již dříve odmítl Ryneš 1967, 90). Všechny výše uvedené okolnosti důvěryhodnost libické tradice, která je jedním z hlavních argumentů pro lokalizaci svatobonifáckého kostela na libické hradiště, nikterak nepodporují (*Sláma* 1977b, 275–276). Jednoznačné určení lokality, kde zmíněný kostel stál, možné ovšem není.

O vnějším vzhledu a architektonickém typu jednotlivých hradních kostelů nás prameny téměř vůbec nezpravují. Jak již vícekrát zdůraznilo historické bádání (naposledy Nechvátal 1982, 246), používali raně středověcí autoři různé latinské termíny označující kostelní stavby značně libovolně, aniž by jednotlivé výrazy přesně spojovali s určitým stavebním typem. Spytihněvova svatopetrská rotunda na Budči byla např. legendisty označena jako *ecclesia* (v obou redakcích *Crescente fide*, FRB I, 183, Ludvíkovský 58 a u Kristiána, c. 3, s. 96) a *domus dei* (Gumpold, c. 2, s. 148), pražská svatovítská rotunda potom ve starších václavských legendách jako *templum* (obě redakce *Crescente fide*, c. 6, FRB I, 186, Ludvíkovský 61, Kristián, c. 6, s. 110), *aecclesia* (Gumpold, c. 15 a 23, s. 157, 162, obě

redakce *Crescente fide*, c. 10, *FRB I*, 188, *Ludvíkovský* 62, Kristián, c. 6, s. 110), *basilica* (Kristián, c. 8, s. 116, stejného termínu použila i legenda *Oportet nos fratres*, c. 18, s. 403, týž pramen označuje stejný kostel i jako *domus* a *templum domini*) a *aula* (Vavřinec Montecassinský, c. 12, s. 179, 180). Poněkud přesnější terminologii přináší některé prameny mladší, jejichž údaje se týkají rotund. O ní správně hovoří v souvislosti s pražským svatovítským kostelem kronikář Kosmas (II, 17, s. 108: *sanctus Wenczelus construxerat ad similitudinem Romane ecclesie rotundam*, možnost symbolického významu tohoto údaje ve smyslu podání Honoria Autunského věcně odmítl již *Cibulka 1934*, 357–359) a také Letopisy hradišsko-opatovické (k roku 1059, s. 389: *de rotunda sancti Viti ecclesie*). Rotundou měl být i nedochovaný vyšehradský kostel sv. Jana Evangelisty, údajně snad pocházející již z doby Vojtěchovy (*CDB V*, I, č. 401, s. 597–598), který jako *capella rotunda* označují některé listiny, vydané za episkopátu Jana III. z Dražic v létech 1258 až 1267 (*CDB V*, I, č. 173, s. 278, č. 196, s. 311 a *CDB V*, 2, č. 531, s. 88). Konečně o levohradské rotundě, jež byla s velkou pravděpodobností stavebním dílem již doby Bořivojovy, zmínil se krátce před jejím zbořením ve druhé polovině 17. století Tomáš Pešina z Čechorodu (1673: *templum s. Clementis stat adhuc integrum more veteri in forma rotunda exstructum*).

Pouze u pražských hradebních kostelů vzpomínají písemné prameny některé stavební detaily, či se zmiňují o jejich interiéru. Někdejší Bořivojův kostel P. Marie byl snad již v 10. století ohrazen. Neurčitou zmínku o tom čteme v bavorské redakci *Crescente fide* (*Isque moenibus condidit ecclesiam s. dei genitricis Mariae*, s. 183, což může ovšem znamenat také založení kostela uvnitř opevněné plochy Pražského hradu), výslovně se o tamější ohradě zmiňují až ve 13. stol. tzv. *Annales Ottacariani* (*Campanarium etiam ligneum cum campanis infra muros sanctae Mariae*, s. 310). Ohrazení svatojiřského kláštera na Pražském hradě v době Vojtěchově vzpomíná legenda *Est locus* (c. 19, s. 29, 61, 79: *in monasterio... firmissimis menibus vallatur*); o věrohodnosti tohoto údaje se však pochybuje.

Interiér hradebního kostela je písemnými prameny podrobněji vzpomenu pouze v případě pražského svatovítského chrámu. V původní rotundě, zbořené v důsledku přestavby, započaté Svytlahem II. (*ut ambas destrueret et unam utrisque patronis magnam construeret ecclesiam*, Kosmas II, 17, s. 109), byl hlavní oltář nepochybně zasvěcen sv. Vítu (tak lze usuzovat podle kostelního patrocinia a nejspíše od tohoto zasvěcení odvodil existenci svatovítského oltáře v rotundě i Vavřinec Montecassinský, c. 12, s. 180, který stavbu nikdy neviděl). V rohu u tohoto oltáře stál od založení biskupství stolec pražských biskupů (nepřímo se o něm zmiňuje Kosmas při líčení Dětmárovy a Thidagovy intronisace: *iuxta altare sancti Viti intronizatur a cum magno gaudio ad cornu altaris sancti Viti intronizatur*, výslovně je však kronikářem *cathedra episcopalis* vzpomenu až k r. 1068, srov. Kosmas I, 23, 31 a II, 26, s. 45, 58 a 119). Nejspíše napravo od hlavního oltáře se nalézal oltář 12 apoštolů (zmiňuje se o něm 1 stsl. václavská legenda ve všech třech redakcích, s. 20, 28, 43 a potom i Proložní legenda o přenesení ostatků sv. Václava, s. 68) a v jeho blízkosti hrob knížete Václava (polohu tohoto hrobu uvádějí prameny různě, *Crescente fide iuxta altare*, *FRB I*, 188, *Ludvíkovský* 62, Gumpold, c. 23, s. 162: *sub ipso altaris*, což opakuje i 2 stsl. václavská legenda, kap. 23, s. 117). Zmínka Vavřince Montecassinského o stříbrném Václavově sarkofágu (*in mausoleo argenteo*, s. 180) je nejspíše autorovou fikcí, k níž daly podnět poměry v jeho rodné Itálii. Z přemyslovských knížat byl kdesi ve svatovítské rotundě pohřben kníže Břetislav I. a dodatečně vedle něho i kněžna Jitka (Kosmas II, 17, s. 108). Původní vzhled tohoto kostela pozměnila přestavba po r. 1039, kdy byl v souvislosti s přenesením ostatků Vojtěchových, Gaudentiových a Pěti bratří z Hnězdna do Prahy přistavěn k této budově ještě malý kostelík (*et aliam ecclesiolam, que fuit contigua et quasi in porticu sita eiusdem ecclesie, cuius in medio nimis in arto loco erat mausoleum sancti Adalberti*, Kosmas II, 17, s. 109). O vnitřní výzdobě rotundy zanechal stručnou zmínku pouze Kristián. Co mýnil pod pojmem *ornamenta ecclesiastica* (c. 8, s. 116), kterými měl Václav kostel vyzdobit, zůstává nejasné. Nejspíše se však nejedná o konkrétní historický údaj, ale spíše o legendistovu snahu zdůraznit světcovu péči o kostely. Konečně něco podobného nalézáme i v 1. stsl. václavské legendě (s. 15, 22, 37, kde zmínka o vyzdobení všech chrámů v době Václavově zlatem).

Budování hradebních kostelů bylo zřejmě záležitostí značně zdlouhavou. Nehledíme-li na obecný a v podstatě hagiograficky zabarvený údaj pozdní legendy *Oportet nos fratres* (c. 1, s. 390) o tom, že kníže Vratislav dostavoval co jeho bratr na stavbách kostelů nedokončené zanechal, potom lze

v pramenech nalézt několik dalších více či méně konkrétních údajů o délce doby, po níž byly hradební kostely stavěny. Vratislavova pražská svatojiřská basilika, s jejíž stavbou se mělo podle tvrzení Gumpoldova (c. 3, s. 148: *post tardos temporum tractus*) i autora 2 stsl. václavské legendy (kap. 3, s. 89–90) započítat již řadu let před úmrtím jejího zakladatele, byla posvěcena řezenským biskupem Michalem až za Václavovy vlády po Ludmilině translaci do tohoto chrámu (Kristián, c. 5, s. 107). Zda byl až do té doby budován (výše citovaný Gumpold, c. 3, s. 148, naopak výslovně uvádí, že Vratislav stavbu ukončil), nelze s určitostí rozhodnout. Také Václavova svatovítská rotunda se zřejmě nedočkala biskupské konsekrace za vlády svého zakladatele. Pouze Gumpold (c. 16, s. 157) a na něm odvislá 2 stsl. václavská legenda (c. 16, s. 106) tvrdí, že ke konsekraci kostela došlo za Václavova života. Informace ostatních pramenů jsou odlišné. Dobře informovaný Kristián sice na jednom místě své legendy píše o svatovítském chrámu jako o dokončeném již za Václava (*fundamenta mox ecclesie icit parietesque optime locavit*, c. 6, s. 110), současně se o několik řádek dále zmiňuje o tom, že naopak stavba zabránila Václavovi rezignovat na vládu a odejít do Říma (zmíněno těsně před líčením staroboleslavských událostí v c. 6, s. 111; údaj převzala i 2 stsl. václavská legenda, kap. 16, s. 106 a opravila tak tvrzení Gumpolda, c. 17, s. 158, který v této souvislosti píše pouze o Boleslavových úskocích). Proto se zdá být věrohodný údaj Kosmův o konsekraci svatovítské rotundy až za Boleslava I. (Kosmas I, 18, s. 37). Některé pozdní prameny jako Letopisy pražské (s. 376) a Letopisy hradišsko-opatovické (s. 387) kladou svěcení kostela k r. 929 a 930. Stavba rotundy je proto různými odborníky odhadována na 3 až 8 let (přehled názorů shrnula *Merhautová 1971*, 221–224). Mnohem přesnější údaje máme k dispozici o délce stavby některých hradebních basilik v 11. století. Staroboleslavská zasvěcená sv. Václavu byla budována nejvýše 7 let. K příkazu ke stavbě došlo nejspíše na konci r. 1039 (Kosmas II, 7, s. 93) a biskupského posvěcení se jí dostalo 19. května 1046 (Kosmas II, 13, s. 100). Trvání stavby pražské svatovítské basiliky, započaté v r. 1060 Svytlahem II. (Kosmas II, 17, s. 108–109), není sice historicky zaznamenáno, avšak 15. června 1086 (to je na svátek patrona chrámu) konala se v ní již korunovace Vratislava II. (Kosmas II, 38, s. 140). Když byla tato basilika v r. 1091 zničena ohněm (Kosmas II, 43, s. 148), trvala její oprava a přestavba několik let. V předvečer svatováclavského svátku v r. 1094 mohl být posvěcen oltář sv. Víta (*Cosmas episcopus V. kal. Octobris consecravit altare sancti Viti martiris, quia monasterium adhuc non erat perductum ad ultima manum*, Kosmas III, 3, s. 163) a teprve za dalšího půldruhého roku byla katedrála 14. 4. 1096 konsekrována (Kosmas III, 4, s. 164). Rovněž tak stavba vyšehradské basiliky sv. Petra se protáhla na několik let. Podle údaje štrasburského a pozdního mnichovského rukopisu Kosmovy kroniky (Kosmas II, 26, s. 120, 252) měla být započata asi v r. 1070 a jak vyplývá z papežské listiny Řehoře VII., vydané 18. března 1074 (*CDB I*, č. 69, s. 72–73), nebyla v onom roce ještě dokončena.

Zřejmě nejběžnější typ hradebního kostela raného středověku představovaly malé jednodušší stavby (jaké reprezentuje např. mariánská svatyně budečská), jejichž budování bylo po technické stránce záležitostí ne tak složitou a tudíž i méně náročnou. Zřejmě ještě snažší byla stavba kostelů dřevěných.

Způsob a technika stavění je u starších hradebních kostelů vzpomenu pouze u pražské svatovítské rotundy. Zatímco Kristiánova zmínka o jejích krásně zbudovaných stěnách (*parietes optime locavit*, c. 6, s. 110) nic konkrétního neříká, 2 stsl. václavská legenda uvádí, že kníže Václav nosil na stavbu na svých ramenou vápno (kap. 16, s. 106). V tomto případě se slovanský legendista odchýlil od své latinské předlohy legendy Gumpoldovy, která má na témže místě pouze zmínku o svolání řemeslníků (*artifices celeri iussione convocat*, s. 157). Autor pozdní legendy *Oportet nos fratres* opakuje údaj o svolání mistrů v rozvinutější formě (c. 18, s. 403: *eruditissimos artifices lapidum et lignorum*), kteří potom stavěli z tesaných kvádrů (*lapidibus quadratis*). V době legendistova života to byla praxe již zcela běžná, i když tímto způsobem byla vybudována již svatovítská rotunda. Osobní účast knížete při stavbě kostelů není ovšem pouze hagiografické schéma, neboť je doložena i později. Vratislav II. měl při stavbě vyšehradského kostela sám nanosít do základů celkem *XII cophinos plenos lapidibus* (Kanovník vyšehradský k r. 1129, s. 206).

Z umělecko-historického hlediska nepochybně důležité historické zprávy o přestavbách některých hradebních kostelů, jako svatovítského chrámu na Pražském hradě za vlády Svytlahovy (Kosmas II, 17, s. 108–109, Letopisy hradišsko-opatovické k r. 1059, s. 389) či vyšehradského kostela

v době knížete Soběslava I. (Kanovník vyšehradský k r. 1129, s. 206—207), jsou již pro téma sledované v této práci vcelku podružné. Snad může být však ještě vzpomenu zpráva Mnicha sázavského (s. 259) o dovozu kamene používaného k dláždění sázavského kostela v r. 1134 z více než 50 km vzdáleného Petřína (*pavimentum ecclesiae lapidibus politis de Petrino monte advectis adornavit*); tento údaj se sice netýká hradního kostela, avšak podobná praxe dovozu stavebního kamene ze značně velkých vzdáleností byla prokázána petroarcheologickým výzkumem stavebních pozůstatků již u některých velkomoravských kostelů (*Štelcl, Malina 1975, 222—228*). Něco podobného nelze tudíž vyloučit ani u hradních kostelů přemyslovského období.

Je nepochybné, že některé české raně středověké kostely (a mezi nimi patrně i část hradských) byly zbudovány celé ze dřeva. V soudobé Evropě nebyly takové stavby nijakou zvláštností (srov. např. *Cibulka 1934, 237—246, 252—254, nejnověji Ahrens 1981*). Zřejmě podobně tomu bylo i na českém území, i když tam jsou *ecclesiae lignae* vzpomínány až prameny sepsanými ve 12. století a později. Poprvé se výslovně o nich zmiňuje Kanovník vyšehradský při popisu větrné smrště v noci z 28. na 29. října 1134, která poničila mnoho kostelů kamenných a dřevěných (*ecclesias tam lapideas quam ligneas*, s. 221); po tomto datu zpráv o dřevěných kostelních stavbách přibývá (srov. např. *FRB II, 301, 532, CDB I, č. 402, s. 419 aj.*). Jak je zřejmé z údaje tzv. Letopisů žďárských, byly na samém sklonku 13. století některé tehdy stojící dřevěné kostely považovány za starobylé a jejich původ se kladl až do doby Vojtěchovy (*Est tamen ecclesia de lignis atque vetusta . . . Fertur, quod sanctus Albertus sanxerit illam, FRB II, 534*). Jiné svědectví o dřevěných svatyních ve středověkých Čechách přináší toponomastika, jež považuje za místa jejich někdejšího výskytu místní jména typu *Cerekev, Cerekvice* a *Církvíce* (*Profous 1947, 241—243, 250*). Rozšíření těchto jmen poměrně často na území osídlovaném až ve vrcholném středověku (např. na podhůří Českomoravské vrchoviny, srov. *Šmilauer 1969, mapa 97*) ukazuje, že toponomastika zřejmě nezachycuje nejstarší období výskytu těchto staveb u nás. To se v posledních letech daří archeologii, která zjistila dřevěnou kostelní stavbu z 9. století v jihomoravských Mikulčicích (*Poulik 1963, 76—83*). Na českém území byly potom s větší či menší pravděpodobností archeologicky prokázány malé dřevěné hřbitovní svatyně snad na pohřebišti starokouřimském, brandýseckém a žalanském (*Šolle 1980*).

Na existenci hradských kostelů, postavených ze dřeva, se zpravidla usuzuje z několika ne zcela jednoznačně interpretovatelných údajů v písemných pramenech. Patří k nim informace o tom, že Drahomíra přikázala vybudovat na Tetíně kostel sv. Michala přestavbou Ludmilina domu stojícího nad jejím hrobem (*domum beate Liudmile super tumulum ipsius statuerent in modum basilice*, Kristián, c. 4, s. 102). Pokud se skutečně základem nového kostela stalo někdejší Ludmilino obydlí (tak alespoň chápe vícevýznamový termín *domus* pozdní homilie *Factum est*, c. 12, s. 555), potom by se s největší pravděpodobností jednalo o kostelní stavbu dřevěnou. Velmi mnoho se v téže souvislosti uvažovalo o staroboleslavském kostele sv. Kosmy a Damiána, u kterého byl zavražděn kníže Václav (problém shrnut např. *Cibulkou 1934, 328—334*). Zatímco část václavské hagiografie se pouze stručně zmiňuje o potřísnění místa Václavova zavraždění jeho krví (tak legenda Kristiánova, c. 8, s. 115, dále všechny tři redakce 1. stsl. václavské legendy, s. 19, 27, 42, a Proložní legenda o přenesení ostatků sv. Václava, s. 67), jiné václavské legendy uvádějí v této souvislosti přímo stěny chrámu (2 stsl. václavská legenda, kap. 21, s. 113 a Proložní václavská legenda, s. 67), které potom Gumpold (c. 21, s. 161) označil jako *tabulas aecclesiae* (tyto *tabulae* zmiňují také obě redakce *Crescente fide*, avšak blíže je neurčují, *FRB I, 187, Ludvíkovský 61*). Poněvadž legendy nic přesného o zmíněných dřevěných deskách neříkají, mohly být jak chrámovými stěnami, tak i ochozem u stavby kamenné. Ani tuto možnost nelze vyloučit vzhledem k Václavově zavraždění před kostelem a k archeologicky prokázané existenci takového ochozu u hradního kostela na Libici (*Turek 1981, 15—19*). Jednoznačný soud o stavebním charakteru staroboleslavského chrámu tudíž možný není. Za zmínku jistě stojí, že pozdní kronikář tř. Dalimil celkem na třech místech označil tuto stavbu (která ovšem za jeho života již nestála) jako *cierkev* (kap. 30, s. 59—60), tedy termínem, který až do vrcholného středověku znamenal především kostel dřevěný. Konečně je nutno v této souvislosti vzpomenout ještě dřevěný chrám na někdejší libickém předhradí, historicky ovšem poprvé zmiňovaný až k r. 1352 jako *Lybicz katholica* a teprve k r. 1405 výslovně jako *Libicz lignea* (*RDP 85, o libických kostelích již Kalousek 1878*). Pokud se tato zpráva nevztahuje k tamějšímu druhému kostelu zasvěcenému sv. Jiří a sv. Voj-

těchovi, ale naopak ke kostelu P. Marie (což je pravděpodobnější, poněvadž vrcholně gotickou stavbu chrámu svatojiřského nebylo možno na počátku 15. století označovat jako dřevěnou), potom je tento údaj velmi důležitý, neboť ze zmínek vojtěšských legend o položení malého a nemocného Vojtěcha na mariánský oltář v libickém kostele (o oltáři P. Marie se zmiňuje legenda *Est locus*, c. 2, s. 5, 52, a Bruno, c. 2, s. 4, 46, veršovaná vojtěšská legenda, c. 2, s. 314, zasvěcení neuvádí i když v této souvislosti také vzpomíná *Jesu Christi genitricem*) lze usuzovat, že tento dřevěný mariánský kostel stál již v desátém století.

Jednou z mála informací, kterou lze vyčíst z písemných pramenů o výbavě raně středověkých hradských kostelů, jsou nepočetné údaje o *zvonech*. Nejstarší historický doklad o jejich používání v Čechách nalzáme ve václavských legendách při popisu událostí předcházejících zavraždění knížete Václava ve Staré Boleslavi. Podle shodného líčení všech tří redakcí 1 stsl. václavské legendy (s. 17, 25, 40) a dále i podle Gumpolda (c. 19, s. 159) a na něm odvislé 2 stsl. václavské legendy (kap. 19, s. 110) i mladší legendy *Oportet nos fratres* (s. 406), opustil Václav brzo ráno po zaslechnutí hlasu zvonu svůj příbytek a odebral se na jitřní modlitby. Další zmínky o zvonech se týkají kostelů na Pražském hradě. Podle veršované vojtěšské legendy (s. 317) byla Vojtěchova levohradecká volba pražským biskupem oslavována v Praze mimo jiné i vyzváněním velkými zvony (c. 6, s. 317: *cum campanis testantur*). Za zvuků kostelních zvonů vjížděl na Pražský hrad také nově nastoupivší kníže Břetislav II. v roce 1092 (*per ecclesias pulsantibus campanis*, Kosmas II, 50, s. 157). Snad již v 11. století byla na Pražském hradě vybudována dřevěná zvonice v ohrazeném prostoru u kostela P. Marie (*Borkovský 1949, 77*), o níž je však v pramenech zmínka až k r. 1255, kdy se zřítla za větrné bouře (*Annales Ottacariani* k r. 1255, s. 310). Je velmi pravděpodobné, že dvojí zmínka o zvonech v prudké hádce mezi abatyší svatojiřského kláštera a synem Břetislava I. Svytichem, byla myšlena pouze obecně a netýkala se zvonů tamějšího klášterního chrámu (Kosmas II, 14, s. 104—105). O zvonech na Vyšehradě se zmiňuje kronikář Thietmar Merseburský v souvislosti s vypuzením polské posádky Boleslava Chrabrého z Pražského hradu Jaromírovými bojovníky v září 1004; tehdy byl jejich vyzváněním dán signál k útoku na Poláky. Není jistě nezajímavé, že kronikář píše o vyšehradských zvonech v množném čísle (*in urbe proxima, quae Wissegrodi dicitur, campanas . . .*, Thietmar Merseburský VI, 12, s. 288, 289). Tato zpráva také ukazuje, že se v raném středověku nepoužívaly zvony pouze k účelům náboženským. Konečně i Jarloch má k r. 1179 (s. 475) zmínku o zvonění během boje. Od poloviny 11. století jsou zvoníci často uváděni v listinách (*CDB I, podle rejstříku na s. 551*). O velké ceně zvonů v raném středověku svědčí Kosmův údaj o jejich loupení během Břetislavova tažení do Polska v roce 1039 (*Postremo plus quam centum plaustris ducunt inmensas campanas et omnes Polonie gazas*, Kosmas II, 6, s. 90). Starší bádání často předpokládalo, že zvony byly v raném středověku na naše území pouze dováženy (tak např. *Weingart 1934, 1034*). Určité náznaky domácí výroby zvonů již ve velkomoravském období přinesl archeologický výzkum ve Starém Městě u Uherského Hradiště (*Vilém Hrubý 1965, 334—336*). Zprávy historických pramenů o kostelních zvonech na českých raně středověkých hradech dokresluje zatím jediný nález zlomku menšího litinového zvonu pocházející z výzkumu palácového okrsku na slavníkovském hradišti v Libici nad Cidlinou od trosk tamějšího hradního chrámu devastovaného v r. 995 (*Turek 1981, 48, 64, obr. 11*).

Ačkoliv na celé řadě středověkých hradišť byly archeologickými výzkumy zjištěny *kostelní hřbitovy* (k nim srov. např. *Šolle 1973, týž 1979*), v písemných pramenech nalzáme zmínku pouze o hřbitově na Pražském hradě u kostela sv. Víta. Na něm byl pochován podle Kristiánovy legendy Václavův družiník Podiven (*in cimiterio ecclesie sancti Viti*), takže ho pouze zeď oddělovala (*sola maceria dividantur*) od hrobu jeho někdejšího pána (Kristián, c. 9, s. 120). Na stejném hřbitově spočinul potom v roce 1100 i kníže Břetislav II. (*in poliandro sancti Wencezlai ecclesie forinsecus ante portam a sinistris*, Kosmas III, 13, s. 175). Naproti tomu o kněžně Ludmile a knížeti Václavovi, jejichž pohřbení na Tetíně a ve Staré Boleslavi legendy dosti podrobně (i když ne zcela shodně) popisují, není nikde zmínka, že by byli pochováni na tamějších hradských hřbitovech (pokud tam ve třetím či čtvrtém decenniu 10. století takové vůbec existovaly). Údaj legend, že Ludmilin hrob kryl jakýsi *domus* (Kristián, c. 4, s. 102, legenda *Factum est*, c. 12, s. 555 a Proložní ludmilská legenda, s. 65, tento údaj nemají), neodpovídá tehdejšímu běžným a obvyklým hřbitovům; spíše se zdá, že Ludmila byla pohřbena izolovaně. Původní hrob knížete Václava je zase nutno hledat s největší pravděpodobností ve

staroboleslavském kostele (tak interpretuje rozdílné údaje legend např. Guth 1934, 785–786). Výslovně ho do chrámového prostoru lokalizuje dobře informovaný Kristián (c. 8, s. 116: *corpus beati martyris in ecclesia sanctorum Cosme et Damiani humatum*), zatímco vzdálený a českých poměrů neznalý Gumpold píše o pohřbení Václavova těla vedle kostela přibližně v místech, kde byl kníže zavražděn (*extra aecclesiam certaminis loco vicinam condiderunt*, c. 20, s. 161); údaj potom opakuje i na Gumpoldovi závislá 2. stsl. václavská legenda (kap. 20, s. 113).

Zatímco je v písemných pramenech zaznamenáno velké množství nejrůznějších údajů o hradských kostelích, naopak téměř zcela chybí zprávy o nejstarších *kapitulách a kláštorech*, pokud stály v areálech hradisek (srov. Kosmas I, 22 a II, 7, s. 43–44, 93; Kanovník vyšehradský, s. 206, 207). Vzhled těchto staveb může rozpoznat jedině archeologický výzkum.

Poněvadž zájem raně středověkých autorů se soustřeďoval převážně na osudy knížete a významných osob, žijících v jeho blízkém okolí, jsou jejich zprávy o ostatních obyvatelích hradů jenom velmi skoupé. Souhrnně je *hradské obyvatelstvo* nejčastěji označováno jako *urbani* (tohoto termínu použil pro obyvatele hlavního českého hradu Prahy a současně i pohraničního Kladska Kosmas III, 29 a 40, s. 198, 213), dále *cives* (tak Kosmas označil obyvatele Kladska a také Hnězda, Kosmas III, 40 a II, 2, s. 213, 84, z cizích autorů nazval takto obyvatele některých českých hradů Thietmar Merseburský VI, 12 /9/, s. 288, 289 a obyvatele Libice legendista Bruno, c. 21, s. 27, 60, který je však v předchozí řádce označil jako *urbani*) a *castellani* (u Kosmy obyvatele Hedče a Rakous, Kosmas II, 2 a III, 12, s. 83, 172). V jednom případě – který se však netýká situace na českém území – označil Kosmas obyvatele hradů a současně i vsí jako *coloni* (*per urbes et villas remanerent coloni*, Kosmas III, 4, s. 164). Zatímco týž kronikář používal termínu *incolae* výhradně ve významu obyvatel celé české země či alespoň určitého kraje (srov. např. *a primis incolis terre Boemorum*, nebo *recte eius incole sunt a regione Luczane nuncupati*, Kosmas I, předmluva, 4, 10, s. 3, 10, 23), Thietmar Merseburský (V, 30, s. 255) tak nazval obyvatele Prahy (jak výše vzpomenuto na jiném místě své kroniky je označil jako *cives*). U Thietmara (VI, 11, s. 288, 289) se konečně objevuje při zmínce o obyvatelích Žatce i termín *concives*, o jehož významu se v naší literatuře diskutuje (Tomas 1967, 26–27, *Krzemieńska* 1970, 518, pozn. 84, *Kejř* 1976, 383, pozn. 33). V přemyslovském prostředí se vůbec neseťkáváme s termínem *oppidani*, tak často používaným Gallem Anonymem (s. 190; v Čechách se toto označení vžilo až ve 14. stol.). V ojedinělém případě máme terminologicky odlišeno stálé obyvatelstvo hradu od vesničanů, kteří se utekli na hrad v době nebezpečí (na polské Hedči byli v r. 1039 *castellani* a *villani*, Kosmas II, 2, s. 83). Podle výsledků dosavadního historického bádání se nezdá, že by z rozdílnosti použité terminologie bylo možno pro osídlení hradů něco podstatného vyvozovat. Termíny *urbani* a *cives* se zřejmě váží na obyvatele významných hradů, kdežto *castellani* žili na hradech většinou druhořadých, pevnostech apod. (k problému např. *Bláhová* 1978, 267–269, *Kejř* 1976, 382–383).

Nepochybně mnohem zajímavější a i historicky důležitější jsou potom konkrétní údaje o jednotlivých skupinách obyvatel, žijících na hradech. S ohledem na zaměření raně středověkých pramenů se nejvíce zpráv vztahuje ke skupině *feudálů*. Přibližně od druhé třetiny 11. století dočítáme se o správčích hradů (poprvé jsou nepřímo vzpomínáni ve fiktivní Jaromírově řeči při Břetislavově intronisaci: *His urbes et populum ad regendum committas*, Kosmas I, 42, s. 79), kteří se v pramenech obvykle nazývají *prefectus* a *comes*, od poloviny následujícího století *castellanus* (údaje shrnul Vogt 1938, 93); do téhož období se hlásí i většina zpráv o hradních úřednících (jako je *iudex*, *villicus*, *venator*, srov. Vogt 1938, 93–95).

Zájem středověkých autorů především o politické dějiny a o nejrůznější válečná střetnutí je příčinou, proč jsou v písemných pramenech nejčastěji z hradních obyvatel vzpomínáni *bojovníci*. Ti jsou souhrnně označováni jako *presidium* (např. *Interea dux Bracizlaus dispositis presidii per civitatem*, Kosmas III, 9, s. 170, srov. i další doklady u téhož kronikáře, I, 10, III, 15, 17 a 22, s. 23, 176, 180, 189), Kosmas III, 9, s. 170, srov. i další doklady u téhož kronikáře, I, 10, III, 15, 17 a 22, s. 23, 176, 180, 189), *milités* (*super muros fortiter resistenses milites*, Kosmas III, 17, s. 180, dále např. Kanovník vyšehradský k r. 1139, s. 229), *vigiles* (*vigiles, qui semper ibi sunt custodientes*, Kosmas III, 26, s. 194) či *custodes murorum* (*relatio custodum murorum*, Kanovník vyšehradský k r. 1142, s. 236). Často jsou mezi obyvateli hradů vzpomínáni *kněží*. Jednak je uvedena celá řada konkrétních osob, jako Kaich (Kristián, c. 2, s. 93, *Diffundente sole*, c. 6, s. 490), Pavel (údaje o této osobě jsou uvedeny na jiném místě

této práce), Krastěj (všechny tři redakce 1 stsl. václavské legendy, s. 18, 26, 42), Štěpán (Kristián, c. 10, s. 124), Učen (Crescente fide v obou redakcích, *FRB I*, 183, *Ludvíkovský* 58, 2 stsl. václavská legenda, kap. 4, s. 90, *Ut annuncietur II*, s. 4) a probošt Villik (legenda *Est locus*, s. 16, 18, 29, 56, 76, 79, legenda Brunova, c. 8, s. 7, 49, Veršovaná vojtěšská legenda, c. 10, s. 320), jednak nalézáme v pramenech jenom zcela obecné zmínky o hradském duchovenstvu (např. *clerus* žijící na Ludmilině Tetíně, srov. Kristián, c. 4, s. 100, či *presbyteri* vzpomínání na Vojtěchově rodném hradu, Bruno, c. 2, s. 4, 46). Přítomnost kněží na všech správních hradech výslovně uvádějí Břetislavova hnězdská statuta (Kosmas II, 4, s. 86–88) a dokládají je i četné zmínky v listinách, kde tito zpravidla vystupují jako svědkové (údaje jsou shrnuty pod hesly *archidiaconus* a *presbyter* v *CDB I*, s. 550, 560). Zvláště velký musel být počet kněží na hradech, které byly sídly kapitul (o boleslavských praví Kosmas: *Deo servit caterva fratrum numerosa*, Kosmas II, 7, s. 93).

Již jenom sporadicky jsou písemnými prameny vzpomínáni *poddaní* žijící na hradech, ať to byli různí služebníci, rolníci či řemeslníci (přítomnost poslední skupiny na těchto objektech dokládají i výsledky archeologických výzkumů). O Ludmilině tetínském služebnictvu hovoří zcela obecně legenda Kristiánova (c. 4, s. 100). V Kosmově kronice je této kategorii obyvatelstva věnována pouze ojedinělá zmínka v souvislosti s líčením neúspěšného Svatoplukova pokusu dobýt v r. 1105 Prahu, kdy byli útočníci *a quadam ancilla super muros astanti turpiter confusi* (Kosmas III, 17, s. 180). Bohatší údaje o poddanském obyvatelstvu, žijícím na hradech, přináší zlistiněné donace různým církevním institucím, jež se však dochovaly většinou v mladších opisech a falsech (srov. *Žemlička* 1978, 579, o řemeslech naposledy Tomas 1983). Mnohé v nich obsažené údaje nedovolují však jednoznačně rozhodnout, zda se jedná o obyvatele hradů, suburbií či blízkých osad (řešení otázky je odvislé od výkladu pojmu *civitas*). Pro ilustraci této skupiny hradského obyvatelstva lze uvést několik příkladů. Pozdní, avšak patrně věrohodný údaj o Boleslavově nadání klášteru břevnovskému uvádí *In civitate quoque Pragensi . . . XXX animatores . . . ad diversas officinas dispoditos* (*CDB I*, č. 375, s. 348). Také v Břetislavově donaci staroboleslavské kapitule (která je rovněž falsem, i když věrohodným) jsou zmíněni *custodes ecclesiae* usazení *in civitate* (tj. v Boleslavi, srov. *CDB I*, č. 382, s. 360); u celé řady dalších kapitule darovaných řemeslníků a služebníků neuvádí tato listina přesná místa jejich pobytu, takže nejspíš nutno pomýšlet na staroboleslavskou sídelní aglomeraci, někdy snad přímo na tamější hrad (to se týká především specialistů úzce spojených s hradským prostředím, jakým je v listině uvedený *aurifex, cupedynarius* a *qui curti cottidie inservant*). Ve Sptyihněvově darování litoměřické kapitule se vzpomíná *familia*, věnovaná *ab omnibus . . . civitatibus* (*CDB I*, č. 55A, s. 54), která se věnovala různým druhům řemesel. Nejspíše z olomouckého hradu daroval v r. 1078 tamější kníže Ota hradištskému klášteru početnou čeleď (*familia*) nejrůznějších profesí (mlynáře, pekaře, kuchaře, topiče světnic, kováře, ševce, výrobce misek a hrnců, *CDB I*, č. 79, s. 84). Vyšehradská kapitula zase vlastnila *in castro Kurim ministeriales, qui dicuntur luse* (*CDB I*, č. 387, s. 376). I Bedřichova donace pro kladubský klášter (která je také pozdním falsem) vzpomíná dar 3 krejčích ze Žatce (*In civitate Zatecz sutores subtalarii tres*, *CDB I*, č. 405D, s. 430, *falsum* Vladislavovy donace témuž klášteru neurčuje přesně místo, kde tito řemeslníci žili, srov. *CDB I*, č. 390B, s. 398). Zcela ojedinělé jsou zmínky o zemědělcích, usdlých snad na hradech. Zmiňuje se o nich známá zakládací listina litoměřické kapituly a to ve svém nejstarším textu A (*Rusticos vero de ipsa civitate XII, de Belina totidem ordinavit*, *CDB I*, č. 55A, s. 55). V mladším textu tohoto záznamu pořízeném nejspíše koncem 12. století byl termín *civitas* nahrazen slovem *provincia* (*CDB I*, č. 55B, s. 55). Zda rolníci, které po svém založení získala litoměřická kapitula, skutečně žili na hradech či v jejich blízkém okolí, zůstává předmětem různých výkladů.

O počtu obyvatelstva, žijícího na českých raně středověkých hradech, nedochovaly písemné prameny žádné přesné údaje. V této souvislosti je nepochybně zajímavá charakteristika Kouřimě v Kristiánově legendě jako objektu v době Václavově ještě lidnatého (c. 10, s. 125: *Nam urbs quaedam, Kurim vocata, populosa dum erat*). Velmi opatrně bychom v něm snad mohli vidět doklad, že na mladších hradech nežilo již tolik obyvatel, jako na starších a rozlehlejších objektech. Thietmarova zmínka (VII, 19, s. 420, 421) o obrovském počtu mužů, žen a dětí, zajatých v r. 1017 knížetem Oldřichem na hradě Businci (kronikářova věta parafrázuje ovšem slova Matoušova evangelia 14, 21) není zřejmě dokladem početnosti a intenzity tamějšího stálého osídlení, neboť mezi zajatými byl jistě

značný počet utečenců z okolí. Jediný konkrétní údaj o počtu bojovníků, kteří hájili hrad a ovšem tvořili pouze část hradeckého osídlení, máme až k r. 1161. Tehdy 60 Soběslavových bojovníků, kteří obsadili nejvýznamnější moravský hrad Olomouc, bylo současným kronikářem označeno jako velmi silná posádka (Mnich sázavský k r. 1162, s. 268). Podle kronikáře Kosmy (I, 40, s. 75) zajal kníže Oldřich při vyhánění Poláků z moravských hradů velké množství polských bojovníků, z nichž mnohé spoutané vždy po stu do řady prodal do otroctví. Počet hradů, ze kterých tito zajatci pocházeli, není znám, a tak si nelze učinit ani představu o síle jednotlivých polských posádek. V Žatci v r. 1004 mohla se místní polská posádka ukrýt před rozlíceným domácím obyvatelstvem v tamějším hradním kostele, takže jistě nebyla příliš velká a početná (Thietmar Merseburský, VI, 11, s. 288, 289).

Počet obyvatel hradů se výrazně zvětšoval v dobách válečného nebezpečí, kdy se na nich ukrývalo i se svým majetkem obyvatelstvo z okolí. Zprávu o *útěku venkovanů na hrady* zaznamenal již arabský geograf Gardízi (Okrasa historie, kap. 2, s. 428); přesná zeměpisná lokalizace jeho údajů není však bez problémů. Výše vzpomenutá Gardíziho zpráva se čte v té partii jeho díla, jež se podle názoru některých historiků týká Moravanů (Třeštík 1973, 876–879). Obdobnou praxi ve východofranském a tudíž moravskému prostředí blízkém území dokládá listina krále Arnulfa z r. 888 (MGH DD Kar. III, č. 32, s. 47–48); ta se sice převážně týká majetku ministeriála Heima ve Východní marce (nejspíše kdesi v povodí říčky Treisen), obsahuje však i zmínku o povinnosti vystavět hrad (*urbs*), který by v případě nebezpečí sloužil i pro okolní obyvatele, aby se v něm mohli ukrýt i se svými věcmi (*ad semetipsos defendendos cum rebus suis*). Na podporu výkladu, že se na obraně hradů podílelo i obyvatelstvo z okolních osad, bývají uváděny i výsledky paleodemografických rozborů antropologického materiálu z prozkoumaných hradeckých hřbitovů, které nesvědčí o velkém počtu stálých hradeckých obyvatel (Šolle 1979, 43). Nepochybně v důsledku feudalizace společnosti, kdy se postupně opouštěla praxe budování rozlehlých hradišť, začali hledat venkované úkryt před nepřítelem spíše v lesích. Na přemyslovském území je případ útěku na hrady doložen pouze jedenkrát, a to poměrně pozdě, až za vpádu Boleslava III. na Moravu v r. 1104. Tehdy hledali vesničané záchranu na jakýchsi blíže neurčených opevněných místech, kam odehnali i svůj dobytek (*cunctis rusticis audita fama in municionibus cum preda receptis*, Gallus Anonymus II, 26, s. 93). Je nesnadné rozhodnout, zda i posádka kteréhosi českého pohraničního hradu, jehož se v r. 1041 zmocnil syn markraběte Východní marky Liutpold, byla posílena i o utečence z okolí. Na to by snad ukazovala skutečnost, že tehdy Liutpold *innumeram praedam hominum pecorumque abduxit* (Annales Altahenses maiores k r. 1041, s. 796). Mnohem častěji se dočítáme o útěcích obyvatelstva na hrady při líčení přemyslovských vpádů do sousedních zemí. Nepochybně na onom již zmíněném „velkém hradu nazývaném Businc“ (*urbem magnam Businc dictam*, Thietmar Merseburský VII, 19, s. 420, 421), který v r. 1017 dobyl kníže Oldřich kdesi na moravském či spíše lužickém území, byla tehdy zajata nejen stálá posádka, ale i utečenci z okolí (i když výslovně nejsou vzpomínáni). Také v Polsku v roce 1039 hledali vesničané ochranu před plenícím vojskem Břetislava I. na hradech. Když se tehdy vzdal Čechům hrad Hedč, byli na něm vedle posádky i vesničané (*qui illuc confugerant villani*). Tyto Hedčany potom *cum suis peccoribus et ceteris rerum appendiciis* (Kosmas II, 2, s. 83–84) přesídlil Břetislav do Čech. Také před kořistěním českých bojovníků na saském území v r. 1075 hledalo tamější obyvatelstvo ochranu v lesích a na hradech (Carmen de bello Saxonico, lib. III, s. 1234). Když v únoru 1109 vracel se český kníže Svatopluk s bojovníky z nezdařeného útoku na Nitru, potkával na zpáteční cestě četné uprchlíky, kteří teprve tehdy utíkali na koních a vozech do bezpečí nitranského hradu (*agmina multorum in curribus et in equis fugientium ad predictam urbem*, Kosmas III, 26, s. 195). Ti se všichni stali i se svým majetkem (*maxima onustati iumentorum et ceterarum rerum copia hylares*) snadnou kořistí útočníků, kteří se potom mohli „veselí vrátit do svých domovů“ (*ad proprios reversi sunt lares*, Kosmas III, 26, s. 195). P. Choc (1967, 316) vyslovil sice domněnku, že venkovské obyvatelstvo nemělo tehdy koně a že na hrad utíkali nejspíše drobní feudálové, avšak Kosmovo líčení vzpomenuté události (i se zmínkou o zapalování vsí uprchlíků) takovýto výklad nepřipouští. S odchodem na hrady v případě nebezpečí nutno zřejmě také spojovat zprávu Kanovníka vyšehradského k r. 1134 (s. 218), kdy na konci února vpadli čeští bojovníci do Polska. Poněvadž již bylo před počátkem postu, Poláci útok neočekávali a odešli z hradů a různých opevnění do svých vsí (*de castris diversisque munitionibus exierant atque in villis suis morabantur*). Útočníci se proto snadno zmocnili obrovské kořisti.

Význam a funkce jednotlivých hradů a také jejich dějinné osudy do značné míry ovlivňovaly i vývoj nejbližších *podhradních osad — suburbií* (o těchto objektech a jejich významu u západních Slovanů naposledy souhrnně Leciejewicz 1970, o vývoji podhradí v mladších obdobích Vojtíšek 1953). Ta byla s hrady velmi úzce spjata mnoha vzájemnými, především ekonomickými pouty. I když archeologicky lze dokázat existenci podhradí již u nejstarších slovanských hradišť v Čechách (např. u Klučova), historické zprávy se o suburbiích objevují teprve od 10. století. Poprvé je v našem prostředí výslovně podhradí vzpomenuo ve známé listině Oty I. ze 16. července 950, jež byla vydána právě v suburbiu kteréhosi českého (v té době nového) hradu (*Beheim suburbio Niunburg*, CDB I, č. 32, s. 36). Přibližně o půldruhého desetiletí později navštívil Prahu kupec a diplomat Ibráhím ibn Jakúb, jehož zpráva hovoří dosti podrobně o tamější podhradní osadě s významným tržištěm a řemeslnou výrobou (Kowalski 146, Lewicki 1971, 697–698). Z Ibráhímova údaje (dochovaného v zeměpisném slovníku al-Himjáriho) o velké opevněné tvrzi vypínající se nad osadou s tržištěm je snad možné vyvozovat, že oba objekty stály na témže levém vltavském břehu; jistoty však není a jsou vyslovovány i názory odlišné. Historických zpráv o podhradích u českých raně středověkých hradů přibývá potom až od druhé poloviny 11. století, kdy tato postupně nabývala již zcela jiného vzhledu, než jaký měla v předešlém období. V zástavbě podhradí začaly se totiž objevovat i velmožské dvorce a kostely (obojí poprvé doloženo někdy na počátku vlády Vratislava II. u bílinského suburbia, viz Kosmas II, 19, s. 111). V době Vratislavově je zmíněn kostel i v podhradí olomouckém (CDB I, č. 80, s. 86). Především stoupající počet chrámových staveb v některých podhradích ukazuje, že tato byla tvořena i několika osadami. O více kostelích v pražském podhradí mluví k r. 1118 Kosmas při popisu zhoubné povodně (*fluvius Wlitaua . . . in hoc suburbio domus, casa et ecclesias suo impetu rapuit*, Kosmas III, 44, s. 219) a jeho údaj potvrzuje i zmínka Kanovníka vyšehradského (hlásící se k r. 1140) o větším množství kněží usazených v tomto podhradí (*cum omni clero devoto e suburbio*, s. 233). Ve 12. století jsou do pražského suburbia zahrnována i místa značně od sebe vzdálená, jako Újezd sv. Martina (k r. 1187, CDB I, č. 317, s. 289, poprvé se o tomto místě méně přesně vyslovuje listina z r. 1178, CDB I, č. 287, s. 252), německá osada u sv. Petra (CDB I, č. 290, s. 256), židovská synagoga (k r. 1142 zaznamenal Mnich sázavský, s. 261: *synagoga Judaeorum et multa aedificia combusta sunt in suburbio Pragensi*) či biskupský dvorec s vinicí, rozkládající se kdesi pod Petřínem (CDB I, č. 325, s. 298, k lokalizaci tohoto objektu a vinice napomáhají údaje ve zfalšované zakládací listině plaského kláštera, CDB I, č. 396, s. 409). Z historických údajů 12. století vyplývá, že tržiště pražského podhradí leželo tehdy na pravém vltavském břehu (vývojem tohoto podhradí se naposledy zabýval Fiala 1966, *týž* 1967). Kosmovo líčení neúspěšného Svatoplukova útoku na Pražský hrad v r. 1105, kdy se jeho bojovníci po zpětném přebrodění Vltavy u osady Bubny utábořili v místech konání sobotních trhů, napomáhá na tento břeh lokalizovat i tržiště (Kosmas III, 17, s. 180). Jak je zřejmé z historických zpráv, byla zástavba podhradí značně různorodá. Vedle příbytků, chýší a kostelů (Kosmas III, 44, s. 219) náležely k nim i ovocné zahrady (takovou zřejmě ve vyšehradském podhradí daroval vyšehradským kanovníkům k jejich procházkám kníže Soběslav I. v roce 1130, CDB I, č. 111, s. 114) a vinice (doklad o vinici na Petříně byl vzpomenuo výše; vinaři jsou připomínáni i v těsném okolí Litoměřic, zřejmě žili v tamějším podhradí, CDB I, č. 55B, s. 56). Vedle pražského podhradí měla rovněž značnou rozlohu (neboť byla tvořena více samostatnými osadami) i suburbia u dalších významných českých přemyslovských hradů, jako u Plzně, Žatce a Litoměřic (základní historické, archeologické a numismatické doklady k nim shrnují Turek 1975b, 159–160 a Tomas 1967, 32–33, *týž* 1966, 46–51).

Řadu informací, byť povětšinou jenom fragmentálních, přinášejí písemné prameny o ekonomické funkci raně středověkých podhradí. Snad nejlépe vystihla jejich obchodně peněžní význam i bohatství tam usedlých a příjíždějících kupců a peněžníků ona známá slova, která údajně měla podle Kosmy pronést v r. 1091 brněnská kněžna Wirpirka. V téže řeči se výslovně do pražského podhradí klade — podobně jako činil o více než jedno století dříve i Ibráhím ibn Jakúb — i tržiště (*in suburbio Pragensi et vico Wissegradensi . . . ibi forum . . .*, Kosmas II, 45, s. 152). O existenci tržišť za hradbami raně středověkých hradů (tudíž v jejich podhradích) nalézáme v pramenech ještě několik dalších zmínek. Čteme ji např. ve svatovojtěšských legendách v líčení Vojtěchova návratu do Čech v r. 992, kdy se biskup pohoršoval nad konáním nedělního trhu u plzeneckého hradiště. Údaj Brunovy legen-

dy (c. 15, s. 18, 55) o Vojtěchově příchodu *ad unam civitatem*, nezávisle opakovaný i veršovanou vojtěšskou legendou (c. 18, s. 325: *post iter emensum Plizenem ad menia ventum*; legenda Est locus se o této příhodě nezmiňuje) ukazuje na konání trhu za hradbami Plzně. Obdobná situace byla i v Kladsku, kde postavil někdy před r. 1186 hradní správce Bohuša na tamějším tržišti kostel, zasvěcený sv. Václavu (*et ecclesiam beati Vencezlai in foro Cladsc, á comite Bogussá edificatam*, CDB I, č. 313, s. 286). Tento kostel stál nepochybně za hradbami, neboť hrad měl tehdy svou vlastní mariánskou svatyni (*capellam sancte Marie in Cladsc*, CDB I, č. 349, s. 315). V Kladsku se tudíž opakovala situace známá z bílinského podhradí (kde rovněž správce hradu vybudoval kostel). Za zmínku v této souvislosti jistě stojí i údaj v podvržené zakládací listině staroboleslavské kapituly, která mimo jiné zaručovala tamějším kanovníkům i *decimum forum per omnia loca ad predictas urbes* (tj. Rokytná, Znojmo, Bítov) *pertinentia* (CDB I, č. 382, s. 361; v tomto případě se však nemuselo vždy jednat pouze o tržiště v podhradích). Pro raně středověké kronikáře je více než příznačné, že mnohem více než o ekonomické důležitosti tržišť se rozepisují o trestech a popravách na nich veřejně vykonávaných (tuto praxi kodifikovala již Břetislavova hnězdenská statuta ustanovením: *in medio foro ad palum suspensus et usque ad fastidium preconis cesus depiletur*, Kosmas II, 4, s. 87, srov. i Kosmas III, 24 a 32, s. 193 a 203) či o tam vyhlašovaných důležitých rozhodnutích panovníka (poprvé doloženo při odměně Jaromírova služebníka Dovory: *Nam voce preconica indicitur ubique per fora, ut quam ipse Douora tam eius proles postera . . .*, Kosmas I, 34, s. 62).

Nepochybně dosti početnou složku podhradského obyvatelstva tvořili řemeslníci. Jejich přítomnost tam naznačuje již zpráva Ibráhíмова. Mnohem více dokladů nalzáme však v donacích církevním institucím. Stačí tu připomenout např. řemeslníky, které v žateckém a pražském podhradí vlastnila vyšehradská kapitula (CDB I, č. 387, s. 384–385, původní stručný údaj rozvádí až vpisek do podvržené zakládací listiny vyšehradské kapituly, hlásící se k r. 1088, avšak sepsané až ve třetí čtvrtině 12. století a potom také pozdní text C této písemnosti) či litoměřická kapitula zase v osadách v těsném sousedství litoměřického hradu, ze kterých Zásada bývá někdy historiky (nikoliv však písemnými prameny) označována za tamější suburbium (údaje obsahuje text B listiny litoměřické kapituly, CDB I, č. 55B, s. 56–57). V pražském podhradí měly své řemeslníky a služebníky i kláštery kladubský (CDB I, č. 390, s. 397, srov. i CDB I, č. 405, s. 430) a břevnovský (CDB I, č. 375, s. 348).

Vedle domácího obyvatelstva žili v podhradích i cizinci. Historicky je jejich přítomnost na českých tržištích (zpočátku ovšem jenom v Praze) doložena od 10. století. V době života knížete Václava vzpomínají franské kupce v Praze svatováclavské legendy (zmiňuje se o nich již nejstarší latinsky psaná legenda *Crescente fide* v obou svých recensích, FRB I, 189, *Ludvíkovský* 63, údaj potom opakuje i mladší václavská hagiografie). V šedesátých letech téhož věku viděl cizince na pražském tržišti Ibráhím ibn Jakúb (*Kowalski* 146, *Lewicki* 1971, 679). O nich se také zmiňují Vojtěchovi životopisci, když vysvětlují biskupův obchod z jeho pražské diecése; světce mělo totiž mimo jiné roztrpčovat prodávání otroků a zajatců židům a nevěřícím (*captivos et mancipia christianorum, quos marcatore Judeus infelici auro emerat*, legenda Est locus, c. 12, s. 18, 57, 76, obdobné tvrzení čteme i v Brunově legendě, c. 11, s. 12, 51 a ve veršované vojtěšské legendě, c. 10, s. 320). Po polovině 11. století vzpomíná cizí obchodníky, plavící se na lodích po Labi, zakládací listina litoměřické kapituly (*Hospitum autem naves naviculasque*, CDB I, č. 55A a B, s. 55). Bohatství cizinců i jejich značný počet v pražském podhradí ve 12. století přesvědčivě potom dokládají již dříve vzpomenutá slova údajně pronesená kněžnou Wirpirkou (Kosmas II, 45, s. 152), dále existence tamější židovské synagogy (Kanovník vyšehradský k r. 1142, s. 261; celou řadu zmínek o pražských židech zaznamenal i kronikář Kosmas III, 4, 5, 57, s. 164, 166, 232) a německé osady (CDB I, č. 290, s. 256–257).

V případě nepřátelského napadení stávala se neopevňená podhradí snadnou a i vyhledávanou kořistí útočníka. Zcela běžné bylo proto plenění a vypalování suburbií, jak se o tom zmiňuje např. kronikář Kosmas při líčení Svatoplukova útoku na Nitru v r. 1109 (*Depopulato igitur et succenso eius suburbio*, Kosmas III, 26, s. 194–195). Zcela pochopitelnými byly potom úzkost, strach a starosti, jež prožívalo podhradské obyvatelstvo v případě válečných střetnutí (*inaudita angustia, tristitia insolita, curae, timor et tremor cives suburbanos affinesque eorum invaserunt* charakteristicky napsal Kanovník vyšehradský při líčení bojů o Prahu v roce 1142, s. 236).

Nepochybně hlavní pohnutka, jež vedla k obtížnému a technicky velmi náročnému budování raně

středověkých hradů, byla snaha zabezpečit životy a majetek lidí před vnějším nepřítelem, dále zajistit stabilitu existujícího uspořádání společnosti, případně ovládat z těchto objektů dobytá území. Pořádě nejvýznamnější hrady byly centry kmenových a později i státních organismů, boje o tyto objekty a především jejich výsledky velmi podstatně zasahovaly do politického života nejenom blízkého okolí, ale mnohdy i celé země. Není jistě náhodné, že všechna významná válečná střetnutí, jež nějak ovlivnila politický vývoj v raně středověkých Čechách, odehrála se vždy u hradů či v jejich bezprostřední blízkosti (stačí připomenout události u Canburgu v r. 805, „nového“ hradu v r. 950, Prahy v letech 929, 1034 a 1041 apod.). Určitou výjimkou z tohoto pravidla jsou jedině boje v českých pohraničních horách.

Obrana přemyslovských Čech v raném středověku se opírala především o *pohraniční pevnosti a hrady* (zatím nejpodrobněji o těchto objektech *Vogt* 1938, 100–111) a byla jedním z úkolů správců pohraničních hradeckých obvodů. Jak dokládá Kosmova informace k r. 1040 o bílinském Prkošovi, disponovali tito v dobách válečných konfliktů (zvláště, když se do okolí jejich hradu očekával nepřátelský vpád) značnou vojenskou silou (Prkoš měl k dispozici *tote cohorti, que fuit de Moravia, et tribus legionibus . . . de Ungaria*, Kosmas II, 11, s. 98–99). Úkolem těchto hradeckých správců byla nejen obrana vlastního správního hradu a menších předsunutých pevností, ale i budování záseků v lesích, stavění stráží a pod. (zmíněný Prkoš podplacený tehdy saskými penězi *non stetit ex adverso munitio in custodia, sed ubi sunt nemora hostibus pervia, ibi posuisset presidia*, Kosmas II, 11, s. 98, a tak umožnil saskému Ekkerhardovi proniknout na české území). Na exponovaných místech, kde důležité stezky překračovaly neosídlený pomezí hvozdu a vstupovaly do otevřené krajiny, byly někdy budovány menší pohraniční pevnůstky (v latinských pramenech nejčastěji označované jako *castrum, castellum a munitio*). I když již v 9. století máme ve fuldských análech neurčité zmínky o obranných bojích českých Slovanů v pohraničních lesích a u jakýchsi narychlo vybudovaných opevnění (tak se zpravidla interpretuje *vallum hostium*, uvedené v r. 849 při neúspěšném pokusu Thakulfových bojovníků dobýt jakési české opevnění, a potom *quedam locum vallo firmissimo circumdederunt* / = Čechové/ v souvislosti s vítězným Arnovým a Rudolfovým tažením do Čech v r. 871, srov. *Annales Fuldenses* k r. 849 a 871, s. 366, 384), cílevědomě byla zalesněná, neschůdná a mimo cesty prakticky nepropustná pohraniční horstva využívána k obraně raně středověkých Čech až teprve po jejich sjednocení Přemyslovci (k těmto otázkám srov. *Choc* 1963, *Krzemieńska* 1979, 28–31). O českém pomezím hvozdu nalzáme v historických pramenech řadu zajímavých informací. Stačí tu připomenout Kosmovo plastické vylíčení obtíží, s nimiž se setkávali Bavoři při svém pochodu šumavskými hvozdy v r. 1040 (Kosmas II, 10, s. 96) či popis větrné bouře, která v r. 1139 zastihla Soběslava I. i s jeho vojskem uprostřed pohraničních lesů (Kanovník vyšehradský k r. 1139, s. 230). Neprostupnost lesů na severu Moravy velmi dobře vystihl Gall Anonym (II, 26, s. 93: *Nam de parte Polonie Moravia arduitate moncium ac densitate silvarum adeo est obstrusa, quod et pacifis viatoribus ac peditibus expeditis periculosa videntur ac per nimium onerosa*). Úspěšný přechod vojska po nějaké nové cestě přes pohraniční horstva byl proto oslavován jako významný úspěch (srov. Gall Anonym III, 21, s. 145).

O pohraničních hradech, střežících přístup na přemyslovské území, jsou v písemných pramenech zmínky teprve až v 11. století. Poprvé je takovýto objekt zmiňován Thietmarem Merseburským někdy na konci srpna 1004 při popisu vpádu Jindřichova a Jaromírova vojska do Čech, okupovaných Boleslavem Chrabrým (*in ipsa regionis istius ianua unum castellum . . .*, Thietmar Merseburský VI, 11, s. 286–289). Snad to byl Chlumec na Srbské stezce (*Krzemieńska* 1970, 517–518, pozn. 82, 83), který je výslovně jako pohraniční pevnost vzpomínán až k r. 1040 (*est exitus de silva in istam terram per castrum Hlumez*, Kosmas II, 9, s. 95); tuto funkci si udržel ještě v následujícím věku (k r. 1107, Kosmas III, 20, s. 186 a k r. 1126 např. Kanovník vyšehradský, s. 203).

Na bavorské hranici je jakési pohraniční opevnění (*munitio*) vzpomenuo Kosmou při popisu známé porážky vojska Jindřicha III. Břetislavem I. v r. 1040 (Kosmas II, 10, s. 96). S velkou pravděpodobností se jednalo o skutečný pohraniční hrádek (*Turek* 1983b, 303–304, pomýšlí na hradiště Příkopy u Kdyně, kam lokalizovalo střetnutí místní vlastivědné badání již v 19. století) a nikoliv o pouhé záseky. Ty totiž Kosmas při této příležitosti rovněž zmiňuje (*obstruerent Boemii vias per silvam*, Kosmas II, 9, s. 95), termín *munitio* však použil pouze pro opevnění, před kterým došlo k bitvě (Kos-

mas II, 10, s. 96). Při druhé Jindřichově výpravě proti Čechům v následujícím roce 1041 podařilo se Liutpoldovi (táhnoucímu samostatně odkudsi z Východní marky) dobýt jakýsi český pohraniční hrad (jeho poloha i přes dlouhou diskusi zůstává neznámá, srov. *Krzemieńska* 1979, 49, pozn. 50 a *MMFH IV*, s. 393, pozn. 1), který však jistě nebyl pouhou malou pevností, ale správním hradem určitého regionu. Jedině tak je možno vysvětlit bohatou kořist, jíž se na dobytém hradě podle altaišských análů (s. 796) Liutpold zmocnil.

Četné česko-polské rozbroje nutily Přemyslovce budovat v raném středověku podobná opevnění i na severních a severovýchodních hranicích své země. Obrana se tam opírala např. o Hradec u Opavy (který ovšem nebyl pouhou malou pohraniční pevností), o jehož ovládnutí se neúspěšně pokusil polský Boleslav II. někdy v šedesátých či sedmdesátých letech 11. století (o boji Gall Anonym I, 22, s. 48, avšak s málo přesnou chronologií, k ní srov. *Krzemieńska* 1980). Jako pohraniční hrad je na česko-polském pomezí vzpomínáno i Kladsko (*in castro Kladsko, quod est in confinio Bohemiae*, Kanovník vyšehradský k r. 1137, s. 228), které také nebylo pouhou malou pohraniční pevností, ale i správním hradem (*civitates, que pertinent ad provinciam Kladzko*, píše Kosmas III, 1, s. 162). O dalších tamějších pohraničních pevnostkách jsou zmínky v souvislosti s událostmi v r. 1104 (Gall Anonym III, 16, s. 143, uvádí *castra de confinio regni*, takže má spíše na mysli objekty polské) a k r. 1107, kdy se Polákům podařilo jeden český hrádek dobýt (*Borivoy cum Polonis... Wackone et Mutina in fugam versis cum suis presidiiis de municione, que fuit formiter posita versus terminos Polonie*, Kosmas III, 22, s. 189). Zvláště intenzivní byly výstavba a opravy hradů na česko-polské hranici za Soběslava I., který *castra, quae sunt ex parte illorum* (tj. Poláků) *firmabat* (Kanovník vyšehradský k r. 1139, s. 231). Týž panovník budoval ovšem řadu *munitiones* i na bavorské hranici (Kanovník vyšehradský k r. 1126, s. 205). Za zmínku jistě stojí, že pohraniční hradiska chránila přístup do Čech i ve směru od Moravy. Vedle různě interpretované Kosmovy zmínky o strážní bráně v polích u Hrutova (Kosmas II, 15, s. 105: *porta custodie* ztotožňuje s benátským hradištěm *Charvát* 1980, 41–42) je potom tímž kronikářem výslovně vzpomínána Litomyšl jako hrad stojící u cesty vycházející z pomezí hvozdu (*sub ipso exitu silve iuxta oppidum Lutomisl*, Kosmas III, 22, s. 190).

I když největší stavební činnost na českých hranicích je historicky doložena až od počátku 12. století (a v dějepisných zprávách z téhož věku jsou mnohem častěji zmiňovány i další způsoby obrany hranic, jako vysílání předsunutých strážních hlídek apod., srov. *CDB I*, č. 156, s. 160 a č. 158, s. 164 aj.), přesto Přemyslovci takto zabezpečovali svou zemi nejméně již po celé předchozí jedenácté století. Je nepochybné, že tato hraniční organizace vyžadovala dobré řízení a jednotné zázemí, které byly předpoklady její výstavby a existence. Oba zmíněné faktory se ovšem v Čechách mohly plně uplatnit až po jejich sjednocení Přemyslovci.

V Kosmově kronice je však vzpomenuť způsob obrany území, opírající se o pohraniční hrádky, poprvé v českém prostředí nepřímě zmíněn již u Slavníkovců. Jejich doménu vymezil totiž kronikář řadou hradů, charakterizovaných buď jako *urbes terminales* (s přílehlou krajinou zasahující *ad mediam silvam*), dále hradem, ležícím těsně u pohraničního hvozdu (Litomyšl byla podle Kosmy *castrum sub silva situm*) a v jednom případě (ve směru *contra Boemiam*) jakýmsi menším objektem nejspíše pouze strážního charakteru (lze tak soudit podle toho, že není nazván jménem a že je charakterizován jako *castrum, quod est situm in monte Osseca*, Kosmas I, 27, s. 49–50). Porovnáme-li Kosmovo vytyčení slavníkovských hranic např. s územním vymezením nedlouho před tím založené pražské diecése, jež je naopak provedeno za pomoci teritorií (Kosmas II, 37, s. 137–139, *CDB I*, č. 86, s. 94; dosti podobným způsobem je vymezeno i území ve známém registru Dagome iudex, srov. *Kürbisówna* 1962, 394–395), potom se nelze ubránit dojmu, že Kosmas situaci, známou z doby svého života, přenesl do éry slavníkovské. Toto podezření se ještě zvýší, když si uvědomíme, že již naše dnešní znalosti archeologické situace na Litomyšlsku a v kladské kotlině naznačují — v protikladu s tvrzením Kosmovým — malou pravděpodobnost existence tamějších hradišť již v době slavníkovské (k Litomyšli srov. *Charvát* 1986, u Kladska je nápadná především absence výraznějšího osídlení okolní krajiny ve druhé polovině 10. století, viz *Lodowski* 1980, 194, mapa 2 a 3, o samotném hradišti naposledy *Bartkiewicz* 1977, 35, 45–49). Jak dokládají výše citované historické zprávy, byla ovšem obě hradiště zcela nepochybně pohraničními objekty v době kronikářova života.

Boj o hrady byl pro útočníka vždy věcí velmi obtížnou. Neudivuje proto, že se jejich úspěšné do-

bytí považovalo v raném středověku za velké hrdinství (tato myšlenka se ozývá ve známé hádce mezi abatyši pražského svatojiřského kláštera a potomním Spytihněvem II.: *Nobilis, insignis, vir fortis et inslitus armis, Quam magnas turres nunc expugnavit et urbes...*, Kosmas II, 14, s. 104). Úspěšné dobytí a vyplenění nepřátelského objektu bylo vždy důvodem k velké radosti. Podle Kosmových slov radovala se Boleslavova družina po vítězném útoku na Libici v r. 995 (*ad proprios redeunt lares*, Kosmas I, 29, s. 53), téměř stejnými slovy oslavuje týž kronikář návrat Svatoplukových bojovníků sice z nezdařeného útoku na Nitru v r. 1109, při kterém byla však přesto získána velká kořist (Kosmas III, 26, s. 195) a stejně „šťastně a vesele“ navracel se v r. 1039 Břetislav I. z loupežného přepadení Hnězdna (*Ventum erat cum omni sacra sarcina in prosperitate et leticia Boemiam*, Kosmas II, 5, s. 90). Obdobně „zdráv a vesel navrátil se domů“ v r. 1130 kníže Soběslav, když během krátké doby rozbořil v Bavorsku 20 jakýchsi opevnění (*destruxit 20 munitiones, sicque sanus et laetus rediit ad sua*, Kanovník vyšehradský k r. 1130, s. 207). Také při Liutpoldově obsazení kteréhosi českého pohraničního hradu v r. 1041 se vítěz podle analistových slov *incolomis domum redit* (*Annales Alta-henses maiores* k r. 1041, s. 796).

Poněvadž přímý útok na hrad byl značně obtížný a i riskantní, uchýlovali se útočníci často k nejrůznějším lstem. Ta napomohla např. českým bojovníkům zmocnit se v r. 984 Míšně (Thietmar Merseburský IV, 5 /4/, s. 136, 137), Polákům dobýt Krakov, ovládaný patrně až do r. 999 českou posádkou (*Mesco... mox urbem Kracov abstulit dolo*, Kosmas I, 34, s. 60) či Jaromírovým bojovníkům zmást polskou posádku a přinutit ji v září 1004 k rychlému úprku z Pražského hradu. V líčení této události se jednotliví autoři liší. Kosmas (I, 36, s. 64) píše o troubícím bojovníkovi, stojícím uprostřed hradu na vyvýšenině Žiži, dobře informovaný současník vzpomenuť události Thietmar Merseburský (VI, 12 /9/, s. 288, 289) zmiňuje se o znamení daném vyzváněním zvony na Vyšehradě a pozdní tř. Dalimil (kap. 36, s. 70) o pastýři, který umožnil Čechům proniknout na hrad po zpuštěném mostě. Také znojenskému Litoldovi podařilo se v r. 1100 zmocnit se lší hradu Rakous, když odlákal hradní posádku (*castellanis per fraudem foras exclusis ipse cum suis militibus vi obtinuit castrum*, Kosmas III, 12, s. 172).

Přímý útok na hrad měl větší naději na úspěch, pokud byl proveden nečekaně. K řadě úspěšných dobytí raně středověkých hradů proto došlo za noci a časně ráno. Např. Jaromírovi bojovníci přepadli v září 1004 Pražský hrad *noctu* (Kosmas I, 36, s. 64) a týž hrad obsadil přibližně o jedno století později Bořivoj, když do něho vtrhl *in vigilia* vánočního svátku (Kosmas III, 28, s. 198). Jistě nikoliv bezdůvodně poznamenal kronikář Kosmas k r. 1121 ke zprávě o úspěšném Vladislavově dobytí jakéhosi hradu (patrně Přimdy), že útok byl podniknut překvapivě (*repente ex improviso irruens*, Kosmas III, 48, s. 220). Podobným způsobem pokusil se např. obsadit v r. 1109 Nitru i český kníže Svatopluk (*ex improviso applicuit cum exercitu ad urbem Nitram*, Kosmas III, 26, s. 194). Podle Kosmy měl být nepozorovaně (*furtim*) podniknut i útok Boleslavovy družiny na Libici v r. 995 (I, 29, s. 53). Je škoda, že se více nedozvídáme o Boleslavově útoku na hrad *vicina subregula*; kronikář pouze zaznamenal, že se ho Přemyslovec zmocnil *primo impetu* (Widukind II, 3, s. 439).

K úspěšnému dobývání hradů napomáhalo i předchozí oslabení jejich posádek, jak tomu např. mělo podle Kosmy být při Břetislavově útoku na Hnězdno (*facilem capi ab hostibus, raris eam inhabitantibus civibus*, Kosmas II, 3, s. 84), nebo pokud se hradní posádce zdál odpor nemožný (při téměř Břetislavově tažení podrobil se mu dobrovolně hrad Hedč, Kosmas II, 2, s. 83–84). Samozřejmě snadnou kořistí útočníka stávaly se hrady opuštěné. K takové situaci došlo např. v r. 1041 v Čechách, kdy Břetislavovi bojovníci odešli z celé řady hradišť, aby posílili obranu Prahy; opuštěná opevnění dostala se bez boje do rukou německého panovníka (Kosmas II, 12, s. 99). Podobně se během svého tažení do Polska v r. 1134 zmocnili čeští bojovníci celé řady tamějších hradů, neboť Poláci, domnívající se, že jim v postním období nehrozí již nebezpečí nepřátelského útoku, tato opevnění opustili a odešli do vsí (Kanovník vyšehradský k r. 1134, s. 218).

Naprostá většina historických zpráv o násilném dobývání hradů v raném českém středověku postrádá podrobnější informace o průběhu bojů, a to dokonce i v těch případech, kdy se jednalo o vojenskou akci většího rozsahu. K takové nepochybně náleželo např. obsazení Moravy Boleslavem Chrabrým a potom opětovné vyhnání jeho posádek z moravských hradů Přemyslovcem Oldřichem, které zaznamenal kronikář Kosmas pouze ve dvou stručných větách (... *pater* / = Oldřich/ ... *fuga-*

tis cunctis de civitatibus Poloniis... post obitum secundi Boleslai sicut urbem Pragam, ita totam Moraviam vi obtinuerant Polonii, Kosmas I, 40, s. 75). Úplný výčet všech v raném přemyslovském období úspěšně dobytých hradů není z hlediska této práce nutný. Je však zapotřebí zdůraznit závažnou okolnost, že se mezi nimi nikdy neobjevují významná přemyslovská správní centra a ani ústřední přemyslovská sídla Praha (a na konci 11. a na počátku následujícího století) i Vyšehrad. Pokud se tyto hrady přece jenom ojedinele dostaly do rukou útočníka, potom se tak stalo výjimečně lstí, převážně však se souhlasem hradních obyvatel a tamější posádky. Tato skutečnost nepochybně velmi přesvědčivě dokládá obrovský vojenský a politický význam zmíněných objektů.

Do snadné situace se dostali útočníci tehdy, pokud obyvatelé hradů se sami přiklonili na jejich stranu a otevřeli jim brány svého hradu. Tato skutečnost hrála roli při již zmíněném obsazení Míšně v r. 984 (Thietmar Merseburský IV, 5 [4], s. 136, 137), napomohla Boleslavovi II. obsadit jakýsi hrad ve slezském Poodří (*urbem unam... possedit... urbanis nil repugnantibus*, Thietmar Merseburský IV, 13, s. 146, 147) a výrazně se uplatnila během společného tažení Jaromíra a Jindřicha v r. 1004 při vyhánění polských posádek ze Žatce (*Rex... ad urbem Satzi dictam venit et concives hos, portas sibi ilico aperientes et Polenos intus presidio positos occidentes*, Thietmar Merseburský VI, 11, s. 288, 289) a snad i z Prahy (v tomto případě není zcela zřejmé, zda kronikář měl na mysli obyvatele svobodného Vyšehradu či obsazeného Pražského hradu: *audiens / = Boleslav / in urbe proxima, quae Wissegrad dicitur, campanus cives ad bellum sonitu hortantes*, Thietmar Merseburský VI, 12 /9/, s. 288, 289). Budiž ještě vzpomenu, že titíž Pražané necelé dva roky před touto událostí s radostí a bez jakéhokoliv odporu umožnili Boleslavu Chrabrému, aby se zmocnil Prahy a ujal se tam vlády (*ad Pragam... ab incolis semper de nova dominacione gaudentibus introducitur communiterque in domnum laudatur*, Thietmar Merseburský V, 30, s. 255). Naopak neúspěšně pokusil se získat na svou stranu v r. 1114 obyvatele kladského hradu Soběslav (*Zobezlau... veniens ad castrum Kladzko temptat precibus et promissionibus multis, quo sibi cives aperirent portas urbis*, Kosmas III, 40, s. 213). Někdy mělo napomoci k otevření bran hradu i podplácení hradních správců. Tuto taktiku použil v r. 1105 Svatopluk v boji proti českému knížeti Bořivojovi II. (*Hi fere universas Boemie civitates circumstantes alios pecunia corrumpunt, alios muneribus, alios promissionibus obligant*, Kosmas III, 17, s. 180); peníze a sliby mu však tehdy cestu na Pražský hrad neprobojovaly a Svatopluk se musel s nepořízenou vrátit na Moravu.

Pokud se útočníkům nepodařilo lstí nebo nenadálým útokem zmocnit se napadeného hradu, potom zpravidla došlo k jeho *obležení*. To však bylo vojenskou akcí vyžadující čas a značný počet bojovníků. Zvláště ten je často raně středověkými autory zdůrazňován. Stačí tu připomenout např. Soběslavovo obléhání Norimberka v r. 1127 „s velkou mocí“ (*cum magno manu*, Kanovník vyšehradský k r. 1127, s. 205) nebo dobývání českého Hradce u Opavy Boleslavem II. v r. 1060, k němuž polský panovník shromáždil *multitudinem... innumerabilem* Poláků a Pomořanů (Gall Anonym I, 22, s. 48). Také Liutpold podnikl v r. 1041 z Východní marky útok na kterýsi český pohraniční hrad, když *congregata multitudine* (Annales Altahenses maiores k r. 1041, s. 796). Další takové příklady, které se již netýkají přímo českých dějin, uvádí např. Thietmar Merseburský (podle jeho údajů přitáhl v r. 1015 Boleslav Chrabrý k Míšni *cum VII legionibus* a v r. 1017 oblehl Jindřich spolu s Přemyslovcem Oldřichem Němčí *cum exercitu valido*, VII, 23 /15/ a 60, s. 424, 425, 474, 475).

Jak však ukazuje neúspěch některých těchto vojenských akcí, nezaručoval ani velký počet oblehatelů vždy vítězství. Pokud neměl útočník dostatek času a velkou vojenskou sílu, potom zpravidla k obléhání vůbec nedošlo a bylo nutno s nepořízenou odtáhnout. Takový případ nastal např. v r. 1105 při Svatoplukově neúspěšném pokusu zmocnit se Prahy (událost podrobně popsal Kosmas III, 17, s. 180–182). Vedle stručných zmínek o obléhání hradů (např. jakéhosi nového hradu v Čechách Otou I. v r. 950, Widukind III, 8, s. 452, Brna Vratislavem II. v r. 1091, Kosmas II, 43, s. 149, polského Hlohova a Vyšehradu v r. 1109, Kosmas III, 27 a 30, s. 195, 199, a mnoha dalších) více zaujmou ty historické zprávy, které uvádějí některé podrobnosti, jako délku doby obležení apod. Tak např. 10 týdnů trvalo v r. 1127 neúspěšné Soběslavovo dobývání Norimberka (Kanovník vyšehradský k r. 1127, s. 205). Kombinací údajů z historických pramenů popisujících franské tažení do Čech v r. 805 lze zjistit, že tehdy byl po 40 dní obléhán Canburg a jeho posádku se nepodařilo přemoci (o obležení se zmiňuje pouze kronika moissacká k r. 805, s. 308, údaj o čtyřiceti dnech pustošení země, avšak bez

jakékoliv zmínky o hradu, mají např. Annales Mettenses k r. 805, s. 33). Přibližně stejnou dobu dobýval v r. 1100 kníže Břetislav II. *castrum Racouz*, kde obležené nakonec přemohl hlad (k vylíčení událostí použil sice Kosmas III, 12, s. 172, slovních obrátů z antické literatury, to však její věrohodnost nesnižuje). Hlad byl nepochybně vždy — zvláště při delším obléhání — spojencem útočníků. I když o vyhladovění hradních posádek nemáme v českém raně středověkém prostředí žádné další zprávy, lze takovéto údaje nalézt v sousedství. Např. Jindřich I. dobyl v zimě r. 928 stodoranský hrad Braniboř *fame ferro frigore* (Widukind I, 35, s. 432). Týž panovník potřeboval v následujícím roce 20 dní, aby během svého tažení, jehož konečným cílem byla Praha, dobyl srbský hrad Ganu (Widukind I, 35, s. 432). Jenom o něco málo déle trvalo v roce 1017 neúspěšné obléhání Němčí Jindřichem II., kterému tehdy pomáhal se svými bojovníky český kníže Oldřich (Thietmar Merseburský VII, 63 /46/, s. 476, 477). Naopak Boleslavově družině podařilo se v září 995 již druhý den po obležení dobýt slavníkovskou Libici (shodné časové údaje uvádějí obě redakce Brunovy legendy, c. 21, s. 27, 59–60, legenda Est locus podrobnosti o útoku na Libici nemá a Kosmas I, 29, s. 53, o obléhání nic neví a naopak píše o okamžitém překonání libických hradeb, *nam sub quadam festiva die furtim irrumpunt urbem Lubic*). V některých případech však spíše než síla zbraní či vyhladovění posádky napomohla ke kapitulaci celková politická situace. Tak tomu patrně bylo v r. 929, kdy Jindřich I. tažením na Prahu přinutil Václava k uznání formální svrchovanosti (Widukind I, 35, s. 432, se o bojích o Prahu v tomto roce vůbec nezmiňuje, ačkoliv při témže tažení dost podrobně líčí dobytí Gany) a zcela nepochybně potom v r. 1041, kdy Břetislav I. sevřený nepřítelem na Pražském hradě a zrazovaný lidmi z vlastního tábora, poddal se nakonec bez boje Jindřichovi III. (o těchto událostech s rozbořením všech historických pramenů nejnověji *Krzemieńska* 1979, 53–57). Mohutná a dobře opevněná hradiště byla ovšem schopna ubránit se po velmi dlouhou dobu. Příkladem tu může být Vyšehrad, který zcela osamocený vzdoroval někdy od jara 1003 až do září 1004 Boleslavu Chrabrému (*Sed Wissegrad urbs, duci suo fidelis, mansit imperterrita et inexpugnabilis*, Kosmas I, 35, s. 63; pokus R. *Turka* 1963, 231, *týž* 1982a, 195, rozšířit okruh hradů, jež tehdy zůstaly Přemyslovcům věrné, nemá v historických pramenech oporu). Vzpomenutý příklad je o to zajímavější, že Vyšehrad je vzdálen pouhé 3 km od Pražského hradu, kde Boleslav Chrabrý tehdy sídlil. Písemné prameny nás však neinformují o tom, zda se tento polský panovník pokusil během své krátké vlády v Čechách Vyšehrad dobýt.

O průběhu obléhání a o *bojích s obklíčenou hradní posádkou* zmiňují se raně středověké písemnosti — zvláště, pokud se týká přemyslovského území — zpravidla dosti kuse. Pokud nejsou některá kronikářská líčení nadsazena, býval někdy obléhaný hrad dobýván nepřetržitě ve dne i v noci (*vi summa nocte et die conseritur pugna* napsal o bojích o hrad Rakousy Kosmas III, 12, s. 172). V těchto bojích, soustřeďujících se podél opevnění, připadala významná úloha zbraním střelným. Není jisté náhodné, že při výčtu ztrát jsou nejčastěji vzpomínáni bojovníci zabíjí či zranění právě šípy. Stačí tu poukázat např. na dvě místa v Kosmově kronice (*Paulik... sagittatus moritur*, nebo *missis de muro sagittis vulnerati sunt, non tamen ad mortem, duo milites ducis*, Kosmas III, 12 a 48, s. 173 a 220) či na Thietmarovu historiku o tom, jak šíp, vystřelený z hradeb Budyšína, těsně minul Jindřicha II. (Thietmar Merseburský VI, 14 /11/, 292, 293). Jistě nikoliv bez příčiny napsal autor veršované vojtěšské legendy (c. 26, s. 330, v této pasáži je však mnoho historických nepřesností), že Slavníkovec Soběslav (jeho jméno však neuvádí) unikl při přemyslovském napadení Kouřimě v r. 995 (ve skutečnosti však Libice) střelám a ohni (*effugiens... per tela per ignes*). Velikost ztrát, pokud jsou tyto v písemných pramenech vůbec vzpomenu, byla překvapivě malá; dokazují to mimo jiné i údaje obsažené ve dvou již výše citovaných ukázkách z Kosmovy kroniky. Také při dobývání obleženého Budyšína Jindřichem II. v r. 1004, kterého se účastnil i český kníže Jaromír, bylo podle Thietmara Merseburského raněno na obou stranách sice hodně bojovníků, avšak jenom málokterí z nich zemřeli (*Vulnerantur invicem multi, et nonnulli perempti sunt*, Thietmar Merseburský VI, 15, s. 292, 293). I při tak velkém střetnutí, jakým nepochybně bylo zmíněné obležení Budyšína, nedosahoval tudíž počet zabitých velkého počtu.

Pokud hrozilo nebezpečí, že hrad bude při útoku dobyt, potom bojovaly v řadách obránců někdy i ženy a na útočícího nepřítele házelo se vše, co bylo po ruce: především kameny, případně jakékoliv jiné těžké věci. Takovéto situace zachytil již vícekrát vzpomínaný Thietmar Merseburský např. při líčení bojů o Budyšín v r. 1004 či při obléhání Míšně v r. 1115 (*molaris dimidio lapidis per galeatum*

caput prostratus, další text se týká události před Míšní: *mulieres ad succurrendum hortatur. Quae propugnacula attingentes lapidibus viros adiuvant*, Thietmar Merseburský VI, 15 a VII, 23 [15], s. 292, 293, 424, 425). Nepochybný zvrát ve způsobu dobývání hradišť přineslo 11. století použitím obléhacích strojů. Čeští bojovníci se s nimi poprvé setkali v r. 1017, když pomáhali Jindřichu II. dobývat hrad Němčí, ovládaný Boleslavem Chrabrým (*Tunc omnigenorum species instrumentorum a nostris parari iubentur*, jejich stavba a příprava tehdy trvala asi tři týdny, srov. Thietmar Merseburský VII, 60 a 63 [46], s. 474, 475, 476, 477). Také při dobývání Nákla v Pomoří v r. 1091, kdy polskému Vladislavovi Heřmanovi pomáhaly tři šiky českých bojovníků, byly tyto nástroje použity (Gall Anonym II, 3, s. 67). V Čechách je nasazení obléhacích strojů doloženo až ve 12. století; poprvé jsou v historických pramenech zmíněny při obléhání Prahy v r. 1142 (Kanovník vyšehradský, s. 235).

Posádky hradů — zvláště pokud byly dostatečně silné — neomezovaly se ovšem ve válečných dobách jenom na pasivní obranu za hradbami, ale především nenadálými výpady snažily se zničit cizí útočníky a oblehatele. Jak dokládá řada případů, přinášely podobné akce často vítězství. Stačí tu připomenout např. zkázu bavorského oddílu v roce 976 *iuxta Pilisini urbem* (v tomto případě se ovšem nejednalo o obležení), když nic netušící a koupající se nepřátelé byli nečekaně přepadeni a pobiti českým vojskem, nejspíše posádkou blízkého přemyslovského hradu (Thietmar Merseburský III, 7, s. 104, 105). Patrně vůbec k nejkrvavější takovéto bitvě, v níž byli útočníci zcela potřeni nenadálým útokem bojovníků vyběhnuvších z hradu, došlo na našem území v raném středověku u někdejší Rostislavovy pevnosti v r. 871 (Annales Fuldenses k r. 871, s. 384); i když se tato událost netýká přemyslovského prostředí, velmi dobře vzpomenuť způsob boje ilustruje. Pokud již došlo k obležení hradů, potom se jejich posádky zpravidla snažily napadat a ničit nepřátelská obležení. Takovéto akce obležených popisují středověcí autoři např. při líčení bojů o Němčí v roce 1017 a o Náklo v r. 1091 (Thietmar Merseburský VII, 63 /46/, s. 476, 477, Gall Anonym II, 3, s. 67); v obou uvedených případech se dokonce podařilo posádkám hradů zapálit a zničit nepřátelské obléhací stroje. Někdy významně napomohla obleženým k úspěchu i lest. Např. při vzpomenuť obléhání Nákla hradní posádka natolik vystrašila oblehatele, že tito na noc opouštěli ležení, které mohlo být potom celkem bez nesnází poničeno. Stručná kronikářova zmínka, že útočníky tehdy vylekala jakási *inaudita mirabilia*, k vysvětlení těchto událostí nestačí. Když tehdy navíc došly českým bojovníkům zásoby (*Bohemi victualia non haberent, incassum labore consumpto redierunt*), oblehatelé s nepořízenou odtáhli (Gall Anonym II, 3, s. 67).

Jak je zřejmé z předchozího výkladu, poměrně často se obležené hrady ubránily. O příčinách neúspěchu oblehatelů se však kronikáři zpravidla nerozepisují. K nemnoha výjimkám, kdy byly hledány důvody neúspěšného obléhání, náleží i vysvětlení Galla Anonyma (I, 22, s. 48), že Boleslav II. Smělý nedobyl v r. 1060 jím obležený Hradec, který hájila česká posádka, pro *sue contumacie negligencia*. Mnohem konkrétnější údaj uvádí též kronikář při líčení neúspěšného dobývání Nákla spojeným česko-polským vojskem v r. 1091, které již byly výše zmíněny. Jiným důvodem k předčasnému ukončení obléhání mohly být i infekce v řadách oblehatelů (výslovně je vzpomíná jako jednu z příčin neúspěšného obležení hradu Němčí v r. 1017 Thietmar Merseburský VII, 63 /46/, s. 476, 477); nedodržování základní hygieny způsobovalo, že infekční choroby často zužovaly raně středověké bojovníky na jejich taženích (příkladem může být řádění úplavice mezi Otovými bojovníky při jejich vpádu do Čech v r. 977: *Lues autem dissenteriae exercitum vastabat*, Annales Altahenses k r. 977, s. 788).

Nedobytnost zvláště velkých hradů byla příčinou, proč za jejich hradbami hledalo v dobách nebezpečí záchranu nejenom okolní vesnické obyvatelstvo, ale i bojovníci poražení nepřitelem v předchozích bitvách. K takové situaci došlo např. kdesi ve středních Čechách v r. 872 po vítězství výpravy, vedené mohučským arcibiskupem Liutbertem, nad českými válečníky, kteří *in civitatibus defece-runt* (Annales Fuldenses k r. 872, s. 385), nebo při Soběslavově vpádu do Saska v r. 1139 (*illi vim adventantium non ferentes ad castra confugerunt* napsal Kanovník vyšehradský, s. 231). Rovněž tak na pevných hradech hledali v r. 1099 záchranu Konrádovi synové Oldřich a Litold, když proti nim vystoupil na Moravě český kníže Břetislav II. (*Odalrico et Lutoldo . . . oppilaverunt se in munitis oppidis*, Kosmas III, 9, s. 169—170).

Osudy hradů, které se podařilo v boji dobýt, bývaly různé. Pokud tyto objekty měly ústřední význam a jejich obsazením získal útočník současně nadvládu nad určitým územím či dokonce celou ze-

mi, potom zpravidla nebývaly ničeny. V takové situaci se např. nalézala Praha za bojů mezi Přemyslovci a Boleslavem Chrabrým na počátku 11. století. Mnohem těžší úděl čekal však zpravidla na hrady násilně obsazené při kořistnických taženích do ciziny, dále dobyté při likvidaci do té doby samostatných tzv. kmenových knížetství a konečně ty, jež byly sídly významných nepřátel, odbojníků apod. Tu prameny zpravidla píší o jejich zapálení a srovnání se zemí. Jako příkladů je tu možno vzpomenout Kosmových slov (patrně ne vždy zcela historických, avšak tehdejší praxi dobře vystihujících) o boření hradů Lučanů vítěznými Čechy (*civitates destruxerunt*, praví o nich Kosmas I, 13, s. 29), o zničení Libice v r. 995 (*urbem comburunt*, Kosmas I, 29, s. 53, ze svatovojtěšských legend vzpomíná tehdejší ničení slavníkovských hradů pouze *Est locus* v redakci otonské, c. 25, s. 38: *civitates quoque eorum igne ac ferro devastantes*) a o devastaci polských hradů za Břetislavova tažení v roce 1039 (*Krakov . . . a culmine subvertit*, další údaj: *similiter et ceteras urbes igne succendit et usque ad solum destruxit*, Kosmas II, 2, s. 83). Tuto praxi, jež byla ostatně běžná v celé raně středověké Evropě, líčí v souvislosti s českými dějinami i další autoři. Vzpomíná ji Widukind ve zmínce o vyvrácení subregulova sídla Boleslavem I. (*ad urbem subreguli . . . et usque in hodiernum diem solitudinem fecit*, Widukind II, 3, s. 439), Thietmar Merseburský (VII, 19, s. 439) ve zprávě o zapálení velkého hradu Busince Oldřichovými bojovníky v r. 1015, Letopisy hradišsko-opatovické při popisu útoku Moravanů na Polsko v r. 1133 (*Moravienses . . . edificiiis urbis, que vulgo dicitur Kosli, exustis et funditus dirutis*, FRB II, 395) a také Liutpold, kterému se v r. 1041 podařilo obsadit jakýsi český pohraniční hrad, nakonec *urbem solo aequavit* (Annales Altahenses maiores k r. 1041, s. 796).

Nepochybně významným prostředkem, který pomáhal útočníkům při dobývání a hlavně ničení hradů, byl *oheň*. I když v písemných pramenech nejsou zmínky o požárech hradů příliš časté, při archeologických výzkumech naopak hojně ve fortifikacích slovanských hradišť zjišťujeme stopy ničivých požárů. Ohněm měl být podle kronikáře Kosmy zničen již v bájném období hrad Děvín, když jeho prázdné zdi byly zapáleny po odnesení všech pokrmů a nápojů (*muros Lemniaco vacuos indulgent Vulcano*, Kosmas I, 9, s. 21). Ve svatovojtěšské legendě *Est locus* se dočítáme (údaj však obsahuje pouze redakce otonská, c. 25, s. 38), že při přemyslovském útoku proti Slavníkovcům v roce 995 byla jejich hradiska popleněna ohněm a mečem (*civitates quoque eorum igne ac ferro devastantes*). Kosmas se při téže příležitosti zmiňuje pouze o vypálení Libice (I, 29, s. 53); údaj o tomto požáru uvádí i veršovaná vojtěšská legenda (c. 25, s. 330), která však chybně položila celou událost na Kouřim. Při archeologickém výzkumu slavníkovské Libice podařilo se zjistit výraznější stopy požáru a destrukcí pouze na vnitřním hradisku v prostoru palácového okrsku s chrámem a potom v místech brány (*Turek 1981*, 58—59), kdežto na předhradí jakékoliv výraznější doklady po ničení zatím chybějí (*Justová 1980*, 254). Stejně tak přežilo přemyslovský útok bez jakýchkoliv archeologicky zjištěných následků (a to zcela v protikladu k výše zmíněnému údaji vojtěšské legendy *Est locus* o ničení slavníkovských hradů) i nejbližší opevněné sídlo stojící v nevelké vzdálenosti od Libice — hrazená osada v poloze „Staré Badry“ u Opolánek (*Justová 1972*, 48). Zajímavý údaj o přípravě — nakonec však ne-realizovaného — zapálení Budyšína při obléhání tohoto hradu Jindřichem II. na podzim 1004 (tažení se účastnil i český kníže Jaromír spolu se svými bojovníky) zaznamenal kronikář Thietmar Merseburský (VI, 14, s. 292, 293). Jak již bylo vzpomenuť, dal kníže Oldřich v r. 1015 po odvedení velkého počtu zajatců zapálit jím dobytý hrad Businc (*urbem magnam Businc dictam . . . incendit eandem*, Thietmar Merseburský VII, 19, s. 420, 421). K vypalování mnohých hradů (*ac multos civitates . . . igne succendit*), jež byly opuštěny českými bojovníky, takže se tato *civitates* jako snadná kořist dostala do rukou nepřátel, došlo v r. 1041 během ničivého vpádu Jindřicha III. do Čech (Kosmas II, 12, s. 99). Také polský panovník Boleslav III. při krátkém útoku kamsi do severovýchodních Čech v r. 1108, když byl český kníže Svatopluk se svými bojovníky na tažení v Uhrách, zapálil údajně jakési tři hrady a jedno podhradí (*tres castellanas unumque suburbium*, Gall Anonym II, 46, s. 116). Téměř ve všech vzpomenuť případech sloužil oheň k dovršení zkázy již dobytých hradů a většinou (s výjimkou Libice) k jejich úplnému zničení. Rozvoj vojenské techniky umožňoval po zavedení nejrůznějších obléhacích strojů, jež byly v našich zemích ve 12. století již zcela běžně používány, zapalování dobytých objektů na dálku již během obléhání. Nejpodrobnější vylíčení takto založeného požáru hradu podal kronikář Kosmas při popisu útoku vzbouřivšího se Soběslava, bratra knížete Vladislava I., na Kladsko v r. 1114. Když po předchozím přemlouvání neotevřela posádka hradu bránu, byl k její-

mu zastrašení zapálen (nepochybně střelbou) palác, stojící v blízkosti hradeb, odkud se oheň větrem přenesl na dřevěné části věží, takže nakonec *combusta... est... civitas tota* (Kosmas III, 40, s. 213). Tamější rozsáhlé poničení hradu nejlépe dokumentuje skutečnost, že jeho obnova byla prováděna knížetem Soběslavem I. ve dvou etapách v r. 1129 a 1130 (Kanovník vyšehradský, s. 206, 207). O rozsáhlém požáru na Pražském hradě v r. 1142, jenž byl zapálen během obléhání znojmským úředním knížetem Konrádem, zmiňuje se Kanovník vyšehradský (s. 235). Z historických údajů o ohních na raně středověkých hradech v sousedství Čech stojí za zmínku požár Míšně za jejího obléhání vojskem Boleslava Chrabrého v r. 1015; k jeho uhašení museli použít obránci med, neboť neměli dostatek vody (Thietmar Merseburský VII, 23 /15/, s. 424, 425). Omezené vodní zdroje na všech hradech znemožňovaly účinnou obranu před požáry.

Část historických zpráv o obrovské *devastaci hradů* během bojů je však zřejmě nadsazená. Svědčí o tom nejenom výsledky archeologických výzkumů (srov. vzpomenutý příklad Libice), ale i skutečnost, že některá — podle dějepisných zpráv totálně zničená — hradiště byla i nadále používána a opravena (to se týká např. výše již vzpomenutého Kladska). Dobyté hrady byly ovšem ještě před zničením a vypálením vyloupeny (srov. např. Kosmas I, 29, II, 2 a 5, s. 53, 83 a 90, Thietmar Merseburský VII, 61, s. 474, 475, Annales Altahenses maiores k r. 1041, s. 796). Jistě nikoliv bezdůvodně přirovnal Kosmas Krásu a jeho společníky, kteří v r. 1108 zavraždili na Libici Vršovce Božeje a Bořuta a uloupili jim veškerý majetek (*inmensas gazas*), k dobytým hradům (*at illi invasores, velut urbium expugnatores*, Kosmas III, 24, s. 192). Obyvatelé dobytých hradů byli někdy přesídleni (případ Hedčanů v r. 1039 zaznamenal Kosmas II, 2, s. 84), jindy povražděni či prodáni do otroctví (tento osud potkal v r. 929 obyvatele Gany, srov. Widukind I, 35, s. 432 a údajně podle Kosmy i muže a ženy na Libici, *masculum et feminam usque ad unum interficientes*, Kosmas I, 29, s. 53). Jenom výjimečně podařilo se zajatce osvobodit (tak se stalo v r. 1017, kdy markrabí Jindřich vysvobodil zajaté obyvatele kteréhosi českého hradu, kteří byli po vítězném přepadení svého sídla Moravany odváděni do zajetí, Thietmar Merseburský VII, 61, s. 474, 475). Zpravidla velmi krutý osud čekal na bojovníky cizích okupačních posádek, pokud se je podařilo domácím obyvatelstvu na hradech přemoci. Zatímco kníže Oldřich prodal Poláky, zajaté na moravských hradech, do Uher a ještě dále (*fugatis cunctis de civitatibus Poloniis, ex quibus multos comprehensos, centenos et centenos ordinatim catenatos vendi iusserat in Ungariam et ultra*, Kosmas I, 40, s. 75), byla česká posádka přemožená v Krakově v r. 999 vyvražděna (*omnibus quos ibi invenit Boemiis extinctis gladio*, Kosmas I, 34, s. 60). Obdobný osud potkal většinu Poláků v Žatci v r. 1004 (*conceives... Polenos intus presidio positos occidentes*, Thietmar Merseburský VI, 11, s. 288, 289) a i kníže Vladislav I. pomýšlel v r. 1121 na likvidaci Němců, zajatých na kterémisi hradě — snad Přimdě — tajně vystavěném na českém území (Kosmas III, 48, s. 220).

Podle údajů v raně středověkých pramenech byly válečné akce nejčastější příčinou *zániku hradů*. Některé ovšem mohly být opuštěny i záměrně, pokud např. nevyhovovala jejich poloha z důvodů strategických (tak se stalo v případě srbského Hvozdece, Kosmas II, 90, s. 144). U několika dalších hradů je sice písemnými prameny zaznamenán pokles jejich významu či dokonce zánik, vysvětlení příčin však chybí. Zatímco Kosmova poznámka o „kdysi velmi mocném“ Libušínu (*urbem tunc potentissimam... Lubossin*, Kosmas I, 4, s. 11) je historicky jenom málo významná, naopak — jak již bylo výše uvedeno — velmi závažná a důležitá je věta Kristiánovy legendy, označující kouřimský hrad v době Václavova souboje s tamějším knížetem jako „tehdy ještě lidnatý“ (*Nam urbs quedam, Kurzim vocata, populosa dum erat*, Kristián, c. 10, s. 125).

Středověcí autoři se ovšem setkávali i s *hradišti již zcela pustými*, o jejichž někdejší funkci nic nevěděli. Často je proto spojovali s nejrůznějšími — zpravidla smyšlenými — historikami. Kronikář Kosmas tak označil jakýsi opuštěný a stromy zarostlý objekt (jako hypotézu je možno vyslovit myšlenku, zda to snad nebylo někdejší keltské oppidum u Stradonic) za hrad bájného Kroka (*Crocco ex cuius vocabulo castrum iam arboribus obsitum in silva, que adiacet pago Ztibeczne*, Kosmas I, 3, s. 9). Zaniklého vraclavského hradiště si na počátku 14. století povšiml tř. Dalimil (kap. 56, s. 100: *Kněz v Čechách jedno dobré místo jmějieše, to Vratislav slovieše. Ještě na tom hradišti stojí býlé, ot města za pól míle*), který se rovněž zmiňuje o zaniklém kostele na Oldřiši (kap. 35, s. 69: *Ktožt je v Oldřiši býval, ten je kostel, ale pustý vídal*). V Břetislavově donaci břevnovskému klášteru, která je falsem 13. století datovaným k 18. říjnu 1045, je zmíněna kaple sv. Petra a Pavla stojící *in quodam cas-*

tro deserto, cui nomen Raygrad (CDB I, č. 379, s. 354; srov. i zmínku o této svatyni *in castro Raygradensi* v další Břetislavově listině z r. 1048, jež je rovněž falsem 13. stol., CDB I, č. 381, s. 357). Nepochybně velmi dobrým pozorovatelem starých hradišť byl Václav Hájek z Libočan, u kterého nalezneme nejenom výstižnou zmínku o poloze někdejšího budečského hradního kostela P. Marie (která je současně i nejstarší historickou zprávou o této stavbě, srov. kronikářův údaj: *Toho města ještě se na jednom velikém vrchu mezi Prahú a Velvarem přtkopové hlubocí nalézají a kostel ss. Petra a Pavla la druhý P. Marie jako na ryňku/ stojí*, díl II, s. 2), ale i dobový pokus oživit smyšlenými historikami někdejší hradiště „Kozel“ u Hostimě (díl II, s. 248) a patrně i Butovice (díl II, 163).

Jak je zřejmé z celé řady údajů v písemných pramenech, byly v přemyslovském státě *hrady výlučným knížecím majetkem*. Pouze ojedinělými zmínkami, které zachycují situaci v Čechách ještě před jejich sjednocením Přemyslovci, je doložen předchozí stav, kdy hrady ovládali místní rodové velmoži, v odborné literatuře nejčastěji označovaní jako kmenová knížata. Ze zpráv písemných pramenů není zcela zřejmé, zda je možno za takovýto hrad považovat již *Canburg*, který v r. 805 neúspěšně obléhala franská výprava, vedená Karlem, synem Karla Velkého. O objektu se zmiňuje pouze kronika moissacká (k r. 805, s. 308), zatímco ostatní prameny (z nichž jsou nejdůležitější Annales regni Francorum k r. 805, s. 192—193, Annales Mettenses k r. 805, s. 33 a Annales Fuldenses k r. 805, s. 353) tuto lokalitu při popisu tažení vůbec nevzpomínají a líčí pouze franské plenění *in terram Sclavorum, qui vocantur Beheimi*. Při něm byl tehdy zabit i slovanský vévoda s údajným jménem Lech (*ducem — anály fuldské mají regem — eorum nomine Lechonem occidit* uvádějí všechny výše uvedené historické prameny, tento detail však nemá kronika moissacká). I když není prameny doloženo, že by vzpomenutý vévoda žil přímo na *Canburgu* (a navíc není ani nic známo o jeho mocenském a sociálním postavení), přesto výsledky archeologického výzkumu slovanského hradiště Hradska u Mšena, kam je téměř všeobecně *Canburg* lokalizován, podobnou možnost nevylučují. Již ke starší fázi zástavby tamější hradní plochy náležel totiž palisádou opevněný dvorec (*Šolle 1977, 360—373*). Zcela nepochybně byla potom hradem ovládaným v 9. století na českém území rodovou šlechtou *civitas* vévody Wistracha a jeho syna Slavita, vzpomínaná fuldskými anály k r. 857 v souvislosti s franskou výpravou vyslanou k jejímu porobení (Annales Fuldenses k r. 857, s. 370). Do stejné skupiny náleží i hrady jmenované za tzv. lucké války, o kterých ovšem čerpáme informace až z Kosmovy kroniky a nikoliv z pramenů s událostmi současných (týká se Vlastislavě a Drahuše, viz Kosmas I, 10 a 13, s. 23 a 29). V 10. století je na českém území historicky doloženo asi devět hradů, jež nenáležely Přemyslovcům; ve druhé polovině tohoto věku spadaly všechny nepřemyslovské objekty pod pravomoc Slavníkovců. V době života knížete Václava byla významným nepřemyslovským hradem Kouřim, jejíhož vládce — teprve tř. Dalimil nazývá jej Radislavem — přinutil Přemyslovec k uznání své svrchovanosti (legenda Kristiánova, s. 10, s. 125, Kronika tř. Dalimila, kap. 28, s. 56—57). Bez možnosti přesné lokalizace jsme v dalším případě; k r. 936 zaznamenal totiž saský kronikář Widukind, že Boleslav I., obává se jakéhosi sousedního podkrále uznávajícího saskou nadvládu, dobyl jeho hrad a obrátil ho v trosky (Widukind II, 3, s. 438—439). I když většina odborníků pomýšlí na lokalizaci subregulova sídla kamsi na české území, jistoty v tomto ohledu není. Nejznámějším a také i nejvýznamnějším nepřemyslovským hradem v Čechách v 10. století byla Libice, až do r. 995 sídlo Slavníkovců (*Huius tam insignis ducis metropolis fuit Lubic*, Kosmas I, 27, s. 49, srov. i I, 29, s. 53). I když ojedinělý hlas z řad literárních historiků (*Králík 1972, týž 1976, 196—205*) pokusil se rehabilitovat historicky nesprávný údaj pozdní veršované vojtěšské legendy (c. 26, s. 329), jež uvádí jako místo tragického konce Slavníkovců nikoliv Libici, ale Kouřim, výsledky archeologického výzkumu obou lokalit i bádání numismatické a historické takovýto výklad shodně popírají (*Šolle 1974, Turek 1977c*). O dalších hradech Slavníkovců zmiňuje se kronikář Kosmas ve svém popisu hranic jejich domény (Kosmas I, 27, s. 49—50). Ponecháme-li stranou otázku věrohodnosti této informace, o níž historické bádání často vyslovuje pochybnosti (např. *Nový 1972, 142, Třeštík 1966, 149*), potom se z ní dozvídáme o jakémisi jménem neoznačeném pohraničním hradu, vystavěném proti Čechům na hoře (nebo pohoří) Oseka u řeky Mže (*contra Boemiam... castrum, quod est situm in monte Osseca iuxta flumen Msam*), o jihočeských pomezích hradech (*urbes terminales*) Chýnovu, Doudlebech a Netolicích a konečně o Litomyšli, jež byla vybudována pod hraničním lesem a ležela proti Moravě (*contra Moravie regnum castrum sub silva situm, nomine Lutomisli*). Pro úplnost budiž ještě uvedeno, že podle téhož

Kosmova údaje bylo Kladsko hraničním slavníkovským hradem střežícím přístup z Polska. Konečně posledním historicky doloženým nepřemyslovským hradem v Čechách v 10. století byl Malín, podle numismatických pramenů místo, kde pracovala druhá slavníkovská mincovna (její existenci dosvědčují denáry s opisem MALIN CIVITAS, srov. *Cach* 1970, 30, *Turek* 1980a, 683, v pozn. 9 shrnuta další literatura). V důsledku budování přemyslovské státní organizace a jejího postupného rozšiřování na celé české území v průběhu druhé poloviny 10. století zanikala někdejší rodová šlechta a všechny hrady se staly majetkem přemyslovských knížat. Podle zcela jednoznačných údajů písemných pramenů byly všechny hrady v přemyslovském státě vždy v rukách knížete, případně (zřejmě však i tehdy s jeho souhlasem) členů knížecí rodiny (podle Kosmy tak tomu bylo již v bájném období českých dějin, jak ukazují kronikářovy údaje o Krokově hradu, Tetíně a Libušíně). Tento závěr nemůže oslabit ani případný poukaz na ty historické zprávy, jež se zdají dokládat Boleslavovo suverenní vlastnictví staroboleslavského hradu v době Václavově. Kosmas líčí založení tamějšího hradu tak, jako by k němu došlo jedině z vůle nevládnoucího Přemyslovce (Kosmas I, 19, s. 39–40, totéž se zdá potvrzovat i Kristiánova legenda, c. 7, s. 111: *Boleslaus . . . in urbe, cognomine vocitata suo*). V protikladu k těmto údajům je ovšem již vzpomenutá zpráva 1. stl. václavské legendy (s. 16, 23, 39) o zakládání kostelů knížetem Václavem na všech tehdejších hradech a potom nápadně shodná poloha všech hradů, vybudovaných na obvodu tehdejšího středočeského přemyslovského území (např. Staré Boleslavě, Tetíně, Lštění, Mělníka). Poněvadž k jejich stavbě byla záměrně vybírána místa ležící vždy těsně u řeky na břehu vzdálenějším od Prahy a přibližně stejně vzdálená od tohoto hlavního přemyslovského hradu, nutno v tom spatřovat určitý stavební záměr nutně řízený z jednoho centra. Ve slovech kněžny Ludmily, údajně pronesených před jejím odchodem z Prahy na Tetín, kdy žádala vládnoucí Drahomíru, aby jí povolila volně žít na místě, které ona (to je Drahomíra) jí sama určí (*michimet vero libertatem concede serviendi omnipotenti Christo, quocunque tibi locorum placet*, Kristián, c. 3, s. 97) a také ze skutečnosti, že o něco později založila Drahomíra na Tetíně nad Ludmiliným hrobem chrám zasvěcený sv. Michalovi, lze potom vidět další doklady o svrchované nadvládě přemyslovských knížat nad všemi středočeskými hrady, a to i nad těmi, které ležely na obvodu jejich původní domény (a ke kterým náležela i výše zmíněná Stará Boleslav).

Po rozšíření přemyslovské nadvlády na celé Čechy v průběhu druhé poloviny 10. století dostaly se do přímého vlastnictví Přemyslovců i všechny tehdy nově budované i starší hrady na celém českém území. Jak dokládá řada zpráv písemných pramenů, trval potom tento stav po celé raně středověké období. Pro ilustraci stačí tu vzpomenout několik příkladů. Kníže sám výslovně hrady označoval za svůj majetek (tak např. Vratislav II. v r. 1061: *Ego veniam, civitatem letificabo meam . . .*, Kosmas II, 19, s. 111), sám rozhodoval o jejich budování a opravách a často se těchto stavebních akcí i účastnil (příklady byly již výše vzpomenuty) a v některých případech i podle svého jména hrady také nazýval. Kníže také nepřipustil, aby byl na jím ovládaném území postaven hrad, který by nepodléhal jeho moci. Rázná akce Vladislava I. na postavení hradu Němci v českém pohraničním hvozdu v r. 1121 — i když byla zřejmě motivována i aspekty politickými — je v tomto ohledu více než příznačná (Kosmas III, 48, s. 220). V době života Vratislava II. byl sice moravský Podivín označen Kosmou jako hrad držený pražským biskupem (*Pragensis presul . . . ut antea sic et in posterum possideat . . . castrum . . . Podiuin*, Kosmas II, 21, s. 113), avšak opravy jeho opevnění prováděné v následujícím období knížaty Břetislavem II. (Kosmas III, 9, s. 169) a Vladislavem I. (Kosmas III, 47, s. 220) přesvědčivě dokládají knížecí svrchovanost i nad tímto objektem. Podle svého uvážení přiděloval také kníže hrady do správy jednotlivým velmožům (velmi pregnantně to vyjadřuje Jaromírova řeč při Břetislavově nastolení knížetem: *His urbes et populum ad regendum committas . . .*, Kosmas I, 42, s. 79) nebo svým mladším sourozencům či příbuzným (celou řadu takovýchto případů zaznamenal kronikář Kosmas II, 16, 43, III, 37, 39, 41, s. 107, 148, 209, 212, 215), ale také je těchto úřadů zbavoval. Jako příklad může posloužit sesazení správce bílinského hradu Mstiše v roce 1061 knížetem Vratislavem II. (*Ablata est tibi urbis prefectura et data est Koyate*, Kosmas II, 19, s. 111). Správcové hradů také nikdy nepovažovali svěřený hrad za svůj, ale stále za knížecí majetek. Velmi výrazně dokumentují tento stav slova již vzpomenutého správce Mstiše: *Dux est et dominus, de civitate sua faciat, quod sibi placet* (Kosmas II, 19, s. 111). Správcové hradů byli si velmi dobře vědomi, že jejich postavení je zcela závislé na přízni knížete. V době častých bojů o přemyslovský stolec nebyla jejich pozice nikterak závidění-

hodná, zvláště když dobře neodhadli průběh dalších událostí a včas se nepřiklonili na vítěznou stranu. Za této situace dobře pochopíme čin vyšehradského správce Fabiana, kterého Kosmas (III, 28, s. 197) charakterizoval jako muže vynikajícího nad ostatní moudrostí, když v nejisté situaci po zavraždění knížete Svatopluka na podzim r. 1109 raději opustil svěřený Vyšehrad a v blízkých vsích v nejistotě očekával vývoj dalších událostí (Kosmas III, 29, s. 199).

V raně středověkých písemnostech nalzáme i vysvětlení původu jmen některých tehdejších hradů. V tomto ohledu jsou zvláště bohaté údaje v Kosmově kronice. Více než u poloviny výkladů vzniku pojmenování hradů jsou tyto odvozovány od jmen svých zakladatelů. Tak měla podle Kosmy údajně vzniknout jména většiny hradů bájněho období české historie. Podle „jednoho muže jménem Krok“ byl v době Kosmově nazýván jakýsi zpustlý hrad (*vir . . . nomine Crocco, ex cuius vocabulo castrum*, Kosmas I, 4, s. 9), Tetka vystavěla a svým jménem nazvala hrad Tetín (*que ex suo nomine Tethin castrum . . . edificavit*, Kosmas I, 4, s. 10), stejně jako její mladší sestra vybudovala hrad a podle sebe nazvala Libušínem (*urbem . . . construxit et ex suo nomine eam Lubossin vocitavit*, Kosmas I, 4, s. 11). V době česko-luckých válek měl lucký kníže Vlastislav založit mezi vrchy Medvězí a Připkem hrad, jež nazval také podle svého jména (*Hic condidit urbem, quam appellavit nomine suo Wlaztizlav*, Kosmas I, 10, s. 23). V plně historickém období je od zakladatelů odvozeno jméno hradu Boleslavě (*civitatem . . . que ex nomine sui conditoris Boleslau dicitur*, Kosmas I, 19, s. 40, bez zmínky o založení totéž i v Kristiánově legendě, c. 7, s. 111: *Boleslaus . . . in urbe, cognomine vocitata suo*) a moravského Podivína (podle židovského zakladatele jakéhosi Podivy: *castrum . . . Podiuin dictum a conditore suo Podiua, Iudeo*, Kosmas II, 21, s. 113). I když některé výše Kosmou uvedené výklady odmítlo filologické bádání jako mylné (to se týká Tetína a Libušína, *Flajšhans* 1934, 830), přesto nelze pochybovat o tom, že v jeho době bylo běžnou praxí nazývat hrady jmény zakladatelů. Mnohem méně časté bylo pojmenovávání nově postavených hradů podle blízké vsi (tak v případě Tachova: *castrum aedificavit, quod et nomine adiacentis villae appellavit*, Kanovník vyšehradský k r. 1131, s. 212) či podle samotné polohy hradu (u Kamence postaveného knížetem Bořivojem II. r. 1096 nad Nisou nedaleko Vratislavě na vysokém skalnatém kopci: *edificabat firmissimum castrum super altum scopulum, unde nomen traxit Kamenec*, Kosmas III, 4, s. 164). Pouze na vrub Kosmova fábulátorství je ovšem nutno přičíst jeho vysvětlení původu jmen hradů Chvrastenu (od chroští: *ab arbustis traxerat nomen Hvrasten*, Kosmas I, 9, s. 20), Děvína (podle bojovných dívek: *oppidum, . . . cui a virginali vocabulo inditum est nomen Devin*, Kosmas I, 9, s. 20) a Prahy (na popud Libuše nazvána podle prahu nad domovními dveřmi: *Et quia ad humile limen etiam magni domini se inclinant, ex eventu rei urbem, quam edificabit, vocabitis Pragam*, Kosmas I, 9, s. 19, pověst opakuje i tř. Dalimil, kap. 7, s. 27–28 a stručněji i Kristiánova legenda, c. 2, s. 91–92). I vysvětlení vzniku jména Kouřimě, jež čteme u tř. Dalimila (kap. 77, s. 132: *Vzkúřimy řečechu, proto tomu městu Kúřim vzděchu*), je ovšem násilné a nehistorické.

Podle jmen významných hradů, která byla správními středisky raně středověkého státu (a centry tzv. hradeckých oblastí), odvozovalo se i označení okolní krajiny a jejího obyvatelstva. Tuto praxi znamená Kristiánova legenda ve zmínce o Mělnicku (c. 3, s. 94–95: *ex provincia Sclavorum, que Psou antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex civitate noviter constructa Mielnik vocitatur*) a vzpomíná ho i pozdní kronika tř. Dalimila v souvislosti s Kouřimskem (kap. 22, s. 48: *ten Zlicko za svůj diel měl. Jemuž tehdy diechu Zlicko, tomu potom vzděchu Kúřimsko*, srov. i kap. 77, s. 132). Stejným způsobem vznikalo i pojmenování obyvatelstva, žijícího na těchto teritoriích. Přesvědčivě o tom hovoří kronikář Kosmas ve zmínce o původu jména Žatčanů (*Luczanos, qui nunc a modernis ab urbe Satc vocitantur Satcenses*, Kosmas I, 10, s. 23). Zcela obdobně vysvětluje tentýž kronikář i původ označení Hedčanů (Kosmas II, 2, s. 83–84). Kosmův údaj, že k nim náleželi *castellani et simul qui illun confugerant villani* dokládá, že se toto označení nevztahuje pouze na stálé obyvatele hradu, ale i na venkovany, usídlené v jeho širším okolí. Konečně i *Luczanos*, později nazývaní *Satcenses*, nežili pouze na hradě, ale na značně rozlehlém teritoriu (*provincia quinque regionibus locorum per compendia*, Kosmas I, 10, s. 23). Obdobně je nutno vykládat i označení *Gradicenses*, *Chrudimenses*, *Boleslavienses*, *Czaslavienses*, *Gladcenses*, jež použil Kanovník vyšehradský ve zmínce o vpádu českých bojovníků do Polska v r. 1134 (Kanovník vyšehradský k r. 1134, s. 217). V některých případech ovšem měli raně středověcí autoři pod podobným označením na mysli pouze hradní obyvatele.

To se týká Adalboldovy (s. 694) zmínky o Pražanech v době Boleslava III. (*Pragensibus*); Pražany totiž nikdy nebylo nazýváno obyvatelstvo žijící na nějakém větším teritoriu (nelze tak usuzovat ani z *Fraganeo* tzv. Bavorského geografa, srov. *Třeštlík 1983b*, 11–18). Přibližná doba vzniku výše vzpomenutého označování obyvatelstva podle hradů souvisí s prosazením správní organizace raně středověkého státu. Tato pojmenování postupně vytlačila předchozí názvy skupin obyvatelstva, tradičně v naší literatuře označované jako kmenové. Velkou životnost některých těchto starých kmenových označení nejlépe dokládá skutečnost, že jméno Zlicka (Zličanů) znal ještě na počátku 14. století tř. Dalimil (kap. 22, 28, 77, s. 48, 56, 132). Poněvadž budování hradské správní organizace začalo na českém území již kolem poloviny 10. století, lze od této doby počítat i s postupným prosazováním nového označování obyvatelstva žijícího na území jednotlivých hradských obvodů. Nepochybně některá tato jména jsou již zachycena ve známém Jindřichově potvrzení hranic pražské diecése z 29. dubna 1086 (*CDB I*, č. 86, s. 94, *Kosmas II*, 37, s. 137–138). To se týká především Děčanů, kde archeologicky prokázané osídlení děčínského regionu, dále nevelký územní rozsah tamější sídelní komory a také skutečnost, že děčínský hrad byl součástí hradské organizace českého raně středověkého státu (zatímco přemyslovskou expanzi a mediatizaci kmenových knížat provázal zánik starších center) shodně dokládají, že tyto *Dazana* zmíněné listiny jsou označením obyvatelstva přemyslovské správní oblasti (*Zápotocký 1977*, 545–546, *Smetana 1979*, 577). Téměř stejné důvody svědčí i proti existenci kmene Sedličanů (po *Vaněčkovi 1949*, 61, správně s tímto „kmenem“ nejnověji nepočítá *Kejř 1975*, 11–12). Konečně ani odpověď na otázku, jakou skupinu obyvatelstva si máme představovat pod pojmem *Lutomerici*, není vůbec jednoduchá, i když většina badatelů pomýšlí na pojmenování kmenové (přehled názorů u *Žemličky 1980*, 27–31, srov. *Wenskus 1967*, 38, pozn. 45). Litoměřický region má nepochybně velmi staré slovanské osídlení, to však nikterak neprokazuje starobylost a „kmenový“ charakter vzpomenutého názvu. Kronikář *Kosmas* použil termínu *Lutomerici* (v jednotlivých rukopisech kroniky je toto slovo psáno s celou řadou písařských odchylek) jedenkrát ve významu správní oblasti (I, 10, s. 23–24: *in confinio duarum provinciarum Belina et Lutomerici*), jednou pro označení obyvatelstva (II, 37, s. 138: ... *Liusera et Dasena, Lutomerici, Lemuzi*...). Mnoho nenapoví o významu tohoto jména ani jeho množný tvar (ten považuje za charakteristický pro kmenová označení *Turek 1982b*, 42), neboť plurální formu mají i termíny označující obyvatelstvo hradských obvodů (*Satcenses, Chrudimenses, Boleslavienses* apod.).

Z celé řady historických údajů a i z pouhých narážek v nejrůznějších písemných pramenech lze usuzovat na důležitost a význam jednotlivých českých hradů raně středověkého období. Z těchto zpráv naprosto jednoznačně vyplývá, že v očích tehdejších lidí byla vždy Praha — a to již od nejdávnějšího období českých dějin — nejdůležitějším českým hradem, kde sídla přemyslovská knížata a kde se odehrávaly politické události, dotýkající se celé země. I když založení Prahy kladou někteří raně středověcí autoři již do dávné minulosti (*Kristián*, c. 2, s. 91–92, *Kosmas I*, 9, s. 18–19, *Kristiánův* údaj opakuje i pozdní *Diffundente sole*, c. 4, s. 489), moderní historické bádání tomuto tvrzení právem nevěří (*Třeštlík 1983b*, 19–23, co o tomto problému soudí *Kořán 1982* lze pominout, srov. *Turek 1983a*). Představu raně středověkých autorů o dávném vůdčím postavení Prahy nejlépe vyjadřuje proroctví vložené *Kosmou* do úst pohanské kněžně Libuši (*Kosmas I*, 9, s. 18–19). Jak ukazuje zmínka o „městě odedávna Prahou zvaném, jež hodíc se za sídlo královské bývá obýváno vladaři oněch končin“, které čteme ve václavské legendě *Vavřince Montecassinského* (c. 2, s. 170), chápali tak význam Prahy i v soudobé cizině. Pouze údaj *Kristiánovy* legendy o stavbě prvního kostela na české půdě nikoliv v Praze, ale na Levém Hradci (c. 2, s. 93, zprávu převzala i pozdní *Diffundente sole*, c. 6, s. 490–491, její věrohodnost potvrzuje *Zbyhňevova* listina z let 1125–1140 větou *In Levo Gradech ... ubi christianitas incepta est*, *CDB I*, č. 124, s. 130), zdá se být jediným historicky zachyceným ohlasem situace, kdy Pražský hrad ještě svou ústřední funkci neměl. I při popisu této události však *Kristián* označil Levý Hradec jako *castellum*, kdežto současnou Prahu jako *civitas metropolis* (c. 2, s. 94, podobné terminologické odlišení má při téže příležitosti i *Diffundente sole*, c. 6 a 7, s. 490, 491). Ostatně obdobně odlišoval důležitost Levého Hradce a Prahy i *Kosmas*; ten ve zmínce o Levém Hradci v období tzv. lucké války použil pro jeho charakteristiku termínů *oppidum* a *castrum* (*Kosmas I*, 10 a 12, s. 23 a 26), zatímco Prahu, v této souvislosti jím vzpomenutou jako místo, kde stál knížecí palác, ve kterém se radil kníže *Neklan* se svými velmoži (*invenit ducem in Pragensi*

palatio cum omnibus residentem comitibus in concilio, *Kosmas I*, 13, s. 30), označoval již v době jejího bájného založení jako *urbs (urbem, tocius Boemiae domnam, edificant Pragam*, *Kosmas I*, 9, s. 19).

Naprosto jednoznačně vystupuje priorita Prahy ve srovnání s ostatními přemyslovskými hrady v ludmilských a václavských legendách popisujících situaci v první třetině 10. století. Zatímco o Praze se zcela bez výjimky zmiňují všichni legendisté (dokonce *Vavřinec Montecassinský* ani jméno jiného českého hradu neznal), jejich informovanost o ostatních soudobých přemyslovských hradech nebyla již příliš veliká. Někteří *Václavovi* hagiografové ani nevedli přesně místo, kde byl kníže zavražděn (vedle již zmíněné legendy *Vavřincovy* i legenda *Crescente fide* ve svých obou recensích, pouze nadřádkový výpisek v tzv. *Stuttgartschem* pasionále uvádí u c. 10 české recenze *Altinbolezlau, Ludvíkovský 62*). Jiní — zřejmě z neznalosti české topografie — pomýšleli spíše na Prahu. *Mantovský Gumpold* lokalizoval totiž (v c. 18, s. 159) *Boleslavův* dům do těsné blízkosti *Václavova* pražského paláce, i když zcela nelogicky k tomuto údaji (v c. 23, s. 162) líčí translaci *Václavova* těla do Prahy (nepřesnost opakuje i legenda *Oportet nos fratres*, c. 20, s. 405, která však údaj o translaci nemá). Naproti tomu velmi dobře byli o staroboleslavském hradu zpraveni *Kristián* a potom i autor 1. stsl. václavské legendy (v jednotlivých jejích redakcích jsou určité odlišnosti), kteří uvádějí celou řadu věrohodných detailů. Dalším přemyslovským hradem, vzpomínaným svatováclavskou hagiografií, je Budeč, kde kníže *Spytihněv I.* založil kostel zasvěcený sv. Petru. Událost sice zaznamenaly obě recenze *Crescente fide* (c. 1, *FRB I*, 183, *Ludvíkovský 58*), *Gumpold* (c. 2, s. 148), který kostelní zasvěcení uvádí pouze opisem *sancti apostolorum principis* a 2. stsl. václavská legenda (kap. 2, s. 89), avšak pouze legenda *Kristiánova* (c. 3, s. 96) ji správně umísťuje na Budeč; na týž hrad byl potom poslán mladý *Václav in lege divina litteris imbuendum*, jak praví legenda *Kristiánova* (c. 3, s. 96). O události se dále zmiňují obě recenze *Crescente fide* (*FRB I*, 183, *Ludvíkovský 59*), ze tří redakcí 1. stsl. václavské legendy uvádějí v této souvislosti Budeč pouze redakce *vostokovská* a *minejní* (s. 14–15, 21), *Gumpold* (c. 4, s. 149), 2. stsl. václavská legenda (kap. 4, s. 90), legenda *Oportet nos fratres* (c. 2, s. 391), pozdní *Ut annuntietur* v obou recensích (s. 4) a bez přesného určení místa i *Vavřinec Montecassinský* (c. 2, s. 170). Na Budeč měla snad prožít své dočasné vyhnanství i kněžna *Drahomíra* (údaj — podle zdůvodněného výkladu některých historiků málo věrohodný — má pouze *Proložní* legenda václavská, s. 66, srov. *Serebrjanskij 1928*, 59 a *Rogov, Bláhová, Konzal 1976*, 59, kdežto ostatní prameny, jež o této události píší, přesně místo nuceného pobytu neuvádějí). Konečně posledním přemyslovským hradem vzpomínaným legendami v době *Václavova* života bylo *Ludmilino* vdovské sídlo *Tetín* (zmiňuje se o něm legenda *Fuit*, c. 5, s. 473, *Kristián*, c. 3–5, s. 97–105, *Proložní* ludmilská legenda, s. 64–65, *Factum est*, s. 548). Z poznámek a charakteristik, které legendisté připojili k jednotlivým těmto hradům, je naprosto zřejmé, že za nejvýznamnější a nejdůležitější objekt považovali bezvýhradně Prahu, kdežto všechny ostatní hrady byly ve srovnání s ní druhořadé. V Praze žil vládnoucí kníže (tuto skutečnost — z legend zcela zřejmou — snad nejlépe vystihl *Vavřinec Montecassinský* slovy vloženými do *Boleslavových* úst: ... *quomodo, inquit, uti consulitis, eum interficere possumus, cum ille in munitissima, ut nostis, degens urbe totius regni gubernacula possideat: nos uero pauciores numero existentes, tantae potestatis prorsus impares iudicemur*, c. 8, s. 175) a tam se také u knížecího stolce konaly nástupnické obřady. Po *Vratislavově* smrti byl *Václav revocatur metropolitani in urbem Pragam, sedemque in paternam ab omni plebe sublimatur* (*Kristián*, c. 3, s. 96, údaj má i *Gumpold*, c. 4, s. 149, ruské redakce 1. stsl. václavské legendy, s. 15 a 21, a 2. stsl. václavská legenda, kap. 4, s. 91); podrobnější informace o stolci přinášejí až prameny mladší (jejich údaje byly probrány již výše). Na Pražském hradě stál v době *Václavově* také největší počet kostelů (celkem to byly tři ze sedmi církevních staveb, jež jsou legendami na středoevropském území tehdy konkrétně vzpomínány), do kterých směřovaly i translace tělesných pozůstatků prvních českých světců. O *Ludmilině* translaci píše *Kristián* (c. 5, s. 104–108) a *Proložní* ludmilská legenda (s. 65), o *Václavově* potom *Crescente fide* (v obou recensích, *FRB I*, 188, *Ludvíkovský 62*), *Gumpold* (c. 23, s. 161–162), všechny tři redakce 1. stsl. václavské legendy (s. 19–20, 28, 43), *Kristián* (c. 8, s. 116–119), *Vavřinec Montecassinský* (c. 12, s. 179–180), 2. stsl. václavská legenda (kap. 23, s. 115–118), *Kosmas* (I, 19, s. 38) a pozdní *Oriente iam sole I* (c. 12 a 13, s. 418–421). V pražském mariánském kostele (tehdy jediném chrámu stojícím na tomto hradu) uskutečnily se v době *Vratislavovy* vlády i *Václavovy* postřiziny.

O nich nás zpravuje pouze 1. stsl. václavská legenda (s. 14, 21, 36), avšak v jednotlivých jejích redakcích jsou věcné odlišnosti: charvatsko-hlaholský text nevzpomíná v této souvislosti kostel P. Marie a pozdní minejní text z nepochopení líčí spíše jakousi intronisaci. Do Prahy rovněž přijížděli ke konsekracím tamějších kostelů či k dalším liturgickým úkonům, jež podle kanonického práva nemohl vykonat v Praze sídlící archipresbiter Pavel, řezenský biskupové. Zmiňován je Tuto, i když se v tomto případě jedná o nesprávný údaj, neboť biskup byl nemocen a cestovat nemohl (Gumpold, c. 16, s. 157, 2. stsl. václavská legenda, kap. 16, s. 106 a Oportet nos fratres, c. 18, s. 404), potom Michal (Kosmas I, 18, s. 37, též osoby se zřejmě týká i zmínka o Tutonově spolubiskupovi u Kristiána, c. 5, s. 107, srov. Cibulka 1934, 364–365) a konečně snad i jakýsi záhadný Notar, výslovně uvedený pouze v charvatsko-hlaholské redakci 1. stsl. václavské legendy (s. 36, o složitém problému výkladu tohoto místa legendy Rogov, Bláhová, Konzal 1976, 79–84, na ztotožnění s veronským biskupem Notherem II. nejnověji pomýšlí Tkadlčík 1976). Podle souhlasného svědectví legend stál v době Václavově na Pražském hradě i výstavný příbytek archipresbitera Pavla, tehdy funkčně nejvýznamnějšího kněze v přemyslovském prostředí (historické doklady o Pavlově domě byly probrány již výše). O Pavlově výsadním postavení přesvědčivě hovoří nejenom legendistovo označení tohoto kněze jakožto *maior presbiter* (Crescente fide, FRB I, 185, Ludvíkovský 59), ale i jeho přítomnost při důležitých událostech spojených se životem i smrtí kněžny Ludmily a jejího vnuka Václava (Fuit, c. 6, s. 474, 1. stsl. václavská legenda ve všech svých redakcích, s. 19, 27 a 42, Kristián, c. 4 a 5, s. 99, 105; o Pavlovi naposledy Třeštíková 1981, 34).

Význam Prahy zdůrazňovalo od nejstaršího období i blízké tržiště, navštěvované podle zmínek v legendách již na počátku 10. století kupci i z daleké ciziny. Legenda Crescente fide zmiňuje se (v obou svých recenzích, FRB I, 189, Ludvíkovský 63) o kupcích přicházejících z franského území a tento údaj potom opakuje i Gumpold (c. 30, s. 165), Kristián (c. 10, s. 123–124) a 2. stsl. václavská legenda (kap. 30, s. 122–123); na pražském tržišti byl také prodáván i jeden z nejvýznamnějších soudobých obchodních artiklů – otroci. Pro dobu Václavovu o nich píše např. Kristián (c. 7, s. 112, údaj v trochu pozměněné formě opakují i pozdní legendy, např. Oriente iam sole I, c. 15, s. 413, obecnou zmínku o vykupování otroků má i 1. stsl. václavská legenda, nejvýrazněji v charvatsko-hlaholské redakci, s. 38). Otroky na pražském tržišti viděl i Ibráhím ibn Jakúb (Kowalski 146, Lewicki 1971, 679) a tam je zřejmě vykupoval biskup Vojtěch (jednoznačně nelokalizovaný údaj čteme v legendě Est locus, c. 12, s. 18, 57, 76 a u Bruna, c. 11, s. 12, 51).

Snad nejlépe charakterizují prioritní postavení Prahy mezi všemi přemyslovskými hrady v první třetině 10. století takové události, jakými byl např. odchod kněžny Ludmily z Pražského hradu na Tetín, jenž znamenal její rezignaci na jakoukoliv vládu v zemi. Výborně to vystihla legenda Fuit (c. 4, s. 472–473) slovy ... *regnare ego nolo neque ullam potestatis tue particulam habere volo ... Hec dicens Ludmilla, discessit a civitate Praga...* a obdobně charakterizoval tuto událost i Kristián (c. 3, s. 97). Opačnou situaci naopak dobře dokumentuje okamžitý odchod mladého Václava po otcově smrti z Budče na Pražský hrad, kde se jedině mohl ujmout vlády nad knížetstvím (*revocatur metropolitanam in urbem Pragam* praví Kristián, c. 3, s. 96), či rychlé obsazení Prahy Boleslavovou družinou po staroboleslavské vraždě, které teprve mohlo (spolu s likvidací Václavovy družiny) zajistit nově nastupujícímu knížeti moc v zemi. O Boleslavově spěchu při obsazování Prahy se výslovně zmiňuje Crescente fide v obou recenzích (FRB I, 187, Ludvíkovský 76) a charvatsko-hlaholská redakce 1. stsl. václavské legendy (s. 41), kdežto 2. stsl. václavská legenda uvádí, že se tak stalo nedlouho po Václavově zavraždění (s. 113; ostatní václavské legendy v této souvislosti o Praze nepíší).

S výsadním postavením Prahy souvisí ještě jeden jev: vykazování politických odpůrců či potenciálních konkurentů vládnoucího Přemyslovce právě z tohoto centra, což mnohdy stačilo ke zlomení jejich politické moci. I s touto praxí se poprvé setkáváme již na počátku 10. století. Tak je totiž nutno chápat i dočasné Drahomířino vypuzení knížetem Václavem na jakési neznámé místo. Jak již bylo vzpomenu, dostala se v této souvislosti Budeč do textu Proložní václavské legendy nejspíše chybou opisovače; Kristiánova legenda (c. 5, s. 104) hovoří dokonce o vyhnání *e patria*, což tvrdí jinými slovy i pozdní Oriente iam sole I (c. 3, s. 411: *de terminis ... sue potestatis*, u ostatních legend, pokud se o této události zmiňují, přesné určení místa chybí). I při četných rozbrojích ve vládnoucím přemyslovském rodě v průběhu 11. a 12. století nedocházelo obvykle k uvěznění poražených a sesazených

Přemyslovců na Pražském hradě (či Vyšehradě), ale zpravidla na hradech odlehlých a bezvýznamných; řada takovýchto případů byla již výše vzpomenu.

Povědomí o významu a důležitosti Prahy velmi záhy proniklo i do ciziny. Po Wogastisburgu (pokud ovšem ležel na českém území) a Canburgu je Praha dalším hradem českých Slovanů (a v 10. století téměř i jediným), jehož jméno bylo známo i cizím autorům. Z těch ho poprvé vzpomíná k r. 929 kronikář Widukind (I, 35, s. 432), jehož slova *Pragam ... Boemiorum urbem* jsou více než výmluvná. O Praze věděl dokonce i ve vzdálené Remeši píšící Flodoard (Flodoardi annales k r. 950, s. 400), který ji – nepochybně mylně – ztotožnil s místem, kde měl být v r. 950 vojensky rozhodnut dlouholetý spor mezi Otou I. a Přemyslovcem Boleslavem I. (v různých dochovaných rukopisech Flodoardových análů je Praha nazývána *Proada, Praidia a Praide*). Flodoard lokalizaci rozhodujícího střetnutí do Prahy velmi správně vystihl význam tohoto místa, charakterizovaného jím slovy *Wenedorum magnam ... urbem, nomine Proadem*. Ovládnutí Prahy skutečně rozhodovalo často o osudech celé země, a proto se ta stávala hlavním cílem nepřátelských výprav vpadnuvších na české území. Poprvé je tato praxe doložena Jindřichovým a Arnulfovým tažením na Prahu za Václavova života v roce 929 (Widukind I, 35, s. 432). Během raného středověku se obdobná situace opakovala vícekrát; některé zvláště významné případy budou ještě vzpomenu. Také Ibráhím ibn Jakúb v šedesátých letech 10. století popsal z českých hradů jedině Prahu, kterou charakterizoval jako významné obchodní centrum slovanských zemí (Kowalski 146). Konečně i o něco málo později vznikající nejstarší latinské památky svatováclavské hagiografie (na jejichž sepsování měli značný podíl cizinci) znají z Čech povětšinou také jedině Prahu. Jedinou výjimkou mezi staršími václavskými legendami je dílo Kristiánovo, jehož autor byl dobře obeznámen s českou topografií. I pro tohoto legendistu byla Praha prvořadým centrem. Vedle celé řady již výše vzpomenuvších skutečností je to dobře patrné i z jeho terminologického odlišování Budče, Tetína, Boleslavě a Levého Hradce vůči Praze. Tu totiž zpravidla označuje jako *civitas metropolis* či *urbs metropolis* v protikladu k pouhému *urbs, civitas* či *castellum*, užívanému u ostatních hradů (např. při Václavově návratu z výuky na Budči, odchodu Ludmily z Prahy na Tetín, odvozu Ludmilina těla z Tetína do Prahy a ve zmínce o odchodu Boleslavovy družiny z jeho hradu do Prahy, srov. WLL 96, 97, 105, 111, 115).

Jména méně významných hradů uváděli často Václavovi legendisté obratem typu *castellum cui vocabulum inest*, který však nikdy nepoužívali u Prahy (s výjimkou pozdní Oportet nos fratres, c. 1, s. 390: *in civitate, que Praga nuncupatur*). Kristián tak píše o Levém Hradci (c. 2, s. 93: *in castello, cui vocabulum inerat Gradic*, formulaci převzala i pozdní Diffundente sole, c. 6, s. 490–491), Tetíně (c. 3, s. 97: *castellum ... cui vocabulum inest Tetin*, obdobně i ludmilská Fuit, s. 473: *in castellum quoddam, quod Tetyn nominatur*) a Budči (c. 3, s. 96: *in civitate, que Budec nuncupatur*, Crescente fide má v recenzi bavorské, s. 183: *in civitatem nuncupatam Budecam*, v recenzi české, s. 58: *in urbem nuncupatam Bundzi*, pozdní Oportet nos fratres, c. 2, s. 391: *in civitatem, que vocatur Budic*). I nejstaršímu Vojtěchovu hagiografu byla z českých hradů známa jménem pouze Praha. Poněvadž v ní již sídlil biskup (i to velmi přesvědčivě ukazuje na její význam), označil ji jako *sacra civitas* či *sancta civitas* (legenda Est locus, c. 6 a 8, s. 9, 13, 53, 55, 73, 74). Pro Bruna, který jméno Prahy neuvádí, jsou všechna jím vzpomenuvší místa (např. i Řím a Verona) pouze *civitas* (s výjimkou Magdeburgu, který je v obou redakcích legendy *Theutonum novam metropolim*, s. 5, 46). Týmž legendista v Životě pěti bratří (s. 55) označil Prahu jako *metropolis*, i když výslovně jméno tohoto hradu neuvedl (*Ad hanc tunc sontem Boemiam et suam dirutam metropolim*). S výše vzpomenuvším pražským biskupstvím souvisí i existence tamější katedrální školy, na níž někdy v letech 1008 a 1018 působil slavný lutišský mistr Hubald, který podle údaje biskupa Anselma (s. 205) *Pragam Boemiae civitatem transmissus*.

V 11. století, kdy se cizina postupně seznamovala se jmény dalších českých hradů, zůstala pro ni i nadále Praha nejvýznamnějším českým hradem. Tato skutečnost je velmi dobře zřejmá z Thietmarova plastického popisu událostí v letech 1003 a 1004. Když se totiž na jaře 1003 zmocnil Boleslav Chrabrý za radostného souhlasu hradních obyvatel Prahy (Thietmar Merseburský V, 30, 255), stal se automaticky vládcem celých Čech; na této situaci nemohla nic změnit ani skutečnost, že posádka asi 3 km vzdáleného Vyšehradu se Boleslavovi Chrabrému nevzdala a zůstala i nadále věrná vypuzenému Přemyslovcovi Jaromírovi (Kosmas I, 35, s. 63). Stejně tak ihned po vypuzení Poláků z Prahy v září následujícího roku mohl vítězný Jaromír spolu se svými bojovníky odtáhnout z Čech a podporovat

vojenské tažení Jindřicha II. v Lužici, aniž by se musel starat o ostatní české hrady (na kterých mohly být — obdobně jako v Žatci a na moravských hradech — polské okupační posádky) a obávat se o knížecí stolec (o událostech Thietmar Merseburský VI, 14 /11/, s. 292, 293). Ovládnutím Prahy se stal Jaromír pánem celé země. Thietmarův současník, utrechtský biskup Adalbold (s. 689), ve svém životopise Jindřicha II. velmi výstižně charakterizoval význam Prahy slovy *Pragam, quae caput est Boemiae*. Její důležitosti byl si dobře vědom i německý panovník Jindřich III., kterému se podařilo v r. 1041 obelstít Břetislava I. a tajně obejít pohraniční opevnění; po jejich překročení začal ihned postupovat na Prahu. Čechové tehdy raději opustili mnohé hrady, aby naopak mohli posílit obranu hlavního centra země (Kosmas II, 12, s. 99).

I když v době od Vratislava II. až po Soběslava I. nesmírně vzrostl význam Vyšehradu, který se tehdy načas stal sídlem českých panovníků, přesto však Praha ani v onom období svůj primát v očích současníků neztratila. Jedině na Pražském hradě mohl totiž u kamenného stolce odehrávat se důležitý obřad nastolování nového knížete, i když ten převážně pobýval na Vyšehradě (to se týká např. Břetislava II., jehož pražskou intronizaci popisuje Kosmas, který se však zmiňuje i o jeho pobytu na Vyšehradě, Kosmas II, 50, a III, 8, s. 157—158, 168). Pro kronikáře Kosmu, který právě v téže době žil, Praha stále vévodila celým Čechám (*ocius Boemie domnam*, Kosmas I, 9, s. 19) a byla šťastnou metropolí (*O nimium felix metropolis Praga*, Kosmas II, 5, s. 91, obě zmíněné charakteristiky se ovšem týkají Prahy v obdobích před Vratislavem II.). Již vícekrát bylo poukázáno na známou skutečnost, že Kosmas ve své kronice vždy označoval Prahu jako *urbs* (ovšem až na místo líčící Vojtěchův příchod do Prahy po investituře ve Veroně, které je převzato z legendy *Est locus*, c. 8, s. 13, 55, 74, srov. Kosmas I, 26, s. 48, a nepřímo potom ve zmínce o pražské hradní bráně, Kosmas II, 50, s. 157), kdežto jeho terminologie u Vyšehradu je značně rozkolísaná (doklady shrnul *Fiala 1966*, 38, pozn. 7). Pouze v přídatku o založení vyšehradské kapituly, který však obsahuje jenom štrasburský a mnichovský rukopis Kosmovy kroniky a jenž stěžejí byl součástí původního archetypu kroniky, čtou se oslavná slova o Vyšehradu, který měl být matkou a paní všech hradů české země (*in metropoli Boemie urbe, Wissegrad vocata, que omnium terre illius civitatum quasi mater et domina est*, Bret-holz 252). Nejvýznamnější politické události českých dějin z konce 11. a z počátku 12. století jsou ovšem úzce spojeny s oběma těmito hrady. Proto se např. obával o jejich osud v r. 1068 kníže Vratislav II., když došlo k rozporům ohledně volby nového pražského biskupa (*timens, ne ipsi preoccuparent Pragam aut Wissegrad urbem*, Kosmas II, 24, s. 117), posílením jejich posádek v r. 1105 zmařil kníže Bořivoj II. povstání Svatoplukovo (Kosmas III, 17, s. 180) a stejně tak o čtyři roky později pokusil se též Bořivoj jejich obsazením svrhnout Vladislava a ujmout se sám vlády (Kosmas III, 28 a 29, s. 198—199). Proto také Kanovník vyšehradský označuje Vyšehrad i Prahu za nejdůležitější české hrady (*Wltawa, quod metropolitana nostras urbes Pragam et Wissegrad alveo suo dividit*, s. 221), i když i pro něho byla Praha *metropolis Bohemiae* (s. 222).

V 11. a 12. století vystupuje v písemných pramenech vedle Prahy a Vyšehradu velmi zřetelně skupina hradů, o které se opírala *správa přemyslovského státu*. Při nejrůznějších příležitostech (poprvé zcela obecně bez konkrétních jmen již v Břetislavových hnězdenských statutech v r. 1039, Kosmas II, 4, s. 86—88, zřejmě v nejuplnějším dobovém výčtu v listině Soběslava I. pro vyšehradskou kapitolu z r. 1130, *CDB I*, č. 111, s. 113) jsou v takovéto funkci jmenovány Žatec, Litoměřice, Děčín, Bílina, Sedlec, Plzeň, Mladá Boleslav, Kouřim, Libice, Hradec Králové, Opočno, Kladsko, Chrudim, Vraclav a několik dalších, ke kterým se řadí ještě objekty, jejichž správní funkce není sice výslovně vzpomenu-ta, je však velmi pravděpodobná (např. Bechyně, Bozeň — Šance u Březnice aj., soupis historických dokladů k jednotlivým lokalitám má *Vogt 1938*, 70—86 a *Žemlička 1978*, 563—575, srov. i katalog slovanských hradišť z Čech v této práci). I mezi těmito hrady byly co do důležitosti značné rozdíly. Celkem zřetelně vystupuje skupina nejvýznamnějších objektů, které byly takto hodnoceny již svými současníky, někdy se stávaly sídly nevládnoucích členů přemyslovského rodu, spravovali je významní velmožové, stály na nich důležité církevní objekty apod. Takovýmto významným přemyslovským správním hradem v západních Čechách byla po celý raný středověk Plzeň. Již nejstarší historické zprávy z poslední třetiny 10. století dokládají její vojenský (Thietmar Merseburský III, 7, s. 104, 105) a ekonomický význam (Veršovaná vojtěšská legenda, c. 18, s. 325). Někdy na počátku 11. století pracovala v Plzni mincovna; v otázce jejího přesného časového zařazení a stejně tak i v řeše-

ní problému, zda tam v době Oldřichovy vlády existoval Jaromírův úděl, není mezi badateli shody (naposledy *Krzemieńska 1977*, 267, pozn. 86, *Šůla 1979*, 74, *Hásková 1979*). Význam této lokality pod-trhuje i skutečnost, že byla centrem správy církevní (Kanovník vyšehradský k r. 1131, s. 213). Za plzeňské hradské správce byli vybíráni pouze významní velmožové, z nichž někteří byli zakladateli známých šlechtických rodů (např. Držislav). Existence královské Vratislavovy kaple na hradě (spolu s dalšími historickými zprávami) je svědectvím o tamějších pobytech českých panovníků. Ve 13. století, krátce před definitivním zánikem raně středověké Plzně v dnešním Starém Plzenci a jejím přenesením na nové místo, dostávali tento hrad do správy dokonce významní Přemyslovci a členové vedlejších větš tohoto rodu, jakými byli Děpolt a Václav, pozdější český král (o lokalitě celkově *Turek 1975b*). Z raně středověkých hradů v severozápadních Čechách byl nejdůležitějším Žatec, jehož správou bývali rovněž někdy pověřováni napanující členové přemyslovského rodu. Určité náznaky této situace z doby života Boleslava III. snaží se shledávat v numismatických pramenech *R. Nový (1972, 41)*. Zcela bezpečně víme až o Spytihněvovi (Kosmas II, 14, s. 104) a Soběslavovi (Kosmas III, 37, s. 209), kteří Žatecko spravovali v polovině 11. a potom na počátku následujícího věku. Na tomto hradě se konala i důležitá politická jednání (v r. 1099 se tam setkal Břetislav II. s polským Boleslavem II., viz Kosmas III, 9, s. 170). I žatečtí prefekti a kasteláni bývali vybíráni z nejvýznamnějších mužů v zemi. Např. žatecký prefekt Smil patřil v. 1068 mezi hlavní Vratislavovy odpůrce ve sporu o volbu nového pražského biskupa (Kosmas II, 24, s. 117). Na počátku 12. století měl Žatec ve správě Bozej (Kosmas III, 14, s. 176), jeden z nejpřednějších soudobých českých velmožů. Snad nejlépe dokládá význam tohoto objektu nabídka pronesená v r. 1130 pražským biskupem Menhartem, aby si spiklenci proti knížeti Soběslavovi vybrali za své činy jednu z pěti možných odměn, mezi kterými byla i správa Žatce (Kanovník vyšehradský k r. 1130, s. 211). Z kastelánských hradů v severních Čechách měly největší význam Litoměřice, rovněž vzpomínané ve výše uvedené řeči biskupa Menharta a obdobně jako Žatec i ony spravované na počátku 12. století Vršovci (Kosmas III, 14, s. 176). Jejich důležitost v oblasti církevní dokládá tamější kapitula založená Spytihněvem II. a bohatě jím obdaraná (*CDB I*, č. 55, s. 54—60 a č. 383, s. 363—365). Na východě Čech hrál z tamějších přemyslovských hradů nejvýznamnější úlohu v raně středověkém období Hradec Králové. I o tomto objektu víme, že ho dostávali do správy nevládnoucí Přemyslovci. Nepřímo je tato situace doložena již za Břetislava odboje proti jeho otci králi Vratislavovi v r. 1091, kdy Břetislav nedůvěřuje dohodnutému usmíření raději *cum omnibus, qui suam transierant in aciem, secessit in partes urbis Gradec* (Kosmas II, 46, s. 153). Zcela nepochybně byl Hradec Králové centrem přemyslovského údělu v r. 1115, když kníže Vladislav dal *civitatem Gradec et totam circa adiacentem cum quatuor castellis provinciam* (Kosmas III, 41, s. 214) do správy svému bratru Soběslavovi. V r. 1152 se Hradecko stalo údělem Oldřichovým (Letopis Vincenciův, s. 421). Také o tomto hradu víme, že se příležitostně stával knížecím sídlem (v r. 1109 tam chtěl prožít vánoce kníže Vladislav I., Kosmas III, 30, s. 199) a že byl důležitým církevním střediskem (*CDB I*, č. 386, s. 369—371). Konečně je nutno k nejvýznamnějším přemyslovským správním hradům přiřadit i Kouřim, která byla centrem východní části středních Čech. I tu po určité období spravovala vedlejší větev Přemyslovců Děpoltici (Kronika tř. Dalimila, kap. 77, s. 132) a je možné, že byla jakýmsi údělem již na počátku 11. století, kdy tam snad pracovala i mincovna (*Nový 1972, 41*, odlišný názor zastává *Šůla 1979, 73—74*). Kouřim byla též sídlem arcijáhna (*CDB I*, č. 399, s. 412).

Písemné prameny a ani dosavadní archeologické výzkumy nedávají jednoznačnou odpověď na otázku, co bylo příčinou prioritního postavení a důležitosti výše uvedených objektů. Vzhledem k tomu, že se jednalo o hrady s rozlehlými hradeckými obvody, zabírajícími nejurodnější oblasti Čech s největší hustotou osídlení a umístěné navíc na důležitých cestách a někdy dokonce i s mincovnami, byly to zřejmě důvody ekonomické, které hlavní měrou určovaly jejich význam.

O tom, jak si raně středověká společnost vysoko cenila ekonomické, politické i vojenské hodnoty hradů přesvědčivě hovoří nepočetná, avšak výmluvná svědectví písemných pramenů, kdy byla cena těchto objektů (do níž se nepochybně započítávala i hospodářská hodnota příslušného hradeckého zázemí) vyjádřena v hřivnách zlata, stříbra a v penězích. Když v roce 1054 navrátil Břetislav I. Polákům Vratislav spolu s několika dalšími hrady (*Urbs Wratislau et alie civitates*), vymínil si odstupné 500 hřiven stříbra a 30 hřiven zlata pravidelného ročního poplatku pro sebe a pro své nástupce

(Kosmas II, 13, s. 101). V roce 1139 odškodnil jednorázově kníže Soběslav I. 700 hřivnami stříbra a třetinou důchodů z hradu Donína vdovu po Jindřichovi Grojčském Bertu, když převzal po jejím zemřelém manželovi několik hradů (*aliquot castra*, srov. Kanovník vyšehradský k r. 1139, s. 229, o události stručně i Letopisy hradištsko—opatovické k r. 1136, s. 395).

Písemnými prameny je dosti dobře dokumentována i správní funkce některých hradů v systému tzv. *hradské organizace* (tento termín raný středověk neznal, vytvořila ho až novodobá historiografie, srov. Pekař 1906, Peterka 1906, Schmid 1926, Vogt 1938, 65—100, Gąsiorowski 1965, Lalik 1967, Nový 1972, 96—104, Kučera 1974, 356—366, Krzemińska, Třeštík 1978, 155—158). Ta zajišťovala, aby veškeré obyvatelstvo podléhalo knížecí moci, vykonávalo (nebo bylo přinuceno vykonávat) příkazy panovníka a jeho velmožů a svou prací zabezpečovalo existenci raně středověkého státu (tj. odevzdávalo daně, dávky a budovalo opevnění, cesty apod.). Hradská organizace zajišťovala i záležitosti soudní, vojenské a ekonomické a současně byla územně totožná i se vznikající správou církevní. Území celého státu bylo rozděleno do jednotlivých hradských obvodů, spravovaných buď nevládnoucími příslušníky přemyslovského rodu či knížecími „úředníky“, kteří žili na nejvýznamnějších hradech příslušného obvodu. Poněvadž hradské obvody zabíraly zpravidla přirozené geografické celky, tvořily jejich hranice obvykle výrazné přírodní překážky (horstva a lesní hvozdy). O hraniční funkci lesů se zmiňuje Kosmas již v popisu hranic slavníkovské domény (*contra Teutonicos orientales has urbes habuit terminales: Chinov, Dudlebi, Netholici usque ad mediam silvam*, Kosmas I, 27, s. 50). Historickými zprávami je tato praxe uvnitř českého území doložena ještě ve 12. století (Vladislavova listina z let 1146—1148 uvádí: *in silva, que interiacet inter Cazlawensem et Brinensem provinciam*, CDB I, č. 158, s. 164). Kosmova zmínka o malé vhodnosti hranice probíhající po řece (*Cum enim utrumque provinciarum terminos non silva, non montes, non aliqua obstacula dirimant, sed rivulus, nomine Dia*, Kosmas II, 35, s. 131) dosti přesvědčivě vyvrací ty názory, které zdůrazňovaly hraniční význam řek v raném středověku (v české odborné literatuře zastával tento výklad mnohokrát Šimek, např. 1930, 97, pozn. 76). Přesně musely ovšem být vymezeny hranice na cestách, které jednotlivé hrady spojovaly (klasický příklad z mimočeského prostředí nalézáme u Galla Anonyma I, 12, s. 32). Správní hrad nebyl ovšem v příslušném hradském obvodu hradem jediným; stály tam i další, jejichž funkci písemné prameny přesně neurčují (s výjimkou malých opevnění na hranicích země), i když terminologickým odlišením někdy ukazují na jejich druhořadé postavení (např. *civitatem Gradec et totam circa adiacentem cum quatuor castellis provinciam*, Kosmas III, 41, s. 214). Citovaný pramen uvádí termín, který byl od počátku 12. století pro hradské správní obvody běžný — *provincia*. Tento výraz se sice objevuje v pramenech již dříve, ovšem s jiným významem (např. v Kristiánově legendě ve zmínce o Drahomířině domovině: *ex provincia Sclavorum paganorum, que Ztodor dicitur*, Kristián, c. 3, s. 95, či v legendě Fuit, která tak označuje panství Bořivojovo i Slaviborovo). Pokud je ve starších pramenech užit ve významu hradské správní oblasti, potom jsou tyto údaje buď pozdějšími interpolacemi do textu či pramen, obsahující tento údaj, je až mladším falsem. To se týká známé a často citované věty o poplatcích odváděných břevnovskému klášteru z provincií litoměřické, bílinské a děčínské, kterou čteme v protekční papežské listině vydané 31. května 993, dochované až v potvrzení Přemysla Otakara I. z r. 1224, v němž je inkrimované místo mladší vsuvkou (CDB I, č. 38, s. 45, srov. Václav Hrubý 1920, 97, Vogt 1938, 48, Šebánek, Dušková 1964, 52), či údajů ve zfalšovaných listinách pro klášter břevnovský (CDB I, č. 375, s. 348—349 a č. 379, s. 353), rajhradský (CDB I, č. 381, s. 358) a pro kapitolu litoměřickou (v mladším textu B, CDB I, č. 55B, s. 54—56, 58) a vyšehradskou (CDB I, č. 387, s. 384—387). Z pravých diplomatických textů přináší tento termín až Soběslavova listina pro vyšehradskou kapitolu z r. 1130 (CDB I, č. 111, s. 113). Zcela běžně používal pojmu *provincia* ve smyslu hradského správního obvodu Kosmas, i když ten situaci známou z doby svého života přenesl hluboko do české minulosti (již v nejstarším bájném období českých dějin vystupují u něho provincie bechyňská, bílinská a litoměřická, Kosmas I, 4 a 10, s. 10, 24, k historickým údajům o jednotlivých provinciích srov. např. Vogt 1938, 67—92). Je samozřejmé, že poměrně pozdní výskyt tohoto pojmu není dokladem pro vznik hradské správní organizace až někdy ve 12. století. Již výše bylo upozorněno, že termín *civitas*, kterým jsou běžně v latinských textech označovány hrady se správní funkcí, nezaznamenal vždy jenom samotný hrad, ale někdy i k němu přiléhající území. Rozdělení země v systému hradské správy se tudíž v předchozím období kryje pod termínem *civitas*.

Ke stanovení doby, kdy se v přemyslovském prostředí vytvořila hradská organizace, nedávají písemné prameny jednoznačnou odpověď. Kosmas sice vložil do Jaromírových úst při příležitosti zvolení Břetislava I. českým knížetem v r. 1034 známá slova, doporučující novému českému panovníkovi členy některých významných rodů za hradské správce (*His urbes et populum ad regendum committas*, Kosmas I, 42, s. 79), obsah vzpomínané řeči se však jistě do doby Kosmovy nedochoval, a pokud byla nějaká vůbec pronesena, tak potom v jiné situaci, než jak líčí kronikář (což opět mluví proti její věrohodnosti, srov. Krzemińska 1977, 270). V okolí vládnoucího Přemyslovce máme sice již na sklonku předchozího století historicky doloženy jakési významné velmože, příliš kusá zpráva však neříká nic o jejich postavení ani je neuvádí do jakékoliv souvislosti s hrady (*dux Boleslaus presentibus omnibus primatibus suis*, CDB I, č. 37, s. 43). Poprvé a současně i nejmórazněji dokládají v Čechách hradskou organizaci tzv. Břetislavova hnězdenská statuta z r. 1039 (Kosmas II, 4, s. 86—88), která ovšem zřejmě jenom kodifikovala již existující stav. Mluví se v nich o správcích hradů a o jejich pravomoci soudit a trestat provinilé osoby. Krátce po vydání statutu jsou již jmenovitě vzpomínáni knížecí správcové některých hradů (bílinský Prkoš a lštěnský Mstiš, Kosmas II, 11 a 15, bez uvedení jména je v téže době zmíněn i správce kteréhosi českého pohraničního hradu, *Annales Altahenses maiores*, s. 796). Nepřímá historická svědectví dokládají ovšem mnohem větší stáří hradské organizace v Čechách. K nejdůležitějším nepochybně patří především vznik většiny hradů, které byly v 11. století a později centry hradské správy, již ve věku desátém (historicky je tehdy doložena existence Plzně, archeologicky např. Žatce, Bíliny, Hradce Králové, Kouřimě a patrně i jiných). Proto také historikové počítají zpravidla s druhou polovinou či poslední čtvrtinou 10. století jako s dobou, od kdy byla tato organizace budována (Nový 1974, 220).

Poměrně značné množství historických zpráv se váže k *soudní funkci* hradské organizace. Poněcháme-li stranou údaje o vězeních, které byly již výše probrány, potom nejstarší doklad přináší Břetislavova hnězdenská statuta svými ustanoveními o trestech a pokutách (Kosmas II, 4, s. 86—88). Svědčí mimo jiné i o značné výši pokut, u kterých se často objevuje starobylá sazba 300 (*Bardach 1977*). Tyto pokuty se dokonce staly jedním z důležitých zdrojů knížecích příjmů a část z těchto výnosů bývala někdy věnována i různým církevním institucím (srov. např. CDB I, č. 375, s. 348 a 349, č. 382, s. 361, obě listiny jsou ovšem až mladšími falsy). Zatímco zpočátku byl soudcem v hradském obvodu správce hradu (v této souvislosti je vhodné připomenout si slova pražského biskupa Šebíře údajně pronesená při vyhlášení hnězdenských statut: *Nam ad hoc vobis ducibus mucro pendet in femore, ut manus vestras sepius lavetis peccatoris in sanguine*, Kosmas II, 4, s. 87), postupně tato pravomoc přecházela na zvláštní knížecí úředníky (*iudex*), kteří jsou v písemných pramenech poprvé zmiňováni až ve 12. stol. (celkově o nich Vogt 1938, 94).

Pouze ojedinělými zmínkami je v písemných pramenech doložena i *vojenská funkce* hradské organizace. V případě války byl nejvyšším velitelem všech bojovníků i ozbrojených svobodných mužů příslušného hradského obvodu hradský správce, který někdy disponoval i posilami z jiných částí země (v takové situaci byl bílinský Prkoš v r. 1040, Kosmas II, 11, s. 98—99). Se svými ozbrojenci účastnil se také vojenských tažení a vpádů za hranice. O rozdělování přemyslovského vojska podle jednotlivých hradských obvodů přináší zprávu např. k roku 1134 Kanovník vyšehradský (s. 217: *sed de Bohemis praeter Gradicenses, Chrudimenses, Boleslavienses, Czaaslavienses, Gladcenses, plures non fuerunt*, další doklady uvádí Choc 1967, 98—99).

Hrady — a především centra hradských obvodů — hrály významnou úlohu i v *ekonomice* raně středověkého státu. Dokumentuje ji celá řada zpráv v písemných pramenech, jež jsou však značně různorodého charakteru, takže jejich detailní zpracování by si vyžádalo speciální studii (z dosavadní literatury k uvedené otázce především *Žemlička 1978*, 578—584 a *Krzemińska, Třeštík 1978*). Pro základní pochopení hospodářské funkce hradů lze se omezit na některé důležité jevy. Rovněž tak pro otázky sledované v této práci není důležité podrobněji se zabývat knížecím hospodařením opírajícím se o dvory, neboť jeho produkty se zřejmě nakonec dostávaly do knížecích sýpek a skladů na hradech. Zatímco archeologie postihuje pouze tu ekonomickou činnost, která byla provozována přímo na hradech a zanechala po sobě nějaké stopy (zbytky nástrojů, zařízení a objektů souvisejících s výrobou; stručný přehled těchto zjištění na českých hradištích podal *Kudrnáč 1973*), je z písemných pramenů zřejmé, že to byla ta méně důležitá složka ekonomické funkce hradů, jimi jenom zřídka

vzpomínaná (o řemeslnících usedlých na hradech byla zmínka již dříve). Dokonce zcela nezmíněna je v písemných pramenech i ražba denárů, byť to byla nejdůležitější řemeslná činnost provozovaná na hradech (trvale ovšem jedině v Praze), z níž plynuly knížeti obrovské zisky (*Radoměřský 1952*, 50–51, 111–117). Nepochybně mnohem větší význam než práce patrně nikoliv příliš početných řemeslníků usedlých na hradech, mělo pro ekonomiku hradů jejich zázemí, odkud přicházelo od okolního venkovského obyvatelstva (*Quae vero sunt harum urbium, tam in longitudine, quam in latitudine, dimensa in hospitum rusticorumque turma* uvádí se charakteristicky v donaci staroboleslavské kapitule, *CDB I*, č. 382, s. 361) velké množství nejrůznějších produktů i peněz (šíří těchto povinností včetně různých pracovních úkonů nejlépe dokumentují v mladším období údaje v imunitách udělovaných různým církevním institucím, srov. *Vaněček 1928*, 16–30). Vybírání dávek a poplatků patřilo k nejvýraznějším projevům svrchované moci panovníka nad veškerým obyvatelstvem a bylo i nejdůležitějším knížecím regálem. Jak ukazují knížecí donace klášterům a kapitulám s vyjmenovanými *civitates*, ze kterých plynuly těmto institucím určité důchody, byly správní hrady vlastně berními středisky hradeckých obvodů. Fiskální úlohu zřejmě však plnily i některé méně významné objekty bez správní funkce. Tuto praxi dokládá známá Soběslavova listina z r. 1130 pro vyšehradskou kapitolu, která ve výčtu hradů, odkud kanovníci dostávali desátek z tzv. daně míru, uvádí vedle významných objektů i některé hrádky nepochybně druhořadé (*decimam marcam de annuo tributo idem fratres in his civitatibus habeant, videlicet Prage, Wisegrad, Satci, Sedlicih, Lutomerich, Beline, Dacsine, Bolezlauri, Camensi, Gradci, Opocsne, Hrudimi, Kurimi, Pilzni, Lubici, Wratne...*, *CDB I*, č. 111, s. 113, k problému *Vogt 1938*, 82–84).

Nehledíme-li na různé formy dvorských služeb a pracovních úkonů, kterými byla část obyvatelstva povinna vůči knížeti (poslední zpracování této otázky podali *Krzemieńska, Třeštík 1978*, 163–171) a jejichž výsledky také přicházely na hrady (příkladem tu mohou být údaje v donacích např. pro staroboleslavskou a vyšehradskou kapitolu), potom existovala ještě celá řada dalších dávek, poplatků a nepřímých daní (jako cel, pokut, mýt, tržních poplatků) hrazených penězi i naturálními prostředky (podrobný rozbor historických pramenů s těmito údaji podala *Kučerovská 1977*). Jedním z velkých zdrojů knížecích příjmů bylo tzv. tributum pacis, nejstarší daň placená knížeti svobodným obyvatelstvem (*Nový 1972*, 58–59, srov. *týž 1984*, 220). I tento poplatek byl vybírán podle hradeckých obvodů (srov. výše citovaný údaj ze Soběslavova nadání vyšehradské kapitule). Kníže získával také velké množství peněz z celních a mýtních poplatků vybíraných na hranicích, na cestách vedoucích po souši i po řekách, na mostech i u jednotlivých hradů (srov. početné údaje o clech shrnuté pod heslem *theloneum* v *CDB I*, s. 563). Úzké sepětí raně středověkých hradů s obchodem je zřejmé i z toho, že tyto byly záměrně budovány na významných obchodních cestách. Stačí tu připomenout Litoměřice, které velmi mnoho získávaly z tamější labské cesty (*CDB I*, č. 559 A a B, s. 55), Netolice stojící na cestě vedoucí do Bavorska (*imperator deserit Ratisponam et transiens per australem plagam via, qua itur ad Netolic*, Kosmas III, 18, s. 182), Plzeň postavenou nad významnou řezenskou a norimberskou stezkou (kudy se v r. 992 navrátil cestou z Cách do Prahy biskup Vojtěch, srov. Veršovaná vojtěšská legenda, c. 18, s. 325), Žatec stojící na cestě vedoucí ze středních Čech k severozápadu (proto se v r. 1004 stal cílem Jindřichova a Jaromírova tažení, Thietmar Merseburský VI, 11, s. 288, 289) či Prahu, jejíž významné postavení v mezinárodním obchodu dokládají již václavské legendy (poprvé nejstarší latinská legenda *Crescente fide* v obou svých recensích zmínkou o cizích kupcích, *FRB I*, 189, *Ludvíkovský 63*), Ibráhím ibn Jakúb (*Kowalski 146, Lewicki 1971*, 679) a další. Zřejmě obchodu vděčily za svůj rozkvět i jiné hrady, byť tato skutečnost není výslovně prameny zaznamenána. Např. nápadná je blízkost slavníkovské Libice u polské cesty, po níž zřejmě přišel na tento hrad biskup Adalbert během své misijní cesty k ruské kněžně Olze (hovoří o tom Brunova legenda v obou svých redakcích, c. 4, s. 5, 47) a po níž se do slavníkovského prostředí dostaly některé cizí památky (srov. *Hásková 1980, Justová 1977* aj.). U hradů (a zřejmě nikoliv uvnitř jejich hradeb, jak lze soudit z již vzpomenutého údaje Veršované vojtěšské legendy o plzeňském trhu, c. 18, s. 325) konaly se trhy, ze kterých plynuly do knížecí pokladny tržní poplatky (i jejich určitý díl věnoval někdy panovník některým církevním institucím, srov. např. *CDB I*, č. 375, s. 348, č. 382, s. 361, č. 383, s. 363, č. 386, s. 370). Archeologickým dokladem peněžních plateb bude patrně koncentrace nálezů mincí v okolí některých hradů (zvláště výrazná je u Levého Hradce, kde byl tento jev analyzován, *Rado-*

měřský 1960). Z naturálních dávek je nejčastěji uváděn med, jehož množství bylo zpravidla určováno počtem jakýchsi nádob (tzv. *urnae mellis*), archeologicky zatím jednoznačně neprokázaných a údajně někdy transportovaných i na značné vzdálenosti (srov. pozdní údaj v *CDB I*, č. 387A, s. 387). O medu nalézáme zcela bez výjimky zmínky ve všech donacích nejstarším českým církevním institucím, i když jsou tato obvěnění dochována pouze v pozdějších potvrzeních a falsech (např. donace pro břevnovský klášter a pro staroboleslavskou, litoměřickou a vyšehradskou kapitolu: *CDB I*, č. 375, s. 349, č. 382, s. 360, 361, č. 55A a B, s. 55, 56, č. 383, s. 364, č. 387, s. 386, 387, 390, k dalším údajům srov. hesla *mel* a *urnae mellis* v rejstříku *CDB I*, s. 558, 564). O obrovském množství medu, uskladněného na raně středověkých hradech, má přesvědčivou (a již vzpomenutou) zprávu Thietmar Merseburský, podle kterého byl požár míšeňského hradu hašen při nedostatku vody medem (Thietmar Merseburský VII, 23/15/, s. 424, 425, o dávkách medu, srov. *Lalik 1971*, 419–421). Některé celní poplatky byly hrazeny solí. Tou se např. platilo ve 12. století clo v Děčíně (*Decin partem salis de theloneo*, *CDB I*, č. 396, s. 409), na Trstenické stezce (*CDB I*, č. 387, s. 387, č. 399, s. 413) a v předchozím věku v Litoměřicích, kde ustanovení o vybírání poplatků z lodí obchodníků plavících se po Labi, zachycené ve Spytihněvově nadání tamější kapitule, představuje v podstatě nejstarší český celní řád (*CDB I*, č. 55A a B, s. 55). Řada poplatků a pokut se platila v dobytčatech. Takové ustanovení přináší již Břetislavova hnězdenská statuta (*Similiter et qui in agris sive in silvis suos sepeliunt mortuos, huius rei presumptores archidiacono bovem et CCC in fiscum ducis solvant nummos*, Kosmas II, 4, s. 88) a lze se s ním poměrně také často setkat v donacích klášterům a kapitulám. Někdy byl tento poplatek odváděn i ze značně vzdálených hradů (např. v donaci staroboleslavské kapitule se čte ustanovení: *Olomuc solvat annuatim unam marcam et duos boves, Prerov unam marcam et duos boves, Spitignes dimidiam marcam et unum bovem, Godonin dimidiam marcham et unum bovem, Breytzwawe dimidiam marcham et unum bovem, Strahomin mediam marcham et unum bovem, Rokicen unam marcham et duos boves, Znoiem unam marcham et duos boves, Brnen unam marcham et duos boves, Pustimir unam marcham et duos boves*, *CDB I*, č. 382, s. 382, s. 361). Tato skutečnost nutí k opatrnějším závěrům vyvozovaným z nálezů osteologického materiálu na hradech (nemusí být totiž přesným odrazem místní produkce, ale pouze místní konzumpce) a nepřímo svědčí i o nízké produkci raně středověkého dobytkařství.

Potravinu i ostatní produkty, které plynuly na hrady z dávek vybíraných od okolního vesnického obyvatelstva, sloužily k zajišťování obživy i ostatních potřeb knížete, jeho družiny, knížecích úředníků spravujících hrady, hradních posádek a v neposlední řadě i kněží a řeholníků (u těchto je podíl na jejich zužitkovávání přímo doložen ustanoveními ve zlistiněných knížecích donacích). Poměrně časté dějepisné zprávy o hostinách, pořádaných přemyslovskými knížaty při návštěvách jednotlivých českých případně moravských hradů, jichž se účastnily i jejich družiny (i když není ve všech případech přítomnost knížecího doprovodu výslovně doložena), názorně však dokumentují nejenom tehdejší způsob správy země knížetem, ale také ukazují, jak byly nashromážděné zásoby na jednotlivých hradech spotřebovávány. V této souvislosti je možno vzpomenout např. staroboleslavskou hostinu (v písemných pramenech vůbec nejpodrobněji vyličenou), která předcházela Václavovo zavraždění a jíž se vedle knížete Václava a jeho bratra Boleslava účastnili i jejich družiníci. O hostině se zmiňují všechny václavské legendy, které navíc zdůrazňují její nádheru (jako např. Kristián, c. 7, s. 112, legenda Vavřince Montecassinského, c. 9, s. 176 aj.). Celou řadu zmínek o hostinách čteme v Kosmově kronice. Tam je zmíněna např. „skvělá hostina“ (*magnificium... convivium*) konaná po tři dny na Pražském hradě v září 1092 nově nastoupivším knížetem Břetislavem II. pro všechny významné předáky (*omnibus satrapis atque comitibus*, Kosmas III, 1, s. 160–161) a potom řada dalších uspořádaných z nejrůznějších příčin na jiných hradech, jako např. v Bílině (Kosmas II, 19, s. 111), Žatci (Kosmas III, 9, s. 170), Znojmě (Kosmas III, 12, s. 172) či v Hradci (Kosmas III, 30, s. 200).

Ty raně středověké hrady, na kterých stály kostely a kde později vznikaly biskupské a kolegiální kapituly, stávaly se také *středisky vzdělání, školství a kultury*, i když v tomto ohledu nikdy nedosáhly významu soudobých klášterů. Byli to kněží hradeckých kostelů, kteří poskytovali první elementární vzdělání synkům knížecích i ostatních významných rodů. V českém prostředí dokládají takovouto praxi historické zprávy o výchově Václava a Vojtěcha. Podle souhlasného vyprávění václavských legend *Crescente fide* (a to její bavorské i české recenze, *FRB I*, 183, *Ludvíkovský 58*), Gumpolda (c. 4,

s. 149), Kristiána (c. 3, s. 96), 1 stšl. václavské legendy (ze tří jejích redakcí uvádějí podrobnosti pouze redakce ruské, s. 15, 21, 37) a vrcholně středověké Ut annuncietur I i II (s. 4) získal Václav své vzdělání na hradě Budči. Tam ho poslal kníže Vratislav, aby se vyučil *in lege divina litteris* (Kristián), žaltáři (Crescente fide, o osvojení žaltáře se zmiňuje v tomto líčení celkem stručná 2. stšl. václavská legenda, kap. 4, s. 90), *litteris addiscendis* (Gumpold) či četbě latinských knih (obě slovanské legendy). Podle Crescente fide a 2. stšl. václavské legendy byl Václavovým učitelem kněz Učen (*Uenno, Ucino, Uenus, Učen, FRB I, 183, Ludvíkovský 58, Vajs 90*; pozdní Ut annuncietur I uvádí jméno *Ducyo*, s. 4), i když se v tomto případě spíše než o vlastní jméno jedná o epiteton vzdělaného učitele. Ruské redakce 1. stšl. václavské legendy (s. 14, 21) zmiňují se ještě o předchozím slovanském vzdělání Václavově a to nejspíše v Praze, i když místo výuky přímo nejmenují; v původním textu legendy tento údaj zřejmě nebyl a s největší pravděpodobností se jedná až o pozdější sázavský doplněk (*Třeštík 1981, 20–21, 34, pozn. 51*). Dostí obdobným způsobem popisují svatovojtěšské legendy i počáteční vzdělání mladého Vojtěcha. Ten byl ještě na dvoře (*in aula*) či v domě (*nec egressus est domum patris*) svého otce (to je na Libici, jméno tohoto hradu však cizí legendisté neznali, srov. legendu Brunovu, c. 3, s. 4, 46 a veršovanou vojtěšskou legendu, c. 3, s. 314) „dán do rukou kněžím“ (*presbyterorum datur in manus* praví legenda Brunova, c. 3, s. 4, 46), aby se vzdělal v křesťanském učení (*christianis inbutur litteris*, vojtěšská legenda Est locus, c. 3, s. 5–6, 52, 72, údaj opakuje i veršovaná vojtěšská legenda, s. 314). Legendisté velmi přesně odlišují Vojtěchovo elementární vzdělávání na Libici od jeho pozdějšího pobytu na známé magdeburské škole. Jedině léta strávená Vojtěchem v Magdeburku označují prameny jako školské učení (*scolaris studii, FRB I, 237*).

První skutečná škola vznikla v Čechách až při pražském biskupském kostele; o její nejstarší historii toho mnoho nevíme (naposledy shrnul tuto problematiku *Polc 1973, 40–46*). Ojedinelá a již vzpomínatelná zmínka o působení lutyšského učitele Hubalda v Praze někdy v letech 1008–1018 nepřímou dokládá její značnou úroveň. Naproti tomu jako nehistorickou je nutno odmítnout představu, že by na počátku 11. století působila slovanská katedrální škola na Vyšehradě, v níž měl nabýt vzdělání i sv. Prokop (Vita s. Procopii maior, s. 247). Jak již několikrát ukázalo historické bádání (*Chaloupecký 1953, 96–96, Ryneš 1975*), tento údaj se dostal do prokopské legendy zřejmě až vlivem činnosti Emauzského kláštera teprve někdy ve 14. století.

Zvláštní kategorii informací písemných pramenů o raně středověkých hradech představují nepochybně zprávy, které se sice o těchto objektech při nejrůznějších příležitostech zmiňují, neurčují však přesně jejich polohu. V ojedinelých případech jsou dokonce některé z těchto hradů označeny i svými tehdejšími jmény, ta však během dalšího dějinného vývoje zcela upadla v zapomnění, takže k lokalizaci objektu nenapomáhají. V českých dějinách raného středověku je historickými zprávami vzpomínáno několik desítek hradů, jejichž geografická poloha je sporná (přehled nejdůležitějších těchto lokalit podává *Sláma 1978b, 119–120*). Poněvadž ke správnému pochopení většiny historických událostí je zapotřebí znát i polohu místa, kde k ní došlo, věnovalo v minulosti i v současnosti historické bádání velmi mnoho pozornosti a pile řešení geografických záhad raných českých dějin. Nutným východiskem těchto prací, pokud jejich závěry mají mít co největší míru pravděpodobnosti, musí být vždy komplexní rozbor všech přímých i nepřímých údajů, které o polohách těchto hradů lze z pramenů vyčíst.

K vysvětlení historického vývoje v raně středověkých Čechách a k pochopení významu a funkce soudobých hradů má svůj značný význam i objasnění polohy některých těchto objektů. Na prvním místě je to především *Wogastisburg*, nejstarší historicky doložený západoslovanský hrad. O problému lokalizace tohoto objektu bylo napsáno již velké množství studií, ve kterých byl nejčastěji kladen do Čech, Pomohán, rakouského Podunají, na jižní Moravu a na jihozápadní Slovensko (rozsáhlou literaturu k této lokalitě shrnují *Bláhová 1980, 39–44, Lešný 1980 a Kunstmann 1979, 7–21*). Východiskem k upřesnění polohy *Wogastisburgu* mohou být jedině údaje zaznamenané o něm v kronice tzv. *Fredegara*. Ta uvádí, že v devátém roce své vlády (to je r. 631) zorganizoval franský král Dagobert I. proti Sámově říši vojenskou výpravu, jíž se účastnili Langobardi táhnoucí z Itálie, dále Alamani usedlí v horním Podunají a konečně Austrasijci žijící přibližně na středním a dolním rýnském levoobřeží. Zatímco první dvě výpravy nad Sámovými bojovníky zvítězily, Austrasijci v rozhodující bitvě u *Wogastisburgu* podlehlí (srov. *Fredegarovy údaje* v kap. IV, 68, s. 155). Z rozdílných výsledků

jednotlivých vojenských výprav lze vyvozovat, že Austrasijci neprošli do míst, kam se dostali vítězní Langobardi a Alamani. S ohledem na geografickou polohu výchozích oblastí jednotlivých skupin *Dagobertova vojska* je možno alespoň přibližně odhadnout směr jejich postupu. Poněvadž austrasijské vojsko obvykle táhlo z Mett (srov. *Fredegarův údaj* o jiném *Dagobertově tažení* v c. IV, 74, s. 158: *cum exercito de regnum Austrasiorum de Mettis urbem promovens*) a kdesi Podunajím prošli zřejmě Alamani, vedla jejich cesta proti Sámovi nejspíše Pomoháním a odtud do Čech. Jak ukazuje další vývoj politických událostí po *wogastisburské bitvě* (*Dervanovo uznání Sámovy svrchovanosti* a několikrát opakované vpády Sámových bojovníků do Durynska, srov. *Fredegar IV, 68, 74, 75, 77, s. 155, 158, 159*), české území bylo tehdy součástí Sámovy říše a mělo v ní dosti významnou úlohu. Z podobnosti koncovky jména *Wogastisburgu* s termínem *burgus* byly sice vyvozovány závěry o poloze hradu kdesi na někdejší podunajském limitu, jak však prokázalo nejnovější bádání (*Bláhová 1980, 43–44*), nemá tento názor věcné opodstatnění. *Wogastisburg* bude proto zapotřebí hledat kdesi na výše uvedeném směru, kudy Austrasijci v r. 631 protáhli. Upřesnit polohu hradu může jedině budoucí archeologický výzkum. Ten také ověří, nakolik jsou správné nejnovější názory některých českých badatelů (*Bubenika, Třeštík*), kteří pomýšlejí v této souvislosti na hradiště na Rubínu u Podbořan. V každém případě však historická zpráva o *Wogastisburgu* dokládá, že s existencí staroslovanských hradišť bude zapotřebí na českém území počítat již v 7. století, byť se dosud tak staré objekty nepodařilo zatím archeologickým výzkumem objevit.

Dalším hradem, o jehož lokalizaci se často uvažuje, je *Canburg*. Výslovně ho vzpomíná při tažení syna Karla Velikého Karla do Čech v r. 805 pouze kronika *moissacká* (s. 308). Historický význam této lokality podtrhuje zmínka o českém velmoži *nomine Lechonem* zabitým v tehdejších bojích (i když s *Canburgem* výslovně neuváděném do souvislosti), ve kterém nejnovější dějepisné bádání spatřuje hlavního knížete Čechů na počátku 9. století (*Merhautová, Třeštík 1983, 22*). Zatímco většina českých odborníků počínaje již *A. Sedláčkem* lokalizuje nejčastěji tento objekt na hradiště Hradsko u Mšena, zahraniční bádání vyslovuje často názory odlišné (srov. přehled názorů u *Šolla 1977, 325–330 a Turka 1977b*). S ohledem na výsledky archeologického výzkumu hradiště Hradsko (*Šolle 1977, 356–381*), název nedaleké obce Kaniny (obvykle pro podobnost uváděný do souvislosti se jménem *Canburgu*), geografické údaje uvedené v písemných pramenech v souvislosti s *Karlovým tažením* (*ad fluvium qui vocatur Agara . . . ad Canburg, qui et illum obsiderunt, et vastaverunt regionem in circuitu, in ista parte Albiae et ultra Albiae*, *Kronika moissacká, s. 308*) i na absenci (podle dnešních znalostí) starobylých hradišť na území, kam nejspíše tažení proniklo (v nejbližším okolí má staré slovanské osídlení pouze málo známé hradiště *Hrádek u Velkých Žernosek*), zdá se být lokalizace *Canburgu* na Hradsko nejvěrohodnější.

Historicky poměrně závažnou otázkou je i přesná lokalizace dalšího hradu vzpomínaného franskou analistikou na českém území v 9. století a to *hradu velmože Wistracha*. Tento objekt ovládal v r. 857, kdy byla k jeho podmanění vyslána zvláštní franská výprava (což je v historii franských útoků proti českým Slovanům výjimka, neboť ty byly směřovány vždy do širšího území), *Wistrachův syn Slavita* (o událostech *Annales Fuldenses* k r. 857, s. 370). Analistova charakteristika *Slavitahovy vlády* (*qui tyrannidem tunc in ea exercebat*) ukazuje, nakolik již tehdy byly v některých tzv. kmenových knížetstvích na českém území potlačeny předchozí formy vlády se svými kmenovými institucemi a postupně nahrazovány vládou jedince (nutně ovšem podporovaného družinou); jak známo, tento proces postupně vedl ke vzniku společnosti třídní. Nedávno provedený rozbor všech údajů, které o *Wistrachově hradu* lze z analistovy zprávy vyčíst, dospěl k vyslovení hypotézy, lokalizující *Wistrachův hrad* na hradiště u *Zabrušan* (*Sláma 1973*). Zatímco historické bádání myšlenku akceptovalo (*Merhautová, Třeštík 1983, 21, 23*), vyslovil proti ní námitky *Z. Váňa* (1976, 472, k tomu srov. repliku: *Sláma 1978b*). Pokud nyní *Z. Váňa* (1983a, 174) hledá na českém území původ 14 velmožů, kteří v r. 845 přijali křest na dvoře *Ludvíka Němce*, potom ovšem neguje jeden z hlavních argumentů, kterým *R. Nový* (1969, 195–196) podporuje svou hypotézu o tom, že všechny události, týkající se až do sedmdesátých let 9. století *Boemanů*, nutno klást na území západně od Čech. Kupodivu se však *Z. Váňa* často (např. 1980, 477) při úvahách o poloze *Wistrachova hradu* právě této *R. Nového* teorie dovolává. Diskuse o formě opevnění *zabrušanského hradiště* v 9. století je v této souvislosti bezcenná (*Váňa 1983b, 105–106*), neboť vyspělost fortifikací nemusí být adekvátní významu hradiště (pří-

klady k tomu uvádí *Sláma 1978b*, 122–123). Nespornou a všeobecně v odborné literatuře přijímanou zůstává skutečnost, že zabrušanské hradiště bylo v 9. století centrem významné sídelní oblasti. Zatím nebylo tudíž zjištěno nic, co by hypotézu lokalizující Wistrachův hrad na Zabuřany skutečně seriózním způsobem zpochybnilo.

Konečně je nutno se ještě zmínit o dvou hradech, které vzpomíná v souvislosti s českými dějinami první poloviny 10. století saský kronikář Widukind: je to sídlo *vicina subregula* v roce 936 a *urbs nova*, zmiňovaná k r. 950 (Widukind II, 3 a III, 8, s. 438–439, 452). Podle kronikáře Boleslav I., obávaje se v r. 936 jakéhosi sousedního podkrále (označení *vicinus subregulus* je nutno ovšem chápat spíše z hlediska saského než přemyslovského, jak naznačuje celá tendence kroniky), který uznával saskou nadvládu, dobyl po předchozím vítězství nad vojskem vyslaným ze Saska subregulovi na pomoc jeho hrad a obrátil ho v trosky. I když většina odborníků pomýšlí na lokalizaci subregulova sídla na české území (dosavadní názory na lokalizaci shrnují *Váňa 1968*, 180, 182, *Turek 1974*, 16, 17, 371, *Kurka 1966*, 37), jistoty v tomto ohledu není. Jsou to především časové údaje uvedené u Widukinda (Boleslav sice vyhlásil válku subregulovi, ale přesto musel kupodivu nejdříve bojovat s Asikovou výpravou vyslanou napadenému na pomoc, ačkoliv její shromáždění i předpokládaný pochod do Čech by si vyžadovaly určitý čas), které dávají spíše za pravdu těm badatelům, kteří hledají onen hrad mimo území Čech (jsou to především odborníci zahraniční, jako např. *Labuda 1961*, 271 aj.). V každém případě ukazuje zmíněná historika změnu postoje Přemyslovců vůči polozávislým tzv. kmenovým knížatům, jejichž existenci doba Václavova ještě tolerovala.

Naproti tomu *urbs nova*, vzpomínaná pouze jedenkrát a to při příležitosti Otova vojenského zásahu proti Boleslavovi I., zcela nepochybně kdesi na českém území ležela. Dokládá to nade vše pochybnost listina vydaná během tažení Otou I. dne 16. července 950 *Beheim suburbio Niuunburg* (*CDB I*, č. 32, s. 36). V otázce přesné lokalizace nového hradu jsou mezi badateli značné názorové rozdíly (některé výklady shrnul *R. Turek 1977c*, 509, kde však částečně zaměněno s *vicinem subregulem*). S ohledem na cíl Otova tažení (a jím byla nepochybně Praha), předpokládaný výchozí bod výpravy i na známý průběh soudobých komunikací je možné hledat onen nový hrad jedině kdesi na sever či severozápad od Prahy (věcný rozbor Otova tažení podal *Fiala 1962*, 43–47). Poněvadž jeho obrana byla svěřena podle Widukinda přímo synovi vládnoucího Přemyslovce, byl tento objekt nepochybně významný a důležitý. Jak upozornil *Z. Fiala (1962*, 46, pozn. 34), absence jména svědčí nejspíše o tom, že hrad byl teprve před nedávnem postaven a to na místě, kde neexistovala žádná významnější starší osada. I lokalizaci nového hradu může upřesnit jedině budoucí archeologický výzkum. Historický význam zprávy o *urbs nova* spočívá v tom, že dokládá poprvé stavbu přemyslovského hradu za hranicemi jejich původní středočeské domény (kde totiž i podle dnešních fragmentálních archeologických poznatků nelze žádné hradiště s tímto objektem spojit); to byl významný krok na cestě ke vzniku českého středověkého státu.

Jak je zřejmé z předchozího výkladu, podávají písemné prameny velmi mnoho nejrůznějších informací o českých raně středověkých hradech. Aniž bychom zatím přihlíželi k výsledkům archeologického výzkumu staroslovanských hradišť v Čechách, je možné již ze samotných těchto historických zpráv vyvodit celou řadu závěrů a ve stručnosti nastítnit vývoj hradů (hradišť) na středočeském území ve staroslovanském období a rozpoznat i některé nejdůležitější proměny jejich významu a funkce během delšího časového období.

Zmínka tzv. Fredegara o Wogastisburgu dokládá, že s existencí staroslovanských hradišť je zapotřebí v Čechách počítat již od 7. století. O vzhledu a především o úloze těchto nejstarších západoslovanských hradů v životě soudobé společnosti písemné prameny nic neříkají. Četnější údaje začínají se objevovat o hradech českých Slovanů až v 9. století, kdy již byla v rozkladu primitivní slovanská rodová společnost. Přesvědčivě to dokládá zpráva o Wistrachově hradu, ležícím nejspíše na severočeském lemuzském území, kterému podle analistova svědectví vládl v r. 857 velmožův syn Slavitah způsobem zcela neomezeným. Objektů podobných Wistrachovu a Slavitahovu sídlu bylo v soudobých Čechách více. Vedle poznatků archeologie svědčí o tom historické údaje o českých velmožích (*duces*) vystupujících při nejrůznějších událostech 9. století. Z Kosmova vyprávění o tzv. lucké válce, dále z historických údajů dokládajících významné postavení Přemyslovců ve středních Čechách již od poslední třetiny 9. století, z líčení Kristiánovy legendy o Václavově střetnutí s kouřimským kníže-

tem a z historických zpráv o Slavníkovcích lze usuzovat, že na českém území dostaly se v nejranějším období našich národních dějin do popředí tři oblasti, kde došlo k vytvoření významných „kmenových“ knížetství, na jejichž čele stály mocné velmožské rody. Byly to jednak severozápadní lucké Čechy, dále střed Čech ovládaný Přemyslovci a konečně k nim na východě a severovýchodě přiléhající území s mocenským centrem na Kouřimi a později na slavníkovské Libici. Jsou to tytéž nejdůležitější české sídelní oblasti, kde lze pozorovat progresivní vývoj již po většinu pravěkých období. Ze vzájemného soupeření těchto tří celků o prosazení hegemonie nad celou českou kotlinou vyšli vítězně Přemyslovci. Jejich hradů se také týká naprostá většina historických zpráv.

Podle Kosmova výkladu náležely již v nejstarším bájném období českých dějin všechny středočeské hrady (až na Děvín a Chvrasten vybudované údajně za tzv. dívčí války výlučně z důvodů vojenských) vždy jen členům přemyslovského rodu. V době sepsání kroniky zřejmě již neexistovalo (nebo bylo záměrně přehlédnuto) povědomí o předchozím uspořádání společnosti, než ještě na sebe strhli moc Přemyslovci. Poměrně značné množství velmi přesných a konkrétních zpráv o středočeských raně středověkých hradech přináší svatoludmilská a svatováclavská hagiografie. Z jejich údajů vyplývá, že na přelomu 9. a 10. století a potom ještě v prvních třech či čtyřech decenních desátého věku odehrávala se celá historie přemyslovského rodu pouze na nerozlehlém středočeském území, jehož hranice přibližně vymezovaly (vedle dalších, v písemných pramenech nevzpomenutých hradů) Tetín, Budeč, Mělník a Stará Boleslav. Mocenským centrem tohoto teritoria byl Pražský hrad. Díky Václavovým legendám jsme poměrně dobře zpraveni o zástavbě těchto objektů. Na všech již stály kostely jako výmluvný doklad toho, že křesťanství svým bojem proti pohanské ideologii se stalo významnou oporou přemyslovské moci a rodícího se českého raně středověkého státu. Dále k jejich zástavbě náležel knížecí palác, velmožské dvorce a příbytky kněží a družiníků. Tyto objekty se tudíž dosti podstatně odlišovaly od hradů předchozího období, známých ovšem jedině díky archeologickým výzkumům (jako je např. hradiště klučovské), pro které je typický jejich výrazný agrární charakter.

Podle historických zpráv měla být Praha již od nejstaršího období českých dějin nejdůležitějším českým hradem. V něm žil vládnoucí Přemyslovec, jedině na tomto hradu se konaly u kamenného stolce nástupnické obřady a rovněž tam bylo centrum správy církevní (zprvu sídlo archiepiskopa, později biskupa). Ku Praze proto od doby Václavovy směřovaly všechny nepřátelské vpády, poněvadž její osud do značné míry určoval dějiny celé české kotliny. V pražském podhradí existovalo i nejdůležitější české tržiště navštěvované cizími obchodníky. Tam byl také v nejstarším období prodáván i jeden z nejdůležitějších soudobých obchodních artiklů — otroci. I když neexistují historické zprávy, které by přímo hovořily o významu obchodu pro postavení a moc Přemyslovců, není sporu o tom, že byl obrovský. Dálkový obchod byl totiž v raném středověku jedním z významných zdrojů, který např. umožňoval udržování družin. Ostatní ludmilskými a václavskými legendami vzpomínané přemyslovské hrady ležely na obvodu středočeské přemyslovské domény a měly ve srovnání s Prahou postavení zcela jasně druhořadé. Několikrát jsou totiž uvedeny jako místa, kde žili nevládnoucí členové přemyslovského rodu. Z historických údajů je zřejmé, že v době Václavově bylo středočeské přemyslovské území velmi dobře organizovaným knížecím rodovým patrimoniem již s určitými prvky hradské správy organizace.

Změnu v popsání situací přinesla vláda Boleslava I., kdy události okolo *vicina subregula* v r. 936 a potom založení jakéhosi nového hradu nejspíše někdy krátce před r. 950 kdesi za hranicemi původní přemyslovské středočeské domény signalizující změnu ve vztahu Přemyslovců k polozávislým kmenovým knížatům, do té doby ještě existujícím na ostatním českém území; zatímco doba Václavova je tolerovala, Boleslav I. přistoupil k jejich postupné likvidaci a k vytvoření jednotné přemyslovské správy nad celým českým územím. I když soudobí zahraniční analisté a kronikáři považovali již před dobou Boleslavovou Přemyslovce za představitele celých Čech (či alespoň za nejpřednější tamější vládnoucí rod), ovládali tito ve skutečnosti zpočátku pouze střední Čechy, kdežto ostatní česká kmenová knížata uznávala toliko jejich formální nadvládu. Tuto skutečnost velmi přesvědčivě dokládá např. závěr Kristiánovy legendy líčící Václavovo prosazení formální svrchovanosti nad kouřimským Radislavem. Z ojedinělých zmínek v písemných pramenech (např. z údajů o počátcích Žatce, Mělníka či z náznaku úpadku Kouřimě) lze usuzovat, že skutečné ovládnutí celých Čech Přemys-

lovci bylo doprovázeno zánikem starých hradeckých center (ležících vně původní středočeské přemyslovské oblasti) a budováním hradů nových, které se potom staly základem hradecké správní organizace českého raně středověkého státu. Budiž konstatováno, že uvedený zásadní zvrát ve vývoji přemyslovské státnosti téměř zcela unikl pozornosti raně středověkých autorů a představuje tudíž poslední závažnou historickou událost našich národních dějin, kterou je možno poznat především studiem pramenů archeologických.

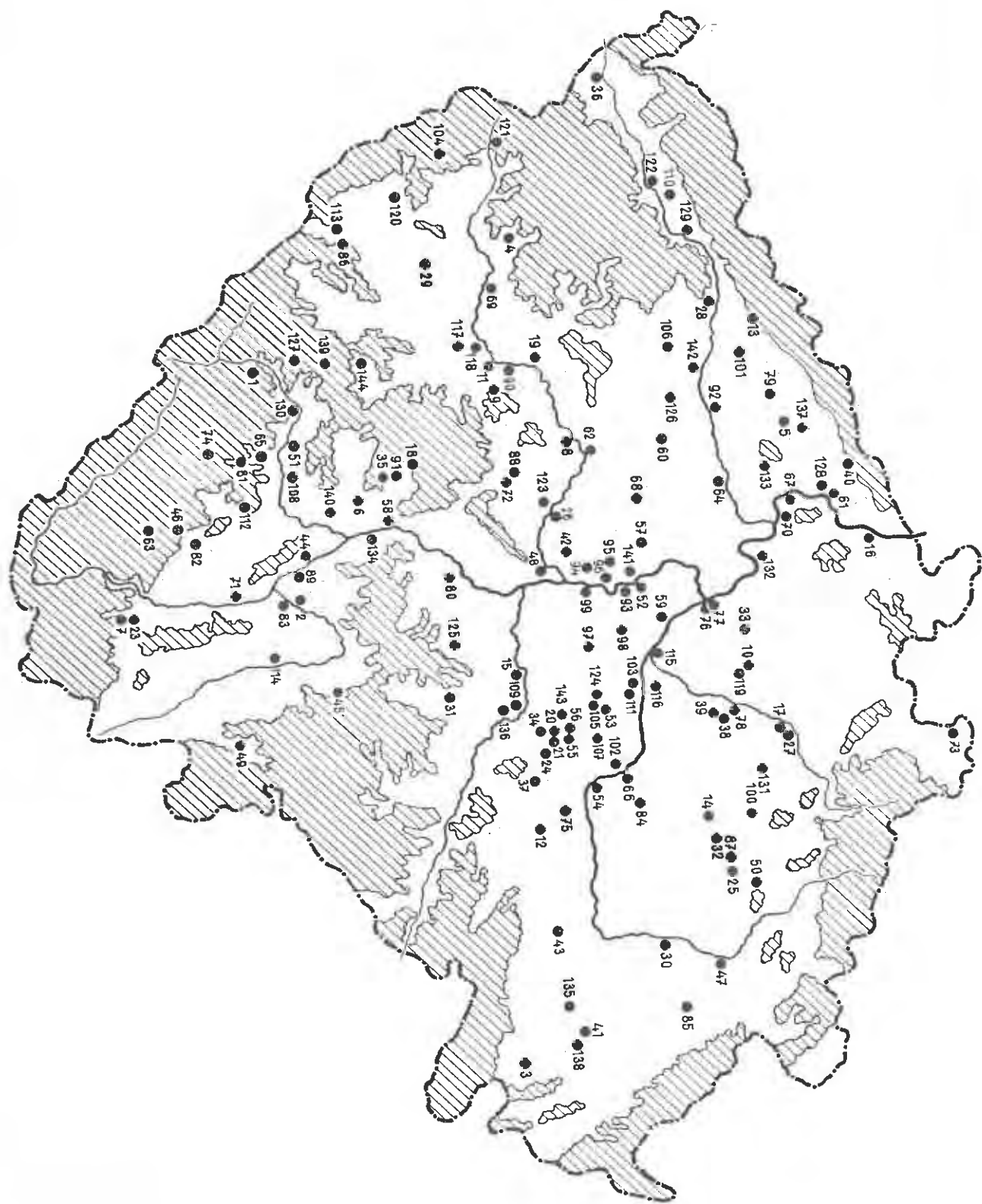
Popsaná změna ve způsobu, jakým Přemyslovci ovládali Čechy, projevila i v osudech většiny hradů vybudovaných jimi v předchozím období na středočeském území. Zatímco Praha byla i nadále hlavním knížecím sídlem a nejdůležitějším českým hradem, historických zpráv o ostatních tamějších hradech známých z ludmílských a václavských legend výrazně ubylo. Souvisí to zřejmě s jejich pozvolným úpadkem, kdy v nové situaci ztratily svou někdejší funkci; po nějaké období však zřejmě ještě plnily určité úkoly v knížecím hospodářství. Změněná situace si naopak ke konci 10. století vyžádala stavbu zcela nových hradů na středočeském území, ze kterých je v pramenech zmíněn pouze Vyšehrad, stojící v nevelké vzdálenosti od Prahy; období jeho největší slávy spadá až na přelom 11. a 12. věku.

II. Katalog slovanských hradišť v Čechách

Značný počet slovanských hradišť postupně registrovaných na českém území od 19. století vynuocoval si vždy čas od času jejich inventarizaci. Ponecháme-li stranou výčet a popis nejdůležitějších těchto objektů v díle *Vocelově* (1868, 400—439), potom první jejich katalog (celkem s 245 podchycenými lokalitami) pořídil *J. L. Píř* (1909, 355—388). Poněvadž tento autor spojoval budování hradišť v Čechách — ovšem s výjimkou keltských oppid — výlučně se slovanským lidem, jsou v jeho soupisu údajně slovanských opevnění podchyceny také četné objekty pravěké, dále mladší středověké a dokonce i lokality sporné, kde existenci hradišť pozdější bádání zcela vyloučilo. Teprve přibližně půl století po Pířovi objevilo se v naší odborné literatuře další celkové zhodnocení slovanských hradišť v Čechách, jež také všechny tyto objekty — i když nikoliv ve formě katalogu — registrovalo. Jeho autor *R. Turek* (1952, 5—19, *týž* 1957, 13—40) přihlédl nejenom k výsledkům meziválečného a potom především velmi intenzivního poválečného archeologického výzkumu, ale i k závažným novějším studiím věnovaným českým hradištím (např. k *Vogtovi* 1938 či k důležitému shrnutí údajů o jihočeských lokalitách v díle *Dubského* 1949, 526—667) a potom samozřejmě v neposlední řadě využil i svých vlastních pozorování a výzkumů. Konečně poslední publikovaný soupis českých raně středověkých hradišť pochází z pera historika *M. Štěpánka* (1965, 49—94). Autor v něm zaznamenal všechna místa, kde předchozí bádání slovanská hradiště zjistilo či alespoň předpokládalo (celkem zaregistroval 250 lokalit). Podchycené objekty rozdělil do tří skupin a to podle množství a kvality archeologických pramenů a zjištění, jež o jednotlivých hradištích existuje; při této klasifikaci zůstaly však zcela stranou dějepisné zprávy. Přibližně ve stejné době, kdy *M. Štěpánek* zveřejnil svůj soupis, začal připravovat inventarizaci všech starých opevnění na českém území pražský Archeologický ústav ČSAV; podnět k této práci, která však nebyla ukončena, daly mimo jiné tehdy již v některých středoevropských zemích (jako např. v Polsku a NDR) prováděné soupisy pravěkých a raně středověkých fortifikací. Jak ukázaly právě zahraniční zkušenosti, je inventarizace hradišť na širším území prací, již se může dobře zhostit pouze větší kolektiv odborníků, vybavený náležitým způsobem i po stránce technické. V souvislosti se studiem slovanských hradišť ve středních Čechách vyvstala však okamžitá potřeba soupisu všech soudobých hradišť z celého českého území, aby bylo možno posoudit specifčnost vývoje těchto objektů v různých oblastech. Proto byl také jejich katalog sestaven, byť se tak stalo pouze způsobem, který odpovídá autorovým pracovním možnostem.

V katalogu jsou registrována všechna bezpečná i pravděpodobná slovanská hradiště archeologicky objevená či historicky doložená v Čechách, jejichž existenci lze podle dnešních znalostí s největší pravděpodobností položit nejvýše po sklonek 11. století. Katalog nepodchycuje opevněné kostely (jako Plzeň—Doubravku, Dobřichov, Vrbčany a další), dále tzv. kruhové blatné hrádky známé především ze středního Polabí (*Hejna* 1957), neboť ty představují již jinou (navíc chronologicky dosti obtížně zařaditelnou) formu opevněného sídla, a potom pozdní hradiště budovaná ve 12. a 13. století, ze kterých některá představují již přechodný typ ku skutečným středověkým hradům.

Poněvadž množství informací o jednotlivých hradištích je značně odlišné a dokonce u některých není ani bezpečně prokázán jejich slovanský původ, byla tato skutečnost vyjádřena zařazením každé lokality do jedné ze čtyř následujících skupin:

Mapa 1. Slovanská hradiště v Čechách (čísla lokalit odpovídají očíslování objektů v katalogu na s. 63–97). Šrafováním vyznačena vrstevnice 500 m n. m.
Karte 1. Slawische Burgwälle in Böhmen (die Nummern der Lokalitäten entsprechen der Nummerierung der Objekte im Katalog auf S. 63–97).

- nesporná, v terénu patrná hradiště, jejichž existence v raném středověku je doložena archeologicky či dějepisnými zprávami (případně oběma druhy historických pramenů)
- ▲ hradiště bezpečně existující v raném středověku podle svědectví historických zpráv, avšak bez viditelných pozůstatků v terénu (případně zcela neznámé polohy)
- nesporná, v terénu patrná hradiště s povrchovými nálezy pravěké a hradištní keramiky; přesné datování objektů ozřejmí až budoucí archeologický výzkum
- * nesporná, v terénu patrná hradiště dosud zcela bez nálezů, dále objekty nejisté či předpokládané (bez dochovaných zbytků fortifikací apod.).

Počet bezpečných slovanských hradišť zařazených do první skupiny nelze považovat za konečný; nedávné nálezy v Jindřichově Hradci či v Třeskonících ukázaly, že objevy dosud zcela neznámých slovanských hradišť jsou na našem území stále možné. Podle dosavadních zkušeností lze předpokládat, že většina lokalit zařazených do třetí skupiny rovněž v raném středověku existovala. Jak ukázaly archeologické výzkumy, byly na celé řadě hradišť nalezeny pod slovanskými sídlištními vrstvami a fortifikacemi zbytky staršího opevnění a osídlení pravěkého (na Staré Kouřimi, Budči, Doubravčicích, Hradech a Klamorně na Mužském aj.). Hradišť poslední, tj. čtvrté skupiny, by bylo možno uvést nepochybně mnohem více; podchycena byla však pouze ta, u kterých je případné hradištní stáří pravděpodobné.

Popis každého hradiště je v katalogu proveden podle jednotného schématu. Začíná pořadovým číslem objektu (jež odpovídá číslování na mapě), po kterém následuje jméno obce či místní části, na jejímž katastrálním území leží. Podle těchto jmen byla hradiště v katalogu také abecedně seřazena. Posledním údajem v první řádce je uvedení příslušného okresu. Další řádka začíná grafickou značkou určující zařazení hradiště do jedné ze čtyř skupin podle množství a kvality informací o tom kterém objektu; potom následuje bližší zeměpisné určení jeho polohy. Dále je na novém řádku stručně hradiště charakterizováno (uveden půdorys, velikost, členění apod.). V části popisu tištěné písmem jsou nejdříve velmi stručně shrnuty nejdůležitější archeologické poznatky o lokalitě a potom uvedeny dějepisné zprávy. V poznámce je zaznamenáno historické jméno objektu (pokud se odlišuje od dnešního názvu) a také označení, pod kterým bývá též v odborné literatuře uváděn. Na poslední řádce je potom uvedena nejdůležitější literatura. Katalog zachycuje stav v září 1983.

1 ALBRECHTICE U SUŠICE, obec Sušice, o. Klatovy

- JV od osady na protáhlém hřbetu kopce Sedlo, kóta 902 m n. m.

Původně pravěké hradiště o půdorysu nepravidelného podélného mnohoúhelníka (o delší ose cca 400 m) s mohutnými destrukcemi kamenných fortifikací důmyslně využívajících přírodních srázů a skalních stěn.

Dosud především nálezy laténské keramiky, na SZ okraji hradiště u valu prozkoumána slovanská chata.

Pozn.: V literatuře též pod označením Sedlo u Sušice.

Lit.: Beneš 1980, 11–13, 21–22, obr. 2:4; Dužský 1949, 325–332.

2 BECHYNĚ, o. Tábor

- ▲ Na vysokém protáhlém ostrohu sevřeném řekou Lužnicí a potokem Smutná, zřejmě v místech středověkého hradu a jeho předhradí.

Pouze historickými zprávami doložené hradiště bez viditelných fortifikací. Z původní zástavby snad dochován až do počátku 19. století kostel sv. Jiří (ovšem v renesanční přestavbě).

Sporadické nálezy hradištní keramiky.

V bájném údobí českých dějin bechyňská provincie (Kosmas I, 4, Bretholz 10); 1167 (sp. 12. stol.) arcijáhen Dětleb (CDB I, č. 399, s. 412); ok. 1170 arcijáhen Dětleb (CDB I, č. 251, s. 224); 1177 arcijáhen Heřman (CDB I, č. 280, s. 247); 1175/78 arcijáhen Heřman (CDB I, č. 285, s. 251); 1184 arcijáhen Heřman (CDB I, č. 303, s. 273); 1190 arcijáhen Engelbert (CDB I, č. 325, s. 298); 1184/92 arcijáhen Engelbert (CDB I, č. 335, s. 306); k mladším údajům srov. Profous 1947, 39.

Lit.: Beneš 1978; Sláma 1977b, 277.

3 BENÁTKY, o. Svitavy

- Na okraji vsi na nízkém terasovitým výběžku na pravém břehu Loučné. Jednoduché hradiště nepravidelně pětiúhelníkového půdorysu (o ploše 1,5 ha) původně opevněné po celém obvodu valem (místy zdvojeným) a zčásti i příkopem.

Výzkumem valu zjištěna 1–2 m silná kamenná plenta hradby. Nálezy středohradištní a především mladohradištní keramiky.

K objektu se snad vztahují zprávy: 1055 strážní brána (Kosmas II, 15, *Bretholz* 105); 1167 (sp. 12. stol.) zemská brána (*CDB I*, č. 399, s. 413).

Lit.: *Beranová, Smetánka, Staňa 1975*, 165; *Skutil 1948*, 60–62, 75–76.

4 BEZEMÍN, obec Cebiv, o. Tachov

- Na vrcholku kopce nad soutokem Hadovky a Úterského potoka, kóta 462 m n. m., poloha „Švédské šance“.

Hradiště nepravidelně eliptického půdorysu (o ploše 3,45 ha) s obvodovým valem, který je na krátkém přístupném úseku zdvojen. V těsném sousedství objektu malá, samostatně opevněná eliptická plocha (o rozloze 0,4 ha).

Menší výzkum opevnění. Nálezy starohradištní a středohradištní keramiky.

Lit.: *Kudrnáč 1951a*, 188–190.

5 BÍLINA, o. Teplice

- Na ostrožně v zámeckém parku.

Dvoudílné hradiště (o celkové ploše 7,25 ha) se třemi valy příčně přetínajícími ostrožnu a patrně s obvodovým opevněním.

Na vnitřním areálu zjištěny srubové a kúlové příbytky, v Z části kostrový (kostelní?) hřbitov. Střední hradba s kamennou plentou a s roštovou a komorovou konstrukcí měla 3 fáze. Nálezy mladohradištních památek (především keramiky). V bájném údobí českých dějin bílinská provincie (Kosmas I, 10, *Bretholz* 24); 993 bílinská provincie (údaj je mladší interpolací do textu, *CDB I*, č. 38, s. 45); 1040 správcem hradu zrádný Prkoš (Kosmas II, 11, *Bretholz* 98); 1043 (sp. 13. stol.) správcem hradu Eppo (*CDB I*, č. 378, s. 352); ok. 1057 bílinská provincie (*CDB I*, č. 55, s. 55 a 58); 1061 správcem hradu Mstíš, v podhradí jeho kostel a dvorec (Kosmas II, 19, *Bretholz* 111); ok. 1088 (sp. 12. stol.) provincie Bělsko (*CDB I*, č. 387, s. 374); 1130 z hradu odváděn desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); 1169 bílinská provincie, lovcí Morek z Bělska (*CDB I*, č. 246, s. 217 a 218); 1177 správcem hradu Sezema (*CDB I*, č. 280, s. 247); 1187 kastelánem Boguta (*CDB I*, č. 317, s. 289); k mladším údajům srov. *Profous 1947*, 73.

Lit.: *Váňa 1976*, 393–463.

BOHNICE viz PRAHA-BOHNICE, obvod Praha 8

6 BOUDY, obec Mírotice, o. Písek

- SZ od osady na vrcholku homolovitého kopce Hrad, kóta 574 m n. m. Nevelký jednodílný objekt (o ploše asi 1,5 ha) opevněný dvěma mírně oválnými kamennými valy (u vnějšího na vnitřní straně příkop) obepínajícími vrchol kopce.

Nálezy keramiky z doby bronzové, halštatské, laténské a sporadicky i hradištní (mladohradištní?).

Pozn.: V literatuře též pod označením Čimelice nebo Hrad u Čimelic.

Lit.: *Dubský 1949*, 320–325, 666; *Fröhlich, Michálek 1978*, 110–111.

7 BRANIŠOVICE, obec Řimov, o. České Budějovice

- Z od osady na úzké ostrožně sevřené údolím Malše a Branišovickým potokem. Úzké protáhlé trojdílné ostrožné hradiště (o ploše cca 2 ha) přehrazené třemi příčnými valy; výzkumem zjištěno též opevnění V boční hrany.

Menší výzkum bočního opevnění a zbytků chaty s kúlovou konstrukcí. Nálezy starohradištní a středohradištní keramiky.

Lit.: *Dubský 1949*, 526–537; *Nechvátal 1966*.

8 BRANOV, o. Rakovník

- * JZ od obce na hřbetu Štulec probíhající souběžně s pravým břehem Berounky, poloha „Na zpropadeném zámku“.

Velké ostrožné hradiště (o délce více než 220 m) chráněné na S dvěma souběžnými valy a na J tzv. spečeným valem.

Dosud bez archeologických nálezů; v literatuře označováno jako objekt pravěký (halštatský) či slovanský.

Lit.: *Durdík 1978b*; *Maličský 1950*, 32, 34–36; *Piř 1909*, 360–361, 363–364 (chybně uvedeno pod dvěma lokalitami).

9 BŘEZINA, o. Rokycany

- V od obce na temeni vrchu Hradiště.

Objekt nepravidelně oválného půdorysu (o ploše 1,44 ha) s mohutnými kamennými valy; plán z 19. stol. zachycuje na Z straně ještě předhradí.

Menšími výkopy a povrchovými sběry prováděnými od 19. stol. získány dosti početné nálezy keramiky převahou středohradištního stáří.

Lit.: *Doubová 1972*; *Sklenář 1978*, 35, 37, 55, 114, 120, obr. 16, 17 a 22.

10 BŘEZOVICE, o. Mladá Boleslav

- * JZ od obce na úzké ostrožně sevřené Žákovem a Nosálovskou roklí na pravém břehu Skalného (Strenického) potoka, poloha „Na kamenici“ či „Švédské šance“.

Nevelké patrně dvoudílné hradiště (o rozloze asi 0,6 ha) opevněné dvěma pásy valů a příkopů přetínajícími ostrožnu.

Dosud nezkoumáno; z hradiště pochází náhodný nález železné sekery z mladší doby hradištní.

Pozn.: V literatuře též pod označením Sellnerovo hradiště.

Lit.: *Sellner 1927*, 85–86; *Turek 1968b*, 407.

BUDEČ viz KOVÁRY, obec Zákolany, o. Kladno

11 BUKOVEC, obvod Plzeň 4, o. Plzeň-město

- Z část Holého (též Spáleného) vrchu, kóta 373 m n. m.

Dvoudílné ostrožné hradiště o ploše 4,15 ha; vnitřní areál opevněn po celém obvodu, předhradí patrně chráněno jednodušší fortifikací pouze na přístupných místech.

Z menších archeologických výzkumů a sběrů pochází keramika halštatská a středohradištní.

Lit.: *Beneš 1979a*.

BUTOVICE viz PRAHA-BUTOVICE, obvod Praha 5

12 ČÁSLAV, o. Kutná Hora

- V JZ části města na protáhlém ostrohu se strmými svahy nad potokem Brslenkou, poloha „Hrádek“. Patrně jednodílné nepravidelně oválné objekt (o ploše asi 0,4 ha) opevněný na obvodu snad jenom lehkou (dřevěnou) fortifikací. Na hradišti stál kostel P. Marie obklopený hřbitovem.

Výzkumy od sklonku 19. století získáno velké množství nejrůznějších památek dokládajících intenzivní osídlení polohy nejspíše od sklonku 10. století.

1046/52 (sp. 12. stol.) odváděn z hradu poplatek staroboleslavské kapitule (*CDB I*, č. 382, s. 360); 1130 čáslavská provincie (*CDB I*, č. 111, s. 113); 1134 Čáslavští se účastnili vpádu do Polska (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 217); 1137 čáslavská pro-

vincie (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 225); 1146/48 čáslavská provincie (*CDB I*, č. 158, s. 164); 1165 kastelánem Předbor (*CDB I*, č. 229, s. 208); 1175 prefektem Budivoj (*CDB I*, č. 278, s. 244); k mladším údajům srov. *Profous 1947*, 265.

Lit.: *Malina a kol. 1976; Moucha, Smetánka 1964.*

13 ČERNOVICE, obec Spořice, o. Chomutov

- SZ od osady na vrcholku kopce Hradiště, kóta 593 m n. m.

Jednodílné hradiště (o ploše asi 6 ha) nepravidelně oválného půdorysu chráněné na přístupnější V a S straně kamenným obvodovým valem, který byl snad původně vybudován po celém obvodu i nad strmými srázy.

Sběry a menšími výkopy prokázáno osídlení pravěké (opevnění poprvé vybudováno patrně lidem knovízské kultury) a slovanské (starší a střední doba hradištní).

Lit.: *Smrž 1977.*

14 ČEŠOV, o. Jičín

- JZ od obce.

Mohutně opevněný objekt nepravidelně lichoběžníkového půdorysu (o ploše více než 36 ha) s oválnou centrální částí rozdělenou valem do dvou nestejně velikých ploch; k ní na V přiléhá předhradí přibližně obdélného půdorysu a na Z samostatně opevněný trojúhelníkový výběžek.

Nezkoumáno. Povrchové sběry mladohalštatské, laténské, římské a slovanské keramiky. V destrukci valu na J obvodu zjištěna výlučně hradištní keramika. V těsném sousedství objektu dvě obdélné vyvýšeniny (často považované za keltské čtyřúhelníkovité valy tzv. Viereckschanze) a slovanský mohylník.

Lit.: *Píč 1909*, 369; *Turek 1952*, 5–6; *Waldhauser 1970*, 329–333.

ČIMELICE viz BOUDY, o. Písek

15 ČTYŘKOLY–LŠTĚNÍ, o. Benešov

- Na ostrožně na levém břehu Sázavy nad osadou Lštění, poloha „Hradiště“.

Hradiště nepravidelně trojúhelníkového půdorysu (o ploše cca 4,3 ha) chráněné na přístupné V straně více než 200 m dlouhým příčným valem. Patrně dodatečně plocha rozdělena menším vnitřním valem na centrální část a předhradí.

Menšími výzkumy získány nálezy středohradištní a mladohradištní keramiky. K původní zástavbě náležel patrně kostel sv. Klimenta (dnešní stavba je vrcholně gotická), v jeho okolí mladohradištní kostrový hřbitov.

1055 na hradě vězněna z příkazu knížete Spytihněva II. jeho snacha (Kosmas II, 15, *Bretholz 106*); k mladším údajům srov. *Profous 1949*, 682–683.

Lit.: *Píč 1909*, 260, 341, 377, obr. 154–157, tab. XXVIII, XXIX; *Kudrnáč 1963b*, 194; *Šolle 1976.*

16 DĚČÍN, o. týž

- ▲ Patrně v místech zámku na skalnaté vyvýšenině na pravém břehu Labe nad ústím Ploučnice.

Hradiště doložené pouze písemnými prameny (podle reliéfu krajiny nejspíše ostrožného typu); dosud bez archeologických nálezů. Na jeho akropoli snad stál kostel sv. Jiří.

993 děčínská provincie (údaj je mladší interpolací do textu, *CDB I*, č. 38, s. 45); 1086 Děčané (*CDB I*, č. 86, s. 94; Kosmas II, 37, *Bretholz 138*); 1128 na hradě vězněn Břetislav (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 206); 1130 odváděn z hradu desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); 1146 (sp. 12. stol.) vybíráno clo z obchodu se solí (*CDB I*, č. 396, s. 409); 1183 totéž jako 1146 (*CDB I*, č. 301, s. 271); 1198/9 kastelánem Bohuš (*CDB II*, č. 6, s. 5); 1220 kastelánem Markvart (*CDB II*, č. 190, s. 176); k mladším údajům srov. *Profous 1947*, 330.

Lit.: *Smetana 1979*, 577–583, mapa 1; *Zápotocký 1977.*

17 DNEBOH, o. Mladá Boleslav

- SV od obce na mohutném nepravidelně oválném skalnatém bloku odděleném od okolní náhorní ro-

viny srázy a roklemi (poloha Hrada) a na úzké skalní ostrožně těsně v jeho Jsousedství (poloha Klamorna).

Jednodílné hradiště na Hradech (o ploše 15 ha) chráněno na přístupnější V straně asi 250 m dlouhým valem. Nevelké, rovněž jednodílné hradiště na Klamorně (o rozloze asi 1 ha) je opevněno krátkým valem přetínajícím ostrožnu.

Intenzivní osídlení obou poloh již v pravěku, kdy byly opevněny. Hrada znovu opevněna asi na počátku střední doby hradištním hliněným valem s palisádou, kdežto na Klamorně postaveno opevnění s kamennou čelní plentou a roštovou konstrukcí o něco později. Na Klamorně se osídlení udrželo asi až do mladohradištního období (na Hradech končí dřívě).

Pozn.: V literatuře též pod označením Mužský.

Lit.: *Pleslová–Štiková 1981*, 145–163.

18 DOBRÁ VODA, obec Bor, o. Příbram

- V od osady na levém břehu potoka Vlčavy u středověké tvrze Hrochův Hrádek.

Jednodílné hradiště nepravidelného asi pětiúhelníkového půdorysu (o ploše cca 1,1 ha) s valem a příkopem na S a V obvodu. V J části hradiště poničeno železnicí a tvrzí.

Ojedinelé nálezy mladohradištní keramiky.

Lit.: *Dragoun 1978*, 177; *Píč 1909*, 365.

DOJETŘICE viz SÁZAVA NAD SÁZAVOU, o. Kutná Hora

DOLÁNKY viz PŠOV, o. Louny

19 DOLNÍ HRADIŠTĚ, o. Plzeň-sever

- V od obce na ostrožně nad řekou Střelou a jejím přítokem Kralovickým potokem.

Hradiště trojúhelníkového půdorysu uzavřené dvěma (původně patrně třemi) příčnými valy.

Objekt pozdněhalštatského původu; též nálezy keramiky z mladší fáze střední doby hradištní.

Lit.: *Dobová 1981; Šaldová 1977*, 143.

DOMANICE viz ŘEPICE, obec Rovná, o. Strakonice

20 DOUBRAVČANY, obec Zásmyky, o. Kolín

- JZ od osady na ostrožně na levém břehu Vavříneckého potoka nad ústím potoka Malotického, poloha „Na šancích“.

Patrně dvoudílný objekt (o ploše cca 4,6 ha) se zachovaným vnitřním valem podkovovitěho půdorysu.

Nálezy keramiky knovízské a hradištní (mladší).

Lit.: *Šolle 1966*, 278.

21 DOUBRAVČANY, obec Zásmyky, o. Kolín

- * SV od osady na ostrožně sevřené meandrem Vavříneckého potoka (nad jeho pravým břehem), poloha „Na Hradištatech“.

Jednodílné hradiště (o ploše 2,6 ha) opevněné valem obloukovitě přetínajícím ostrožnu.

Dosud bez průkazných nálezů, předpokládané hradištní stáří objektu není zatím doloženo. Záchraný výzkum na ploše přiléhající k hradišti vyloučil existenci předhradí.

Lit.: *Šolle 1966*, 278.

22 DOUBRAVČICE, o. Kolín

- JV od obce na ostrožně sevřené roklí a údolím říčky Šembery (nad jejím pravým břehem), poloha „Staré (Pusté) Zámky“.

Trojdielný objekt (o ploše cca 4,5 ha) opevněný třemi valy (prostřední s příkopem) přetínajícími ostrožnu.

Výzkum vnitřní hradby dřevohlinité konstrukce, zjištěno několik zahloubených obydlí a jakási nadzemní stavba o ploše 570 m². Hradiště vybudováno asi v 8. stol., zánik v následujícím věku.

Pozn.: Část hradiště leží na katastru Kozojed.

Lit.: Kudrnáč 1981.

23 DOUDLEBY, o. České Budějovice

- V meandru řeky Malše v místech dnešní vsi.

Ostrožné hradiště (o ploše cca 4,2 ha) původně chráněné asi šesti příčnými valy, které dělily objekt na vnitřní centrální část a na dvě předhradí přiléhající k ní na V a na Z. Pozůstatkem zástavby na akropoli patrně kostel sv. Vincence (dnes zbarokisovaná raně gotická stavba).

Početné nálezy mladohradištní a středověké keramiky.

981 slavníkovský pomezí hrad (Kosmas I, 27, *Bretholz* 50); ok. 1088 (sp. 12. stol.) odvádění dávek vysehradské kapitule (*CDB I*, s. 387 a 389); 1175 správcem hradu Kochan (*CDB I*, č. 278, s. 244); 1179 kastelánem Pillunk (*CDB I*, č. 291, s. 259); 1186 kastelánem Pillunk (*CDB I*, č. 311, s. 284); k mladším údajům srov. *Profous 1947*, 396 a *Žemlička 1978*, 573.

Lit.: *Dubský 1949*, 542–553.

24 DRAHOBUDICE, o. Kolín

- * Ve vsi u kostela N. Trojice, poloha „Na valech“.

Zachované zbytky valu a příkopu nedávají jasný obraz o velikosti a původním vzhledu objektu (snad měl pravoúhlý půdorys).

V areálu hradiště údajně nalezeny zlomky zdobené (hradištní?) keramiky, které se však nedochovaly.

Lit.: *Šolle 1966*, 278.

DRAHŮŠ viz POSTOLOPRTY, o. Louny

DŘEVÍČ viz KOZOJEDY, o. Louny

HÁNÍN viz KOLÍN, o. týž

HLAVAČOV viz CHOCEŇ, o. Ústí nad Orlicí

HOLEŠOVICE viz VOLTÝŘOV, obec Klučenice, o. Příbram

25 HOLOVOUSY, o. Jičín

- S od obce na nevysokém ostrohu vybíhající z J úbočí Hořického chlumu, poloha „Na šancích“.
- Ostrožné hradiště nepravidelně oválného půdorysu (o rozloze cca 3,3 ha) opevněné na obvodu třemi (místy dvěma) pásy valů. Plocha hradiště rozdělena jedním příčným valem.

Menší výzkum opevnění, nálezy keramiky ze starší fáze střední doby hradištní.

Pozn.: V literatuře též pod označením Chodovic.

Lit.: *Píč 1909*, 373; *Sigl, Vokolek*, zpráva v archívu ARÚ Praha.

26 HOSTIM, o. Beroun

- J od obce na ostrožně sevřené Berouňkou a Loděnickým potokem (Kačákem), poloha „Kozel“.
- Dvoudílné hradiště (o ploše 9,5 ha) nepravidelného půdorysu situované na vysokém vápencovém ostrohu. Na S přístupné straně přepaženo dvěma příčnými valy (vnitřní tzv. spečený).

Menší výzkum opevnění, nálezy pravěké, středohradištní a ojediněle i mladohradištní keramiky. Doklady železářské výroby.

Lit.: *Prošek 1950*.

HRAD U ČIMELIC viz BOUDY, o. Písek

HRADA viz DNEBOH, o. Mladá Boleslav

27 HRADEC, obec Podolí, o. Mladá Boleslav

- SZ od osady na ostrožně sevřené strmou skalou na levém břehu Jizery a prudkým svahem rokle směřující k řece.

Patrně jednodílný objekt opevněný valem a příkopem přetínajícími ostrožnu a pokračujícím zčásti i na svahu nad roklí.

Výzkumem zjištěny dvě stavební fáze opevnění (starší pouze dřevěné, mladší s kamennou plentou); zbytky sídlištních objektů. Mladší fáze středohradištního období.

Lit.: *Kaván 1967*.

28 HRADEC, obec Rokle, o. Chomutov

- SV od osady na rozlehlé, ploché ostrožně sevřené na S údolím Ohře a na J a V údolím potoka Rokelky vlévajícího se zprava do Ohře, poloha „Staré hradiště“ nebo „Na podkladě“.

Pravěké velmi rozlehlé hradiště (o celkové ploše cca 25 ha) nepravidelného, přibližně trojúhelníkového půdorysu se třemi příčnými valy přetínajícími ostrožnu a (patrně jen s částečným) obvodovým opevněním. Vnitřní areál (o ploše 4,9 ha) znovu opevněn v době hradištní, kdy osídlena i plocha před valem. Přesné stáří ostatních příčných valů není známo.

Průzkumem vnitřního opevnění zjištěna hradba roštové konstrukce s čelní plentou; sídlištní objekty, nálezy středohradištní a mladohradištní keramiky.

Lit.: *Koutecký 1982; Pleinerová 1957; Šolle 1977*, 326.

HRADEC U HUDČIC viz HUDČICE, o. Příbram

HRADEC U NĚMĚTIC viz NĚMĚTICE, obec Nihošovice, o. Strakonice

HRADEC U ŘEPICE viz ŘEPICE, obec Rovná, o. Strakonice

HRADEC U SIMÍNA viz HUDČICE, o. Příbram

HRADEC U SOUSEDOVIC viz LIBĚTICE, obec Sousedovice, o. Strakonice

29 HRADEC U STODA, o. Plzeň-jih

- Nevysoký ostroh nad soutokem Radbuzy a Touškovského potoka v Z části dnešní vsi.

Dvoudílné ostrožné hradiště (o ploše 6,02 ha) s mohutným obvodovým opevněním akropole i předhradí; to patrně chráněno na vnější straně zdvojenou hradbou. Na akropoli stál kostel sv. Vavřince (poprvé připomínáný 1298) zrušený v josefínské době. V jeho okolí hřbitov.

Menší průzkum vnější hradby s kamennou plentou o šířce 150 cm a s roštovou konstrukcí. Poloha osídlena od 9. stol., opevnění nejspíše až mladohradištní.

Lit.: Justová 1979, 132—186.

30 HRADEC KRÁLOVÉ, o. Týž

- Na návrší SV od soutoku Orlice s Labem v místech dnešního starého města. Hradiště nepravidelně oválného půdorysu (o ploše cca 12 ha) s menší akropolí na SZ okraji. Objekt poničen a zastavěn městem doloženým již 1225.

Geologickými sondami zjištěno eneolitické osídlení a potom hradiště lužické kultury, na jehož destrukci vybudovány slovanské fortifikace (snad již v 9. stol.). Opevnění akropole asi z 11.—12. stol. 1073 (sp. 12. stol.) hrad Hradec, probošt Tezlin (CDB I, č. 386, s. 369—371); 1091 přitáhl do blízkosti Hradce syn Vratislava II. Břetislav se svými bojovníky (Kosmas II, 46, Bretholz 153); 1109 kníže Vladislav I. chtěl prožít vánoce na hradu Hradci (Kosmas III, 30, Bretholz 119); 1115 Vladislav I. předal svému bratru Soběslavovi hrad Hradec s okolní krajinou jako úděl (Kosmas III, 41, Bretholz 214); 1130 odváděn z hradu desátek vyšehradské kapitule (CDB I, č. 111, s. 113); 1134 Hradečtí se účastnili vpádu do Polska (Kanovník vyšehradský, FRB II, 217); 1152 nevládnoucí Přemyslovec Oldřich obdržel jako úděl Hradec s okolím (Letopis Vincenciův, FRB II, 421); 1159 kastelánem Svěslav (CDB I, č. 204, s. 193); 1167 (sp. 12. stol.) arcijáhen Sladec s okolím (Letopis Vincenciův, FRB II, 421); 1183 (sp. 13. stol.) hrad Hradec (CDB I, č. 402, s. 419); 1195 (sp. 14. stol.) kastelánem Pertold (CDB I, č. 411, s. 446); k mladším údajům srov. Profous 1947, 653.

Lit.: Richter, Vokolek 1972; titíž 1977.

HRÁDEK U SKALSKA viz SUDOMĚŘ, o. Mladá Boleslav

HRÁDEK U VELKÝCH ŽERNOSEK viz LIBOCHOVANY, o. Litoměřice

HRÁDEK U ZBOROV viz ZBOROVY, obec Plánice, o. Klatovy

HRADENĚ viz KOZÁROVICE, o. Příbram

31 HRADIŠTĚ, obec Nesperská Lhota, o. Benešov

- V od osady na ostrožně sevřené malým potůčkem a levým břehem Blanice, u kostela N. Trojice. Patrně jednoduché ostrožné hradiště nepravidelně trojúhelníkového půdorysu s nepatrnými zbytky fortifikací (o opevnění historická zpráva k r. 1289, viz Profous 1947, 666.) K původní zástavbě snad náležel kostel, dnes gotická stavba s pozdějšími přístavbami.

Povrchové nálezy mladohradištní a pozdněhradištní keramiky.

Lit.: Turek 1970a, 127; Benda, zpráva v archívu ARÚ Praha.

HRADIŠTĚ NAD BŘEZINOU viz BŘEZINA, o. Rokycany

HRADIŠTĚ U HOLEŠIC viz VOLTÝŘOV, obec Klučnice, o. Příbram

HRADIŠTĚ U VLAŠIMĚ viz HRADIŠTĚ, obec Nesperská Lhota, o. Benešov

32 HRADÍŠTKO, obec Žeretice, o. Jičín

- V areálu osady a J od ní. Dochovány nepatrné zbytky opevnění patrně značně rozlehlého hradiště (o ploše snad 10 ha) poničeného moderní výstavbou a zemědělskými pracemi.

Povrchové nálezy keramiky kultury popelnicových polí a z mladší a pozdní doby hradištní.

Lit.: Píř 1909, 371; Sigl 1973; týž 1975.

HRÁDNÍKY viz ZÁŘECKÁ LHOTA, o. Ústí nad Orlicí

33 HRADSKO, obec Sedlec, o. Mělník

- Z od osady na mohutném skalním bloku se strmými stěnami nad údolím říčky Pšovky. Hradiště nepravidelně oválného půdorysu (o ploše 9,3 ha) opevněné pouze příčným valem (v mladohradištním období dvěma valy, vnějším starším však nedochovaným) na úzké šíři spojující skalní blok s okolním terénem. K zástavbě mladší fáze hradiska náležel patrně kostel sv. Jiří (v současnosti pseudogotická stavba s originálními architektonickými prvky raně gotickými), v jehož okolí raně středověký hřbitov.

Průzkum valů, objev kultovního (?) objektu, palisádou hrazeného dvorce, příbytků, dílenských objektů, kostelního hřbitova. Hradiště osídleno v 8.—12. stol.

Patrně na toto místo se vztahuje zpráva: 805 hrad Canburg obležený franským vojskem (Chronicon Moissiacense, MGH SS I, 308).

Lit.: Šolle 1977; týž 1978.

34 HRYZELY, obec Barchovice, o. Kolín

- JV od osady na terase nad levým břehem Vavříneckého potoka (Kouřimky) u kóty 362 m n. m., poloha „V šancích“.

Trojdielný objekt nepravidelně oválného půdorysu (o ploše 26,6 ha) s nevelkou akropolí obehnanou obloukovým valem přimykajícím se ke svahu nad potokem a se dvěma rozlehlými předhradími (vnějším značně úzkým a pouze v J části se rozšiřujícím do lichoběžníkové plochy) umístěnými na přístupné Z straně.

Dosud jenom sporadické nálezy středohradištní keramiky (převážně z akropole).

Lit.: Píř 1909, 372; Šolle 1969b.

35 HUDČICE, o. Příbram

- V od obce na temeni vrchu Hradec, kóta 531 m n. m.

Pravděpodobně jednoduché hradiště (o ploše cca 0,7 ha) nepravidelně oválného půdorysu opevněné na obvodu kamenným valem, ze kterého dochována pouze V část. Objekt poničen lomy.

Menšími výkopy prokázáno halštatsko—laténské stáří opevnění, které patrně v době slovanské obnoveno. Z tohoto období pochází polozemnice a zlomky starohradištní a středohradištní keramiky.

Lit.: Dubský 1949, 658—661; týž 1955.

HUMENSKÁ viz JÍLOVIŠTĚ, o. Praha—západ

36 CHEB, o. týž

- Na SV obvodu města na vyvýšenině nad pravým břehem Ohře v místech románské falce a hradu. Patrně dvoudílné hradiště přibližně oválného půdorysu (o ploše cca 2,5 ha) téměř zcela zničené pozdější zástavbou. Na akropoli rozlehlý mladohradištní (patrně kostelní) hřbitov.

Průzkum vnějšího opevnění (nejstarší stavební fáze s čelní kamennou plentou měla konstrukci roštovou a na vnitřní straně komorovou), na akropoli zahloubené chaty s ohništi, v mladším horizontu příbytky s maltovými podlahami. Trvalé osídlení od 9. stol.

Ze slovanského údobí dějin chebského hradiště historické zprávy chybí, pro období německé nadvlády shrnuty Profousem 1949, 8.

Lit.: Hejna 1967, 169—223; týž 1971, 499—500; týž 1975.

37 CHLÍSTOVICE, o. Kutná Hora

- V od obce na ostrohu nad Chlístovickým potokem v místech předhradí husitského hradu Siónu. Ostrožné snad dvoudílné hradiště se zbytky valů a příkopů na předhradí; předpokládané vnitřní hradiště zcela zničeno středověkým hradem.

Při menším výzkumu nalezena keramika starohradištního stáří.

Lit.: *Jánská 1965*, 23–26.

38 CHLOUMEK, o. Mladá Boleslav

- S od obce na SZ cípu návrší Chlumu, kóta 365 m n. m., poloha „Švédské šance“.

Úzké ostrožné hradiště (o ploše necelé 3 ha) chráněné na obou koncích valem přetínajícím ostrožnu. Před mohutným (částečně odkopaným) valem na počátku ostrožny je příkop; druhý val dochován v podobě vysoké meze.

Povrchové sběry převážně středohradištní keramiky; v místech poničení valu zjištěny zbytky dřevěných konstrukcí a opuková suť.

Lit.: *Turek 1968b*, 399–402.

39 CHLOUMEK, o. Mladá Boleslav

- * J od obce v místech předhradí středověkého hradu Chlumu.

Pouze nepatrné zbytky hradiště, poničeného výstavbou hradu, zaznamenal před druhou světovou válkou E. Šimek.

Bez spolehlivých datovacích nálezů; v areálu objektu kostrové hroby (snad mladohradištního stáří).

Lit.: *Turek 1952*, 10; *týž 1968b*, 403.

CHLUM U MLADÉ BOLESLAVĚ viz CHLOUMEK, o. Mladá Boleslav

40 CHLUMEC, o. Ústí nad Labem

- ▲ Pravděpodobně SV od obce na pahorku Horka, kóta 292 m n. m.

Hradiště doložené historickými zprávami; v terénu bez viditelných stop po opevnění.

Dosud nezkoumáno; četné povrchové nálezy keramických zlomků ze střední až pozdní doby hradištní.

993 (sp. 13. stol.) obdržel břevnovský klášter desátky z tamější celnice (*CDB I*, č. 375, s. 349); 1040 vpád Sasů do Čech cestou přes hrad Chlumeč (Kosmas II, 9, *Bretholz* 95); 1057 cesta přes Chlumeč (*CDB I*, č. 55, s. 55; sp. 14. stol.: *CDB I*, č. 383, s. 363); 1107 předal kníže Svatopluk u hradu vládu svému bratrovi (Kosmas III, 20, *Bretholz* 186); 20. II. 1126 porážka německého vojska (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 203; Mních sázavský, *FRB II*, 255; Letopisy hradištsko—opatovické, *FRB II*, 393; Letopis Vincenciův, *FRB II*, 409); snad 1178 darování příjmů vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 287, s. 252); k mladším údajům srov. *Profous 1949*, 20.

Lit.: *Zápotocký 1978*, 264, 294.

41 CHOCEŇ, o. Ústí nad Orlicí

- SZ od města na plochem ostrožnovitém výběžku nad levým břehem Tiché Orlice, poloha „Hlaváčov“.

Jednodílné nepravidelně oválné hradiště (o ploše 1,7 ha) opevněné příkopem a valem na J a JZ přístupném obvodu; další průběh fortifikace není zřejmý.

Hradiště vybudováno patrně lidem popelnicových polí a znovu osídleno Slovany; povrchové nálezy středohradištní (?) a mladohradištní keramiky.

Lit.: *Vencl 1971*, 17–22.

CHODOVICE viz HOLOVOUSY, o. Jičín

42 CHOTEČ, o. Praha—západ

- * SZ od vsi na ostrožně nad Radotínským potokem, poloha „Škrábek“.

Jednodílné hradiště (o ploše cca 0,8 ha) o půdorysu nepravidelného trojúhelníka chráněné na přístupné Z straně asi 120 m dlouhým valem, který je na obou koncích ukončen krátkými, téměř v pravém úhlu zahnutými křídly.

Dosud bez archeologických nálezů.

Lit.: *Vencl 1969*.

43 CHRUDIM, o. týž

- Na ostrohu nad zákrutem říčky Chrudimky v areálu dnešního města.

Ostrožné hradiště s akropolí a s předhradím na V straně. Rozloha objektu (cca 3,5 ha), jeho členění i pravděpodobný průběh opevnění (dnes již nedochovaného) patrný v půdorysu města. V místech dnešního děkanského chrámu stál patrně původní kostel, v jeho okolí hřbitov užívaný do 12. století.

Menší výkopy (především opevnění) prováděny již od druhé poloviny 19. stol.

993 (sp. 13. stol.) odváděn z hradu poplatek břevnovskému klášteru (*CDB I*, č. 375, s. 349); 1055 zemřel v Chrudimi Břetislav I., moravští předáci pozvání Svytihněvem II. na týž hrad (Kosmas II, 13 a 15, *Bretholz* 101, 105); ok. 1088 hrad Chrudim (*CDB I*, č. 387, s. 375); 1108 raněný kníže Svatopluk v Chrudimi (Kronika tř. Dalimila 57, *Havránek, Daňhelka, Kristen* 102); 1130 odváděn z hradu desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); 1134 Chrudimští se účastnili vpádu do Polska (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 217); k mladším údajům srov. *Profous 1949*, 65.

Lit.: *Hejna 1961*, 568; *Píč 1909*, 373; *Frolík 1983*.

44 CHŘEŠŤOVICE, o. Písek

- SV od obce na strmé ostrožně na levém břehu Vltavy nad ústím potoka Kozín, poloha „U sv. Jana“.

Hradiště (o ploše asi 2 ha) vybudováno na nepřístupném terénním bloku nepravidelného ledvinovitého tvaru, který je spojen s okolní krajinou úzkou šíjí. Dvojitě valové opevnění pouze na jedné přístupnější poloze nad potokem, další val na šíji. Pozůstatkem původní raně středověké zástavby patrně kostelík (dnešní stavba je gotická), v jehož okolí slovanský kostrový hřbitov.

Sběry a drobnými výkopy prokázáno osídlení v době bronzové, halštatské a mladší době hradištní. Z hrobů u kostela esov. záušnice větších průměrů.

Lit.: *Bílek 1976*; *Dubský 1949*, 146–157; *Fröhlich, Michálek 1978*, 111; *Michálek 1981*.

45 CHÝNOV, o. Tábor

- ▲ Kdesi na území městečka, nejspíše v místech zámku.

Pouze písemnými prameny doložené hradiště (podle reliéfu krajiny ostrožného typu) bez viditelných stop opevnění.

Osídlení polohy je archeologicky doloženo pouze náhodným nálezem hrobů s esov. záušnicemi velkého průměru.

981 slavníkovský pomezní hrad (Kosmas I, 27 *Bretholz* 50); 1130 odváděn z chýnovské provincie poplatek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); 1167 (sp. 12. stol.) odváděny dávky litomyšlskému klášteru (*CDB I*, č. 399, s. 413); 1219/22 kastelánem Oldřich (*CDB II*, č. 231, s. 220); k mladším údajům srov. *Profous 1949*, 84.

Lit.: *Turek 1952*, 17, 18.

46 JÁMA, obec Mičovice, o. Prachovice

- V od osady na výběžku horského hřbetu Vrata, kóta 805 m n. m.

Jednoduché hradiště (o ploše 0,8 ha) nepravidelně obdélného půdorysu chráněné na třech stranách valem z lomového kamene; na Z straně nepřístupný skalnatý sráz.

Malým výzkumem a sběry získány ojedinělé zlomky mladohalštatské keramiky a větší počet střepů z nádob staršího středohradištního období.

Lit.: *Poláček 1961*.

47 JAROMĚŘ, o. Náchod

- ▲ V místech centrální části středověkého města na úzké ostrožně obtékané na Z a J Labem.

Bez viditelných stop po fortifikacích, existence hradiště doložena písemnými prameny. Na rozlohu a půdorysné schéma lze usuzovat pouze z konfigurace terénu.

Nálezy mladohradištní a středověké keramiky.
1055/61 založení hradu pozdějším biskupem Jaromírem (Kronika tř. Dalimila 46, *Havránek, Daňhelka, Kristen* 86);
1126 vězněn na hradě Břetislav, syn knížete Břetislava II. (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 205); k mladším údajům srov. *Profous* 1949, 103.

Lit.: *Hejna* 1968; *Richter* 1977.

48 JÍLOVIŠTĚ, o. Praha—západ

- V SZ části katastru na ostrožně nad pravým břehem Berounky, poloha „Humenská“.
Jednoduché hradiště (o ploše 0,8 ha) trojúhelníkového půdorysu opevněné na J krátkým valem vybudovaným na úzké šíji spojující ostrožnu s okolním terénem. Součástí opevnění patrně i terasy na SV obvodu a mohutný boční příkop.

Menším výzkumem získány početné nálezy pravěké keramiky a několik ojedinělých úlomků z hradištních nádob (tyto nedochovány).

Lit.: *Axamit* 1917, 161—163.

49 JINDŘICHŮV HRADEC, o. týž

- V místech zámku.
Půdorys a přesná rozloha hradiště nejsou zatím známy; dosud zjištěn pouze nepatrný úsek opevnění.

V r. 1982 objeven zbytek nejspíše mladohradištní hradby s čelní kamennou plentou a s roštovou konstrukcí.

Lit.: *Durdík*, ústní informace.

50 KAL, o. Jičín

- J od obce na vrcholu kopce Vala, kóta 489 m n. m.
Patrně jednoduché hradiště nepravidelného čtyřúhelníkového půdorysu (o ploše cca 6 ha) chráněné na přístupnější S straně mohutným valem a na ostatním obvodu strmými srázy. Na S ležícím kopci hradiště (bez viditelných stop po fortifikacích) bývá některými badateli předpokládána samostatně opevněná rozlehlá plocha, jež měla být předhradím.

Velmi početné nálezy slezskoplatěnické keramiky; sporadické osídlení v době starohradištní a středohradištní.

Lit.: *Kudrnáč* 1963a, 638; *Pič* 1909, 373—374; *Turek* 1963, tab. 12.

51 KATOVICE, o. Strakonice

- SZ od obce na kopci Kněžní hora, kóta 495 m n. m.
Rozlehlý trojdílný objekt (o ploše cca 8 ha) s mohutným opevněním. K obdélné akropoli s valem po celém obvodu se přimykají na S dvě předhradí (vnitřní s dvojitým pásem valů) chránící přístup na povlnější straně kopce.

Nálezy středohradištní keramiky, průzkum příbytku, tzv. spečené valy.

Lit.: *Beneš* 1970; *Michálek, Fröhlich* 1979, 48.

KLAMORNA viz DNEBOH, o. Mladá Boleslav

52 KLECANY, o. Praha—východ

- Na Z okraji obce na ostrožně nad pravým břehem Vltavy.
Jednodílný objekt nepravidelného ledvinovitého půdorysu (o ploše cca 5,8 ha) s opevněním po celém obvodu.

Menší výzkum opevnění (hradba patrně komorové konstrukce s čelní kamennou plentou), nálezy keramiky 12. stol.

Lit.: *Martínek* 1970.

53 KLUČOV, o. Kolín

- Na návrší S od obce nad pravým břehem říčky Šembery, kóta 250 m n. m., poloha „Na skále“, nebo „Na háji“ či „Na ptáčku“.
Původně jednoduché hradiště nepravidelně trojúhelníkového půdorysu (o ploše cca 1,5 ha) k němuž na přístupné V straně přiléhala (snad jen lehce opevněná) osada. Po požáru této osady byla její plocha připojena k hradišti stavbou vnějšího pásu opevnění (plocha hradiště zvětšena tak o 1 ha).

Objekt náleží k nejlépe prozkoumaným hradištím v Čechách. Zjištěny různé typy jednoduchých fortifikací dřevohlinitých konstrukcí, brány, věže, příbytky, hospodářské objekty, obilnice, nejrůznější památky hmotné kultury. Hradiště postaveno asi ve druhé polovině 8. stol., zaniklo v následujícím věku.

Lit.: *Kudrnáč* 1970.

54 KOLÍN, o. týž

- V S části katastru (Kolín V — Zálabí) na pravém břehu Labe, poloha „Hánín“.
Blatné, patrně jednoduché hradiště nepravidelně oválného půdorysu (o ploše cca 4,7 ha) využívané ke své ochraně dnes zaniklého říčního meandru. Objekt poničen lomem.

Menším výzkumem zjištěna keramika z 10. a 11. stol., náhodný nález bronzových vážek a denáru Boleslava II. V osadě před hradbami doklady metalurgie.

Lit.: *Hrala*, zpráva v archivu ARÚ Praha.

55 KOUŘIM, o. Kolín

- JV od města na rozlehlé terénní vyvýšenině nad pravým břehem říčky Kouřimky (nazývané též Vavříneckým potokem či Výrovkou), poloha „Stará Kouřim“.
Velké a mohutně opevněné trojdílné hradiště (o celkové ploše 44 ha) nepravidelně oválného půdorysu na J straně s menším vnitřním areálem, ke kterému přiléhají na S dvě rozlehlá předhradí (vnitřní zabírající vrchol výšiny bylo snad akropolí).

Systematickým výzkumem rozpoznán vývoj hradiště od jednodílného k trojdílnému objektu. Opevnění dřevohlinité konstrukce, mladší fáze střední hradby měla kamennou plentu. Ve středním areálu u jezírka Libuše hřbitov s bohatě vybavenými hroby. Průzkum bran, sídlištních a výrobních objektů, tzv. halové stavby apod. Hradiště existovalo asi od počátku 9. do poloviny 10. stol.

V době vlády knížete Václava uznal kouřimský vévoda Radislav přemyslovskou svrchovanost (Kristián 10, *WLL* 125; Kronika tř. Dalimila 28, *Havránek, Daňhelka, Kristen* 56—57; Oriente I, c. 5, *WLL* 412; Ut annuntietur I, v mladší verzi této legendy chybí jméno hradu, *Podlaha* 27—28).

Pozn.: V literatuře běžně pod označením Stará Kouřim.

Lit.: *Šolle* 1966; *týž* 1981, 34—106.

56 KOUŘIM, o. Kolín

- JV od města na ostrožně nad soutokem Ždánického potoka a Kouřimky (nazývané též Vavříneckým potokem či Výrovkou), poloha „U sv. Jiří“.
Dvoudílné hradiště (o celkové rozloze 6,2 ha) nepravidelného trojúhelníkového půdorysu s obvodovým opevněním a příčným valem. J část akropolí s kostelem sv. Jiří, na S předhradí.

Archeologický výzkum opevnění (vnitřní hradba postavena dodatečně), kostela sv. Jiří, přilehlého hřbitova a sídlištních a řemeslnických objektů, které soustředěny v S části na předhradí, kde snad stál i kostel sv. Klimenta. Hradiště existovalo asi od konce 10. do 13. století.

993 (sp. 13. stol.) donace poplatku z hradu Kouřimě a osad z okolí břevnovskému klášteru (*CDB I*, č. 375, s. 348—349); 995 údajně na tomto hradě vyvraždění Slavíkovci (chybný údaj veršované vojtěšské legendy 26, *FRB I*, 329—330); snad před 1012 raženy na Kouřimi mince s opisem OTESA CVRIM (*Cach* 1970, typ 245); druhá pol. 11. stol. Kouřim sídlem soudce (Menší prokopská legenda, *SLP* 153, kouřimský hrad vzpomíná též legenda i na jiném místě, *SLP* 133, stejně tak i Větší prokopská legenda, *SLP* 250, 258 a bez zmínky o soudci i Vita s. Prokopii antiqua, *SLP* 112); ok. 1088 (sp. 12. stol.) darování služebníků z Kouřimě vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 387, s. 376); 1130 odváděn z hradu desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111,

s. 113); 1167 (sp. 12. stol.) kastelánem Zdislav, arcijáhen Pelhřim (CDB I, č. 399, s. 412); 1177 kastelánem Rudolfus (CDB I, č. 280, s. 247); k mladším údajům srov. Profous 1949, 341.

Lit.: Šolle 1969a.

57 KOVÁRY, obec Zákolany, o. Kladno

Na mohutném terénním bloku nad soutokem Zákolanského a Týneckého potoka v okolí rotundy sv. Petra a Pavla, poloha „Budeč“.

Rozlehlé hradiště (o ploše cca 23 ha) nepravidelného, přibližně trojúhelníkového půdorysu s akropolí na J straně. K ní na Z, S a V přiléhá rozsáhlé předhradí lemované na S a SV dalšími dvěma menšími předhradími. Všechny areály hradiště opevněné hradbami po celém obvodu. Z původní zástavby zachována na akropoli pouze rotunda sv. Petra a Pavla; V od ní stál v raném středověku kostel P. Marie zbořený na počátku 19. století.

Na hradišti v současné době systematický výzkum zaměřený zatím převážně na akropoli. Rozpoznány 3 stavební fáze vnitřního opevnění. Na akropoli zjištěny obytné příbytky a dále dva hrazené dvorce (v areálu jednoho stála rotunda) se srubovými i patrovými stavbami, jejichž přízemí bylo kamenné. Průzkum kostelních hřbitovů. Osídlení od 8. stol.

Na přelomu 9. a 10. stol. vystavěn Spytihněvem na Budči kostel sv. Petra (Budeč v této souvislosti výslovně vzpomíná pouze Kristián 3, WLL 96); ok. 920 poslán na Budeč k latinské výuce mladý Václav (Crescente fide v obou redakcích, FRB I, 183, Ludvíkovský 58; Gumpold 4, FRB I, 149; Kristián 3, WLL 96; 2 stsl. václavská legenda 4, Vajs 90; Oportet nos fratres, WLL 391; Ut annuntietur v obou redakcích, Podlaha 4); na hrad dočasně vypuzena knížetem Václavem jeho matka Drahomíra (Proložní legenda václavská, Vajs 66); 1262 manželka Přemysla Otakara II. Kunhuta postoupila podací právo k budečskému kostelu vyšehradské kapitule (Reg. II, č. 377, s. 146–147).

Pozn.: Hrad nazýván v raném středověku Budeč. Tímto jménem běžně označován v literatuře.

Lit.: Guth 1934, 753–771; Šolle, Váňa 1983.

58 KOZÁROVICE, o. Příbram

Strmá ostrožna na levém vltavském břehu nad ústím Hradeňského potoka.

Čtyřdílné ostrožné hradiště (o rozloze 12,5 ha) se čtyřmi příčnými valy (nejdelší vnější s jednodušší konstrukcí dochován pouze částečně) a s bočním opevněním nad přístupnějším údolím potoka.

Při menším výzkumu prokopán vnitřní val a boční opevnění. Nálezy mladohradištní keramiky, kulového severského závaží, železných a kostěných předmětů aj.

Pozn.: V literatuře též pod označením Hradeň.

Lit.: Buchvaldek, Sláma, Zeman 1978.

59 KOZLY, obec Tišice, o. Mělník

* JJZ od osady na terasovitě vyvýšenině v inundačním terénu na levém břehu Labe.

Jednodílné hradiště (o ploše asi 1,4 ha) nepravidelně obdélného půdorysu vybudované v šíji meandru Labe, které před regulací obklopovalo objekt na třech stranách.

Nezkoumáno, náhodné nálezy pravěké a snad i mladohradištní keramiky.

Lit.: Kudrnáč 1963b, 201; Sklenář 1982, 147.

60 KOZOJEDY, o. Louny

JV od obce na ostrožně nad údolím Pochválovského potoka, u kóty 465 m n. m.

Jednodílné hradiště (o ploše cca 12 ha) nepravidelně trojúhelníkového půdorysu se zachovaným opevněním na SZ, SV a V obvodu. Dvěma asi 100 m dlouhými souběžnými valy připojena na SV k opevněné ploše studánka. Z původní zástavby pochází patrně kostel sv. Václava (dnes v barokní podobě). V jeho okolí kostrový hřbitov.

Menší výzkumy hřbitova (kostrové hroby bez nálezů, některé kryty kamennými deskami); náhodné nálezy pravěké, středohradištní a mladohradištní keramiky a náprsního křížku (tzv. enkolpia) kyjevského původu.

1002 obsadil kníže Oldřich Dřevíč při vyhánění Poláků z Čech (údaj chronologicky a zřejmě i věcně nesprávný, Kosmas I, 36, Bretholz 64); 1125/40 (sp. 13. stol.) dřevíčská provincie (CDB I, č. 393, s. 406); 1175 prefektem Petr (CDB I, č. 278, s. 244); k mladším údajům srov. Profous 1947, 415.

Pozn.: Objekt nazýván v raném středověku Dřevíč.

Lit.: Bubentík 1975; týž 1976, 382; Kabát, Moucha 1975; Píč 1909, 365–366, obr. 158.

KOZOJEDY viz DOUBRAVČICE, o. Kolín

KRÁLOVICE viz PRAHA—KRÁLOVICE, obvod Praha 10

61 KRÁSNÉ BŘEZNO, město Ústí nad Labem, o. týž

Na skalnatém výběžku nad levým břehem Labe v místech, kde se rozšiřuje labské údolí.

Nepravidelně oválné, patrně jednodílné hradiště (o ploše cca 1 ha) poničené stavbou vodárny.

Nálezy zlomků hradištní keramiky asi z 10. stol.

Lit.: Cvrková, ústní informace

62 KŘIVOKLÁT, o. Beroun

▲ Přesná poloha objektu doloženého pouze historicky není známa. Podle výsledků archeologických výzkumů nestál v místech gotického hradu.

Dosud archeologicky neověřen.

1110 přestavěn hrad Křivoklát, na kterém potom téměř 3 roky vězněn olomoucký úředník kníže Ota (Kosmas III, 34, Bretholz 205); k mladším údajům srov. Profous 1949, 403–404.

Lit.: Durdík 1978a, 304–308; týž 1979, 105–108.

63 KUKLOV, obec Brloh, o. Český Krumlov

JZ od Brloha na nízké ostrožně nad Dobročovským potokem a jeho bezejmenným přítokem, poloha „Na hradišti“.

Trojdílný objekt (o celkové ploše asi 2,2 ha) s malou centrální částí oválného půdorysu a s dvěma obdélnými předhradími na Z straně. Na obvodu kamenné valy místy se stopami spečení.

Povrchové nálezy zlomků starohradištní a středohradištní keramiky.

Lit.: Fröhlich 1975, 449–452.

64 LEVOUSY, obec Křesín, o. Litoměřice

V od obce na ostrožnovitém výběžku nad pravým břehem Ohře, poloha „Na šancích“ a „Na hradbách“.

Trojdílný objekt (o celkové ploše 12,1 ha) nepravidelně ledvinovitého půdorysu opevněný třemi pásy valů přetínajících ostrožnu.

Povrchovými sběry a menším výzkumem prokázáno několikrát osídlení ostrožny již v pravěku. Vnitřní slovanská hradba s příkopem měla čelní kamennou plentu a roštovou a komorovou konstrukci. Mladší fáze středohradištního období.

Lit.: Váňa 1973, 271–280.

LEVÝ HRADEC viz ŽALOV, obec Roztoky, o. Praha—západ

65 LIBĚTICE, obec Sousedovice, o. Strakonice

V od osady na vrchu kopce Hradiště, kóta 604 m n. m.

Dvoudílný objekt (o celkové ploše asi 1,9 ha) s trojúhelníkovitou akropolí obehnanou kamenným valem (patrně pravěkého původu), k níž na JZ přiléhá obdélné předhradí.

Nálezy halštatské (pouze na akropoli) a hradištní keramiky (převahou asi z 9. stol.), zbytky sídlištních objektů.

Pozn.: V literatuře též pod označením Sousedovice nebo Hradiště u Sousedovic.

Lit.: *Dubský 1949*, 332, 567—582; *Michálek, Fröhlich 1979*, 49—50.

66 LIBICE NAD CIDLINOU, o. Nymburk

● V místech dnešní vsi a v jejím Z sousedství.

Dvoudílné hradiště (o celkové rozloze cca 40 ha) vybudované v blatném terénu na dvou k sobě přiléhajících terasovitých vyvýšeninách nepravidelně oválného a trojúhelníkovitého půdorysu.

Jedno z nejlépe prozkoumaných hradišť v Čechách. Na akropoli odkryt hřbitov, emporový kostel, slavníkovský a přemyslovský palác. Na předhradí různé sídelní i výrobní objekty, tzv. kněžský dům (nedaleko historicky doložených předhradních kostelů). Průzkum brány a opevnění. Obrovské množství nálezů nejrůznějších nástrojů, nářadí, zbraní, šperků apod. Hradiště existovalo od sklonku 8. do 12. stol.

V bájném údobí českých dějin údajně založena Libice kněžnou Libuší, která tam měla být také pohřbena (Kronika tř. Dalimila 8, *Havránek, Daňhelka, Kristen 28*; Kronika Pulkavova, *FRB V*, 8, 215); 981 Libice (označena jako metropolis) sídlem knížete Slavníka (Kosmas I, 27, *Bretholz 49*); před 995 raženy v tamější mincovně denáry s opisem LIVBVZ (*Cach 1970*, č. 162); 28. 9. 995 vyvrácena Libice vojskem Boleslava II. (Kosmas I, 29, *Bretholz 53*; bez přesného uvedení místa o téže události i legenda Est locus v redakci otoské 25, *Karwasińska I*, 38, dále legenda Brunova v obou redakcích 21, *Karwasińska II*, 26—28, 59 a 60 a veršovaná vojtěšská legenda 26 s mylnou lokalizací události na Kouřim, *FRB I*, 329—330; zmíněno i v pozdních Letopisech pražských, *FRB II*, 377 a v Letopisech hradištsko—opatovických, *FRB II*, 388); 1108 ve vsi (*in villa*) Libici zavraždění Vršovci Božej a Bořut (Kosmas III, 24, *Bretholz 192*; Kronika tř. Dalimila 56, *Havránek, Daňhelka, Kristen 101*); 1130 odváděn z hradu desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); ok. 1227 (sp. 13. stol.) ves Libice v majetku svatojiřského kláštera (*CDB II*, č. 378, s. 422); k mladším údajům srov. *Profous 1949*, 588—589.

Lit.: *Justová 1980*; *Turek 1966/68*; *týž 1976*; *týž 1978*; *týž 1981*; *Turek, Hásková, Justová 1981*.

67 LIBOCHOVANY, o. Litoměřice

□ Jod obce na okraji nahorní plošiny těsně nad pravým břehem Labe, poloha „Hrádek“ a „Tříkřížkový vrch“.

Rozlehlé hradiště nepravidelně pětiúhelníkového půdorysu (o ploše cca 21 ha) chráněné na obvodu strmými svahy a na přístupné S straně dvěma souběžnými, přibližně 550 m dlouhými valy s příkopy. V JV části areálu skalnaté návrší „Tříkřížkový vrch“, které bylo akropolí.

Povrchovými sběry prokázáno intenzivní osídlení pravěké; fortifikace snad mladobronzového stáří zřejmě využity i Slovany. Nálezy keramiky z mladší fáze starší doby hradištní a potom z období pozdněhradištního především z polohy „Tříkřížkový vrch“.

Pozn.: V literatuře též pod označením Hrádek u Velkých Žernosek.

Lit.: *Zápotocký 1965*, 210, 310, 312, obr. 3, 4, 57—60; *týž 1973*, 20.

68 LIBUŠÍN, o. Kladno

● JZ od obce na ostrožně nad údolím Svatojiřského potoka v okolí kostela sv. Jiří.

Trojdílné hradiště (o rozloze 12,3 ha) nepravidelně trojúhelníkového půdorysu s oválnou akropolí na V straně, k níž na Z přiléhají dvě předhradí (vnitřní s opevněním po celém obvodu a vnější ohrazené pouze příčným valem). Na S straně připojen k objektu zvláštní hradbou prostor se studánkou. K původní zástavbě akropole náležel patrně kostel sv. Jiří (dnes v goticko—renesanční podobě), v jeho okolí středověký hřbitov.

Dlouhodobý výzkum zaměřený především na opevnění a brány. Velké množství nálezů keramiky a nejrůznějších předmětů denní potřeby. 9.—10. stol.

V bájném období českých dějin údajně založen hrad kněžnou Libuší (Kosmas I, 4, *Bretholz 11*; Letopisy hradištsko—opatovické, *FRB II*, 386), byl jejím sídlem (bez výslovného uvedení jména hradu Kosmas I, 4, 5, 8, *Bretholz 11—12*, 14—15, 18, v téže souvislosti pouze jako o dvoru tř. Dalimil 6, *Havránek, Daňhelka, Kristen 27*) a i místem jejího pohřbu (Libušín označen při této příležitosti jako ves, tř. Dalimil 8, *Havránek, Daňhelka, Kristen 28*); 1046/52 (sp. 12. stol.) staroboleslavské kapitule věnován z Libušína služebník Staněk (*CDB I*, č. 382, s. 359); ok. 1088 (sp. 12. stol.) v souvislosti s donací vyšehradské kapitule označen Libušín jako *villa* (*CDB I*, č. 387, s. 379 a 390); 1115 (sp. 13. stol.) v donaci kladrubskému klášteru uveden Libušín bez

přesného označení (*CDB I*, č. 390, s. 399); 1186 (sp. 13. stol.) *villa* Libušín (*CDB I*, č. 405, s. 431); k mladším údajům srov. *Profous 1949*, 604.

Pozn.: Objekt již v raném středověku nazýván Libušín.

Lit.: *Váňa, Kabát 1971*; *Váňa 1975*, 52—61.

69 LIPNO, obec Hunčice, o. Plzeň—sever

□ JV od osady na vysoké ostrožně na levém břehu Mže, poloha „Staré Lipno“.

Hradiště nepravidelně oválného půdorysu (o ploše 4,8 ha) s obvodovým (místy až trojnásobným) valem (se stopami spečení) a se třemi valy na přístupné šíji.

Povrchové nálezy keramiky z pozdní doby bronzové a z mladší doby hradištní.

Lit.: *Šaldová 1964*; *táž 1977*, 142, obr. 23:1, obr. 25.

70 LITOMĚŘICE, o. týž

▲ V JZ části města na ostrožně sevřené pravým břehem Labe a údolím Pokratického potoka, poloha „Dómský pahorek“.

Hradiště známé z dějepisných zpráv zcela poničeno výstavbou středověkého města a jeho opevnění. Akropole předpokládána v JZ části hradiště (jež mělo celkovou rozlohu asi 7,8 ha), na předhradí kapitul s chrámem a na jiném místě patrně další kostel.

Náhodné nálezy sídlištních a hrobových památek převážně z mladohradištního a středověkého období.

V bájném údobí českých dějin za českoluckých válek litoměřická provincie (Kosmas I, 10, *Bretholz 24*); 993 litoměřická provincie (údaj je mladší interpolací do textu, *CDB I*, č. 38, s. 45); 993 (sp. 13. stol.) litoměřická provincie, z hradu odváděn poplatek břevnovskému klášteru (*CDB I*, č. 375, s. 349); ok. 1057 založení a obvěnění litoměřické kapituly (*CDB I*, č. 55, s. 54—60 a č. 383, s. 363—365); 1068 Lanc litoměřickým proboštem (Kosmas II, 22, *Bretholz 114*); 1086 Litoměřici (*CDB I*, č. 86, s. 94, Kosmas III, 37, *Bretholz 138*); 1101 navráceny Vršovci Mutinovi do správy Litoměřice (Kosmas III, 14, *Bretholz 176*); 1115 (sp. 13. stol.) litoměřická provincie, litoměřičtí předáci Čáslav, Martin a Milhošť (*CDB I*, č. 390, s. 400 a 402, srov. č. 405, s. 434); 1130 nabídl biskup Menhart spiklencům proti knížeti Soběslavovi správcovství Litoměřic (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 211); 1130 z hradu odváděn desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); 1146/48 proboštem Sebastian (*CDB I*, č. 157, s. 163 a č. 158, s. 165); 1159 proboštem Domicilanus (*CDB I*, č. 204, s. 193); 1169 proboštem Martin (*CDB I*, č. 246, s. 218 a č. 247, s. 219); 1177 kastelánem Bleh (*CDB I*, č. 279, s. 246 a č. 280, s. 247); 1175/78 kastelánem Bleh (*CDB I*, č. 285, s. 251); 1183 kastelánem Bleh (*CDB I*, č. 300, s. 270); 1184/85 správcem Bleh (*CDB I*, č. 305, s. 276); 1185 proboštem Radosta (*CDB I*, č. 308, s. 278); 1187 proboštem Radosta (*CDB I*, č. 317, s. 289 a sp. 13. stol. č. 406, s. 440); 1189 proboštem Radosta (*CDB I*, č. 323, s. 297); k mladším údajům srov. *Profous 1949*, 641.

Lit.: *Zápotocký 1965*, 208—210, 260, 291—292; *týž 1966*; *Tomas 1966*.

71 LITORADLICE, o. České Budějovice

□ Ostrožna nad levým břehem Vltavy a nad Hradní strouhou, poloha „Hrad“.

Hradiště o půdorysu nepravidelného lichoběžníka (o ploše 2,5 ha) obehnané na třech stranách třemi pásy valů, jež se připínají k neopevněnému svahu nad Vltavou. Na SV malé předhradí.

Sběry keramiky staršího hradištního období, ojedinělé nálezy keramiky pravěké.

Lit.: *Dubský 1949*, 618—622; *Maličský 1950*, 31; *Příč 1909*, 357, obr. 104—106.

72 LOCHOVICE, o. Beroun

● Na V okraji obce na ostrožně nad pravým břehem Litavky, poloha „Na stráži“.

Patrně dvoudílné hradiště (o rozloze asi 4,6 ha) se dvěma příčnými valy přetínajícími ostrožnu; vnější val rozvezen již v minulém století.

Ojedinělé nálezy středohradištní a mladohradištní keramiky (nedochovány).

Lit.: *Jelínek 1881b*, 112—115, tab. VI:3; *Maličský 1953*, 30.

73 LOUČNÁ, obec Andělka, o. Liberec

- Zalesněné návrší JZ od osady, poloha „Starý hrádek“.

Nevelké jednodílné ostrožné hradiště obdélného půdorysu (o ploše 0,06 ha), chráněné na třech bocích strmými stráněmi a na přístupné V straně mohutným hliněným valem s příkopem; val se na obou koncích lomí a vybíhá na S a J straně objektu.

Menší výzkum valu; v jeho okolí ojedinělé zlomky nejspíše mladohradištní keramiky.

Lit.: *Jahn 1926*, 15–17.

LŠTĚNÍ viz ČTYŘKOLY—LŠTĚNÍ, o. Benešov

74 LŠTĚNÍ, obec Radhostice, o. Prachatice

- * Na kopci u pozdněrománského kostela sv. Vojtěcha, kóta 889 m n.m.

Na V a JZ svahu kopce nejasné stopy snad po fortifikacích (nelze však vyloučit i kultivační terasy).

Sporadické nálezy zlomků mladohradištní a středověké keramiky.

Lit.: *Beneš 1979b*, 27, 60, obr. 4:4.

LYSÁ viz STARÁ LYSÁ, o. Nymburk

75 MALÍN, město Kutná Hora, o. týž

- V místech dnešního městečka.

Hradiště zaujímající nevysokou vyvýšeninu mělo přibližně oválný půdorys s jednodušeji opevněným předhradím na SV; objekt silně poničen novodobou zástavbou. Z doby existence hradiště pochází dosud stojící kostel sv. Jana Křtitele, patrně otonské stavební dispozice.

Výzkumem zjištěny dvě stavební fáze opevnění předhradí. Nálezy středohradištní a mladohradištní keramiky.

Před 995 raženy v tamější mincovně denáry s opisem MALIN CIVITAS (*Cach 1970*, č. 146–151); 1101 tábořilo u hradu vojsko knížete Bořivoje (Kosmas III, 15, *Bretholz 178*); k mladším údajům srov. *Profous 1951*, 13.

Lit.: *Turek 1970a*, 140; *Velímský 1975*.

76 MĚLNÍK, o. týž

- ▲ Kdesi v místech zámku a starého města.

Hradiště doložené pouze písemnými a numismatickými prameny (podle reliéfu krajiny ostrožného typu) zcela poničené pozdější zástavbou. Dosud bez archeologických nálezů.

Neznámo, kdy před koncem 10. století založen hrad Mělník (Kristián 3, *WLL 94–95*; nepřímo i tř. Dalimil 25, *Havránek, Daňhelka, Kristen 53*); někdy v devadesátých letech 10. stol. raženy v tamější mincovně denáry s opisem CIVITAS MELNIC (*Cach 1970*, č. 144–145); ok. 1120 Šebif mělnickým proboštem (Kosmas, prolog, *Bretholz 1*); 1146/48 Hroznata mělnickým proboštem (*CDB I*, č. 157, s. 163, č. 158, s. 165); 1158 kastelánem Zvěst (Letopis Vincenciův, *FRB II*, 432); 1159 Jurata mělnickým proboštem (*CDB I*, č. 204, s. 193); 1160 Jurata mělnickým proboštem (*CDB I*, č. 208, s. 196); 1165 Jurata mělnickým proboštem (*CDB I*, č. 227, s. 205); 1167 (sp. 12. stol.) Jurata mělnickým proboštem (*CDB I*, č. 399, s. 412); ok. 1170 Jeroným mělnickým proboštem (*CDB I*, č. 251, s. 224); 1174/75 mělnické proboštství (*CDB I*, č. 277, s. 242); k mladším údajům srov. *Profous 1951*, 49.

Lit.: *Sklenář 1982*, 241–244; *Žemlička 1978*, 564.

77 MĚLNÍK, o. týž

- ▲ Podle některých badatelů stál kdesi na katastru města historicky doložený raně středověký hrad Pšov.

Dosud archeologicky neověřen.

V době Bořivojově Slavibor vládcem hradu Pšova (Kosmas I, 15, *Bretholz 34*; tř. Dalimil 25, *Havránek, Daňhelka, Kristen 53*; Kristián 3, píše pouze o pšovském kraji, *WLL 94–95*; stejná zmínka u Neplacha, *FRB III*, 462).

Pozn.: Objekt nazýván v raném středověku Pšov.

Lit.: *Třeštík 1981*, 33, pozn. 48.

78 MLADÁ BOLESLAV, o. týž

- ▲ Ostrožna nad soutokem Klenice s Jizerou v místech dnešního města (patrně od hradu až po Nové Město).

Hradiště známé z písemných pramenů zcela poničené výstavbou města. Bez viditelných stop opevnění.

Údajné založení hradu v době Boleslava II. (Kronika tř. Dalimila 32, *Havránek, Daňhelka, Kristen 63*); 1046/52 (sp. 12. stol.) odvádění dávek staroboleslavské kapitule (*CDB I*, č. 382, s. 361); ok. 1057 boleslavská provincie (*CDB I*, č. 55, s. 58); ok. 1088 (sp. 12. stol.) boleslavská provincie *Wboleslauzcse* (*CDB I*, č. 387, s. 374); 1125/40 darování dušníka z Nové Boleslavě (*CDB I*, č. 124, s. 130); 1130 z hradu odváděn desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); 1134 Boleslavští se účastnili vpádu do Polska (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 217); 1159 kastelánem Věcen (*CDB I*, č. 204, s. 193); 1177 kastelánem Přibyslav (*CDB I*, č. 280, s. 247) 1183 kastelánem Lutibor (*CDB I*, č. 300, s. 270); 1184 kastelánem Závíša (*CDB I*, č. 304, s. 274); k mladším údajům srov. *Profous 1947*, 111.

Lit.: *Turek 1974*, 11.

79 MOST, o. týž

- * Kopec Hněvín, kóta 411 m n.m.

Terénní situace na vrcholku kopce pozměněna stavbou středověkého hradu i pozdějšími úpravami, zbytky raně středověkého opevnění nelze bezpečně prokázat.

Ojedinělé nálezy zlomků starohradištní a středohradištní keramiky.

Lit.: *Bubeník 1972*.

MUŽSKÝ viz DNEBOH, o. Mladá Boleslav

80 NALŽOVICKÉ PODHÁJÍ, obec Nalžovice, o. Příbram

- SV od osady na plochem temeni ostrožny obtékané potokem Musíkem a jeho přítokem potůčkem Loužkem.

Hradiště nepravidelně trojúhelníkového půdorysu na obvodě se zbytky valu v podobě vysoké meze. V SV cípu brána. K objektu snad přiléhalo na SZ předhradí (bez patrných fortifikací).

Menší výzkum opevnění, nálezy mladohradištní keramiky.

Lit.: *Jansová 1951*; *Sláma 1978a*, 32–34; *Šimek 1950*, 111–114.

81 NĚMĚTICE, obec Nihošovice, o. Strakonice

- JV od osady na nízké ostrožně sevřené potokem Peklovem a levým břehem Volyňky, poloha „Hradec“.

Patrně jednodílné nevelké hradiště (o ploše asi 0,3 ha) nepravidelného lichoběžníkového půdorysu chráněné na dvou stranách srázy a na přístupných místech valem, dnes již zničeným.

Průzkum dvou slovanských chat, početné nálezy halštatské a středohradištní keramiky; výrazné stopy po požáru.

Lit.: *Dubský 1949*, 203–205; *Fröhlich, Michálek 1981*; *Michálek, Fröhlich 1979*, 50.

82 NETOLICE, o. Prachatice

- V od města na ostrožně nad pravým břehem Netolického potoka (zvaným též Rapačov), poloha „U sv. Jána“.

Ostrožné, patrně dvoudílné hradiště. Zbytky valů na S obvodu objektu, další fortifikace (vzpomínané ještě v 19. stol.) byly zničeny. K původní zástavbě hradiště snad náležel kostel sv. Jana Křtitele, zbouraný na konci 18. stol. V jeho sousedství raně středověký hřbitov.

Četné nálezy mladohradištní keramiky; z hrobů pocházejí esov. záušnice, prsteny aj.

981 slavníkovský pomezní hrad (Kosmas I, 27, *Bretholz* 50); 1088 (sp. 12. stol.) pod správou pražského villika (*CDB I*, č. 387, s. 387, 389); 1105 cesta z Řezna do Čech přes Netolice (Kosmas III, 18, *Bretholz* 182); 1167 (sp. 12. stol.) kastelánem Nemoj (*CDB I*, č. 399, s. 412); 1177 kastelánem Oldřich (*CDB I*, č. 280, s. 247); 1183 kastelánem Ratibor (*CDB I*, č. 300, s. 270); 1183 (sp. 13. stol.) lovcí v Netolicích (*CDB I*, č. 402, s. 420); 1187 kastelánem Jiří (*CDB I*, č. 317, s. 289 a sp. 13. stol. *CDB I*, č. 406, s. 440); 1195 (sp. 14. stol.) kastelánem Jiří (*CDB I*, č. 411, s. 446); 1222 kastelánem Bohuš (*CDB II*, č. 234, s. 225); k mladším údajům srov. *Profous* 1951, 216.

Lit.: *Dubský* 1949, 622—627.

83 NUZICE, o. České Budějovice

- SV od obce na ostrožně nad ústím potoka Židova strouha do Lužnice (nad jejich levými břehy), poloha „Hradec“.

Dvoudílné ostrožné hradiště (o celkové rozloze cca 1,3 ha) se dvěma příčnými valy. Objekt i fortifikace značně porušeny.

Povrchové nálezy pravěké keramiky (ze střední doby bronzové, pozdní halštatské a mladolaténské) a ojedinělých zlomků hradištních a středověkých.

Lit.: *Beneš* 1972; *Dubský* 1949, 634, 638—639; *Píč* 1909, 378.

OBŘÍ HRAD viz ŽINKOVY, o. Plzeň—jih

84 ODŘEPSY, o. Nymburk

- * SV od obce na S (nižším) vrcholu výšiny Oškobrň, kóta 281 m n.m.
Temeno vrcholu nepravidelně protáhlého trojúhelníkového půdorysu (o rozloze asi 15 ha) obehnané téměř po celém obvodu valovým náspem.

Výzkum jednoznačně neprokázal hradištní stáří valů ani jejich fortifikační funkci. V Z části polohy nálezy zlomků středohradištní keramiky.

Pozn.: V literatuře též pod označením Oškobrň.

Lit.: *Hrdlička, Richter* 1974, 114—122, 161—164.

OLDŘIŠ viz PŘEDHRADÍ, obec Pňov, o. Nymburk

85 OPOČNO, o. Rychnov nad Kněžnou

- ▲ Na skalnatém ostrohu nad Zlatým potokem kdesi v místech pozdějšího středověkého hradu a renesančního zámku.

Hradiště doložené pouze písemnými prameny (podle reliéfu krajiny ostrožného typu), zcela zničené mladší zástavbou. Dosud bez archeologických nálezů.

1068 tábořilo u hradu vojsko, které se vzbouřilo proti Vratislavovi II. (Kosmas II, 24, *Bretholz* 117); 1130 odváděn z hradu desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); k mladším údajům srov. *Profous* 1951, 281.

Lit.: *Hejna* 1961, 570.

86 OPRECHTICE, o. Domažlice

- JV od obce na vrcholu strmého kopce, kóta 643 m n.m., poloha „Příkopy“.
Malé hradiště oválného půdorysu s mohutným obvodovým čtyřnásobným valovým opevněním a s vnitřní plochou (o délce 38 m) rozdělenou na vlastní hradiště a malé předhradí.

Menším výzkumem získána mladohradištní keramika asi z 11. stol.

Pozn.: V literatuře též pod označením Příkopy u Kdyně.

Lit.: *Turek* 1967a.

87 OSTROMĚŘ, o. Jičín

- SV od obce na širokém, k JV spadajícím ostrožnovitém výběžku Mlázovického chlumu ohraničeném na V údolím potoka Javorky.

Velmi rozlehlé hradiště (o ploše cca 30 ha) přibližně trojúhelníkového půdorysu s obvodovým opevněním členěné uvnitř patrně dvěma valy. Objekt silně poničen.

Povrchové sběry převážně středohradištní keramiky. Výzkumem v r. 1983 zjištěny sídlištní objekty a dlouhý zlábek (nejspíše zbytek lehkého opevnění, snad dvorce).

Lit.: *Píč* 1909, 371; *Stigl*, ústní informace

OŠKOBRH viz ODŘEPSY, o. Nymburk

88 OTMIČE, o. Beroun

- * Na vrcholové planince kopce Otmičská hora, kóta 401 m n.m.
Dvoudílné hradiště nepravidelně oválného půdorysu (o rozloze cca 2,2 ha). Centrální část opevněna již v pravěku, stavba opevněného předhradí bývá kladena až do doby slovanské.

Velmi početné nálezy halštatsko—laténské keramiky, pouze ojedinělé zlomky z nádob hradištních (mladšího charakteru).

Lit.: *Jelínek* 1881a, 657—660, tab. XXVII:2; *Maličský* 1956.

PAŘEZSKÁ LHOTA, obec Holín, o. Jičín viz PRACHOV, o. Jičín

89 PÍSECKÁ SMOLEČ, obec Slabčice, o. Písek

- JZ od osady na pravém břehu Vltavy na úzké ostrožně obtékané Smolečským potokem a bezejmenným potůčkem, poloha „Hradiště“.

Trojdílný objekt (o celkové rozloze asi 4 ha) s nevelkou oválnou akropolí spojenou s okolím úzkou šíjí, na níž jsou za sebou dvě předhradí.

Ojedinělé nálezy keramiky z mladší doby bronzové a hradištní.

Pozn.: V literatuře též pod označením Smoleč.

Lit.: *Dubský* 1949, 640—642; *Fröhlich, Michálek* 1978, 112.

90 PLANÁ, obec Nynice, o. Plzeň—sever

- Vrch Radná, ostrožna s příkrými svahy nad potoky Velká a Malá Radná na pravém břehu Berounky, poloha „Starý zámek“.

Trojdílný objekt (o ploše 4,5 ha) s nevelkou akropolí a k ní přiléhajícím vnitřním předhradím, jež jsou opevněny po celém obvodu a na V straně s dalším rozlehlejším vnějším předhradím, chráněným pouze valem přetínajícím ostrožnu.

Menšími výzkumy získány památky pozdně bronzové, pozdně halštatské a ojedinělé zlomky středohradištní keramiky.

Lit.: *Doubová* 1977, 14; *Šaldová* 1977, 119—137, obr. 2, 20:10—30, 23:2.

PLZEŇ viz STARÝ PLZENEC, o. Plzeň—jih

91 POČAPLY, o. Příbram

- Na pravém břehu říčky Vlčavy na JZ cípu hřebene Šance, kóta 513 m n.m.
Dvoudílné a mohutně opevněné hradiště (o celkové ploše 1,6 ha) s akropolí kruhového půdorysu, k níž na SZ přiléhá oválné předhradí.

Náhodný nález depotu železných kos, průzkum čtvercového objektu s kamennou podezdívkou, ve valech stopy po požáru. Velmi početné nálezy mladohradištní keramiky.

Patrně toto hradiště centrem historického Bozeňska: 1057 bozeňská provincie (CDB I, č. 55, s. 58 a sp. 14. stol., CDB I, č. 383, s. 365); ok. 1088 (sp. 12. stol.) bozeňská provincie (CDB I, č. 387, s. 383); 1158/69 bozeňská provincie (CDB I, č. 245, s. 215); 1183 (sp. 13. stol.) v Bozeňsku (CDB I, č. 402, s. 420); k mladším údajům srov. Profous 1947, 137.

Pozn.: V literatuře též pod označením Šance u Březnice.

Lit.: Dubský 1949, 647–657; Turek 1965, 12–13.

PORÁŇ viz VESEC U SOBOTKY, obec Libošovice, o. Jičín

92 POSTOLOPRTY, o. Louny

- JZ od obce u levého břehu Ohře na terasovité vyvýšenině v inundačním terénu řeky, v blízkosti poloha „Na Drahúši“.

Dvoudílné hradiště (o ploše cca 6,75 ha) nepravidelně ledvinovitého půdorysu, opevněné po celém obvodu a rozdělené vnitřním valem do dvou přibližně stejně velkých ploch.

Výzkum opevnění (prokázána jediná fáze, hradba měla plentu z opukových kamenů a patrně roštovou konstrukci), nálezy středohradištní a mladohradištní keramiky. V J části hradiště raně středověký hřbitov.

V bájném období českých dějin postaven hrad Drahůš jako nové centrum Lučanů po jejich porážce Čechy v tzv. lucké válce (Kosmas I, 13, Bretholz 29).

Pozn.: Objekt je zřejmě totožný s Kosmovým hradem Drahůš.

Lit.: Beranová, Smetánka, Staňa 1975, 163; Woldřich 1893, 14–17.

93 PRAHA — BOHNICE, obvod Praha 8

- Ostrožna nad pravým břehem Vltavy, poloha „Zámka“.

Jednodílné ostrožné hradiště trojúhelníkového půdorysu (o rozloze cca 6 ha), chráněné krátkým valem na úzké šíji, spojující objekt s okolním terénem, a dále opevněné na S straně.

Sběry a menšími výzkumy zjištěno intenzivní osídlení polohy již v pravěku. Prokázáno hradištní stáří opevnění, na ploše hradiště prozkoumáno několik slovanských sídlištních objektů. Nálezy starohradištní a středohradištní keramiky.

Pozn.: V literatuře též pod označením Zámka.

Lit.: Mašek 1965; Hájek, Moucha 1983.

94 PRAHA — BUTOVICE, obvod Praha 5

- 1,5 km J od obce na ostrožně nad Prokopským údolím, poloha „Na hradištích“.

Dvoudílné hradiště (o rozloze cca 9 ha) nepravidelně ledvinovitého půdorysu. Opevnění tvořily dva příčné valy přetínající ostrožnu (vnější není téměř dochován) a hradba zjištěná výzkumem na S obvodu hradiště.

Menším výzkumem odkryt jeden jámový objekt a kamenná destrukce bočního opevnění. Povrchové nálezy keramiky pravěké, hradištní a středověké. V destrukci opevnění zjištěny zlomky nádob ze starší fáze středohradištního období.

Lit.: Mašek 1970.

95 PRAHA — DOLNÍ LIBOC, obvod Praha 6

- Na mohutném terénním bloku vymodelovaném hlubokým údolím Šáreckého potoka, poloha „Kozáková skála“ a „Vanžov“.

Rozlehlé trojdílné hradiště (o ploše cca 25 ha) nepravidelně oválného půdorysu s centrální částí v JZ části na skalnaté vyvýšenině Kozákovy skály; k ní na SV straně přiléhají za sebou dvě rozlehlá předhradí. Každá z ploch měla obvodové opevnění, nyní jen zčásti dochované. K vnějšímu předhradí na J straně připojen samostatným valem prostor se studánkou.

Menší výzkum opevnění, četné povrchové nálezy pravěké a hradištní (především středohradištní) keramiky. Náhodný nález západofranského denáru Karla Lysého (raženého v Melle 845-850), z okolí hradiště pochází 11 avarsko-slovanských kování (přesné nálezné okolnosti nejsou u většiny známy).

Pozn.: V literatuře nejčastěji pod označením Šárka.

Lit.: Turek 1950, 61–62; Hásková 1966; Beranová, Smetánka, Staňa 1975, 159–160.

96 PRAHA — HRADČANY, obvod Praha 1

- Na ostrožně na levém vltavském břehu v místech Pražského hradu.

Hradiště (o rozloze 5,6 ha) protáhle oválného půdorysu opevněné po celém obvodu a snad již od počátku své existence rozdělené dvěma příčnými hradbami do tří částí. Ve středním areálu nejvýznamnější objekty: knížecí palác, kostel (později katedrála) sv. Víta založený knížetem Václavem, v blízkosti biskupský palác, dále Vratislavova bazilika sv. Jiří s klášterem vzniklým v době Boleslava II. aj. Na V předhradí nejstarší pražský kostel P. Marie, pocházející z doby Bořivojovy. Zástavba i opevnění hradu se během historického vývoje značně měnily. Hrad vybudován někdy ve druhé pol. 9. století.

Postupnými a stále probíhajícími výzkumy získáno velmi mnoho nejrůznějších památek i obrovské množství informací o stavbách, fortifikacích i hradních hřbitovech.

Praha od sklonku 9. stol. nejvýznamnějším českým hradem s trvalým knížecím (královským) sídlem. V písemných pramenech je o ní zaznamenáno obrovské množství zpráv i pouhých zmínek, které nelze podrobně vypočítávat. Nejdůležitější (k nejstaršímu období) shrnují Profous 1951, 452, Guth 1934 (tam na různých místech), Fiala 1966 aj.

Pozn.: Hrad již v raném středověku nazýván Praha.

Lit.: Borkovský 1969.

97 PRAHA — KRÁLOVICE, obvod Praha 10

- 1 km SSZ od Královic na ostrožně nad pravým břehem Rokytky, poloha „U Markéty“.

Dvoudílné hradiště (o rozloze cca 7,5 ha) nepravidelného zvonovitého půdorysu se dvěma valy, přetínajícími ostrožnu (vnější o délce asi 340 m patří k nejlépe dochovaným raně středověkým fortifikacím v Čechách). Opevnění na bocích ostrožny není patrné. K zástavbě hradiště patrně náležel kostel (původní stavba nedochována, ve stojícím kostele nejstarší rozpoznatelné architektonické prvky až gotické).

Velmi početné povrchové nálezy zlomků vyspělé mladohradištní a středověké keramiky.

Lit.: Kudrnáč 1965.

98 PRAHA — VINOŘ, obvod Praha 9

- JV od obce na ostrožně v někdejší oboře vinořského zámku, poloha „Velké hradiště“ a „Malé hradiště“.

Dvoudílné hradiště (o rozloze cca 4,7 ha) s centrální částí nepravidelně trojúhelníkového půdorysu k níž na přístupné J straně přiléhá malé předhradí obdélného půdorysu. Obě plochy mají opevnění po celém obvodu a jsou navzájem odděleny příkopem.

V povrchových nálezech vedle ojedinělých střepů z pravěkých nádob (převážně halštatských) zcela převládají úlomky keramiky mladohradištní a pozdněhradištní.

Lit.: Kudrnáč 1964.

99 PRAHA — VYŠEHRAD, obvod Praha 2

- Na skalnaté ostrožně nad pravým vltavským břehem nad ústím potoka Botiče.

Podle konfigurace terénu hradiště nepravidelně trojúhelníkového půdorysu (o odhadované ploše pod 10 ha). Založeno někdy ve druhé polovině 10. stol. Vzhled a zástavba v nejstarším období téměř neznámy. Již tehdy stálo na Vyšehradě asi více kostelů. Ve druhé polovině 11. stol. v JZ části plochy hradiště akropole s palácem a rotundou, na předhradí založena kapitula, kapitulní chrám sv. Petra a další kostely.

Několik menších a v současné době systematický archeologický výzkum. Odkryty základy několika kostelních staveb,

průzkum hřbitovů, baptisteria, opevnění aj. Vedle památek denní potřeby nalezen např. ostatkový křížek, reliéfní medailon, četné dlaždice aj.

V bájném období dávných českých dějin podle starších kronikářů založen Vyšehrad v době dívčí války (Kosmas I, 9, Bretholz 20; Kronika tř. Dalimila 11, Havránek, Daňhelka, Kristen 34), podle mladších kronikářů sídlem již kněžny Libuše (poprvé Kronika Pulkavova, FRB V, 6, 213); před 867 (datum neuvedeno) na hradě údajně dočasně uchovával sv. Cyril ostatky sv. Cyrila (Kronika Pulkavova, FRB V, 16, 221); 982–988 (datum neuvedeno) biskup Vojtěch měl posvětit na Vyšehradě kapli sv. Jana Evangelisty (CDB V, 2, č. 531, s. 88); 992–1012 na Vyšehradě raženy přemyslovské denáry (Hásková 1975, 123–155); 1003 na hrad odvezen kníže Jaromír po přepadení Vršovci (Kosmas I, 34, Bretholz 62); 1003–1004 v době polské okupace Čech hrad zůstal věrný Jaromírovi (Kosmas I, 35, Bretholz 63); září 1004 z hradu dáno znamení k útoku na Poláky na Pražském hradě, po vítězství Čechů přišel na hrad Jaromír (Thietmar Merseburský VI, 12/9/, Holtzmann 288, 289); někdy v 1. pol. 11. stol. měla tam existovat slovanská škola (Vita s. Procopii maior, SLP 247); 1068 obavy knížete Vratislava II. o osud Vyšehradu v době sporů o volbu nového pražského biskupa (Kosmas II, 24, Bretholz 117); 1070 založení vyšehradské kapituly (Kosmas, dodatek v rukopisu štrasburském a mnichovském, Bretholz 252–254, srov. sp. 12. stol. CDB I, č. 384, s. 366–367); 18. 3. 1074 papežská listina týkající se vyšehradské kapituly (CDB I, č. 69, s. 72–73); ok. 1088 (sp. 12. stol.) Vratislavova donace vyšehradské kapitule (CDB I, č. 387, s. 372–390); 1092 kníže Konrád prožil na hradě velikonoce (Kosmas II, 50, Bretholz 157); 1099 kníže Břetislav II. slavil na Vyšehradě velikonoce (Kosmas III, 8, Bretholz 168); od 12. stol. je o Vyšehradě značné množství historických zpráv, některé shrnují Profous, Svoboda 1957, 672.

Lit.: Nechvátal 1976; týž 1983.

PRÁCHEŇ viz VELKÉ HYDČICE, o. Klatovy

100 PRACHOV, o. Jičín

- SZ od obce v přilehlém pískovcovém skalním masivu Prachovských skal.

Rozlehlé hradiště nepravidelného půdorysu (největší vzdálenost mezi opevněními na V a Z okraji činí cca 2,5 km) využívajícího k ochraně strmých skalních stěn. Centrální část hradiště na plošině skalního bloku (o rozloze cca 2 ha) v poloze „Starý Hrádek“, kde kostrový mladohradištní hřbitov. Přístupové cesty a rokle přehrazeny hradbami, v některých případech snad využito pravěkých fortifikací.

Výzkum mohylníků v prostoru hradiště, opevnění a brány; nálezy slezskoplatěnické a hradištní keramiky. Objekt užíván asi v 8.–10. stol.

Pozn.: Hradiště leží zčásti i na katastru osady Pařezská Lhota, obec Holín, o. Jičín. — V literatuře též pod označením Prachovské skály.

Lit.: Turek 1946.

PRACHOVSKÉ SKÁLY viz PRACHOV, o. Jičín

PRAŽSKÝ HRAD viz PRAHA — HRADČANY, obvod Praha 1

101 PŘEČAPLY, obec Údlice, o. Chomutov

- S od osady na Kostelním vrchu (kóta 302 m n. m.) v okolí barokního kostela sv. Matouše.

Patrně dvoudílné hradiště (o celkové rozloze 6,2 ha) s trojúhelníkovou akropolí na vrcholku kopce a s předhradím na jeho S svahu. Zbytkem po opevnění snad terénní vlny na V obvodu akropole a na úpatí kopce.

Náhodné nálezy a sběry zlomků pravěké a slovanské (převážně mladohradištní) keramiky.

Lit.: Bubeník, ústní informace; Jančák 1968, 1.

102 PŘEDHRADÍ, obec Pňov, o. Nymburk

- ▲ Ve V části osady.

Blatné, patrně dvoudílné hradiště (o odhadované ploše asi 8 ha) přibližně oválného půdorysu vybudované na levém břehu někdejšího labského říčního koryta v blízkosti původního ústí Cidliny. V polovina hradiště, kde patrně stál kostel sv. Jana Křtitele, byla již ve středověku zcela zničena meandrující řekou.

Nezkoumáno, náhodný nález reliéfních zlomků pocházejících z výzdoby hradního kostela.

1004 založen podle pověsti knížetem Oldřichem na Oldřiši kostel, který byl na počátku 14. století zpustlý (Kronika tř. Dalimila 35, Havránek, Daňhelka, Kristen 69); 1110 vpád Poláků až ke hradu Oldřiši (Kosmas III, 35, Bretholz 206); ok. 1228 (sp. 13. stol.) ves pražského svatojiřského kláštera (CDB II, č. 378, s. 422).

Pozn.: Objekt nazýván v raném středověku Oldřiš.

Lit.: Hellich 1903.

103 PŘEROV NAD LABEM, o. Nymburk

- Na návrší SV od obce, kóta 237 m n.m., poloha „Přerovská hůra“, též „Bílá hůra“ či „Šance“.

Patrně dvoudílný objekt (vnitřní areál o ploše něco přes 3 ha) opevněný na přístupné V straně dvěma blízko sebe ležícími souběžnými valy (před vnitřním na vnější straně příkop), před kterými snad ohrazené předhradí; na ostatním obvodu hradiště příkré stráně. Fortifikace v současné době téměř neznatelné.

Nálezy halštatské a hradištní keramiky.

Lit.: Kudrnáč 1963b, 197.

PŘÍKOPY U KDYNĚ viz OPRECHTICE, o. Domažlice

104 PŘIMDA, o. Tachov

- ▲ Na vrcholku kopce Přimdy v místech románského hradu.

Z hradiska zcela zničeného výstavbou hradu dochována pouze část valového opevnění a příkopu na jeho JV obvodu.

Dosud bez archeologických nálezů.

Stavba hradiště údajně již v době Oldřichově (Kronika tř. Dalimila 38, 39, Havránek, Daňhelka, Kristen 72–74); 1121 založen hrad (Kosmas III, 48, výslovně pouze marginální přípis v pozdním rukopisu kroniky z muzejní knihovny v Praze, Bretholz 220); 1126 znovuvýstavba opevnění (Kanovník vyšehradský, FRB II, 205); 1148 a 1150 vězněn na hradě Soběslav (Letopis Vincenciův, FRB II, 419); 1173 totéž (Letopis Jarlochův, FRB II, 465); 1174 kastelánem Šturma (Letopis Jarlochův, FRB II, 467–8).

Lit.: Turek 1970b, 3–4.

105 PŘISTOUPIM, o. Kolín

- Návrší nad V okrajem obce u kóty 265 m n.m., poloha „V šancích“ nebo „Svatováclavské lázně“.
- Hradiště o půdorysu nepravidelného pětiúhelníka (o ploše cca 6 ha) opevněné obvodovým vallem. Na JV přiléhalo pravděpodobně předhradí.

Hradba dřevohlinité konstrukce, nálezy keramiky ze starší fáze střední doby hradištní.

Lit.: Kudrnáč 1960.

106 PŠOV, o. Louny

- Na vrchu Rubínu v Z části katastru, kóta 352 m n.m.

Původně pravěké hradiště (charakteru opevněného kopce) znovu obydlené a přestavěné v době slovanské. Jeho bližší charakteristiku může podat jedině budoucí výzkum.

Povrchovými sběry na hradišti a v jeho okolí získáno 17 avarskoslovanských nákonců, dále zbraně, miska slezského typu, šperky velkomoravského charakteru, starohradištní a středohradištní keramika. Menším výzkumem prokázána existence slovanského opevnění.

Pozn.: Hradiště zasahuje i na území katastru osady Dolánky, obec Kaštice, o. Louny.

Lit.: Bubeník 1981.

PŠOV viz MĚLNÍK, o. týž

107 RADIM, o. Kolín

- Z od obce na výběžku rulového masivu v ohbí potoka Výrovky (Kouřimky), poloha „V šancích“.
Dvoudílný objekt oválného půdorysu (o celkové ploše cca 6,3 ha), jehož fortifikace silně poničena zemědělskými pracemi. Vnitřní hradiště opevněno obloukovým valem (v S části zdvojeným) připínajícím se ke svahu nad potokem. Na S straně předhradí.

Početné doklady pravěkého osídlení; nálezy keramiky z mladší fáze středohradištního období.

Lit.: *Sedláček, Vencl 1975*, 154–155, obr. 1, tab. III, IV; *Šolle 1966*, 279.

RADNÁ viz PLANÁ

RUBÍN viz PŠOV, o. Louny

108 ŘEPICE, obec Rovná, o. Strakonice

- SZ od osady na kopci Hradec, kóta 511 m n.m.
Trojdílné hradiště (o ploše téměř 3 ha) s nepravidelně oválnou akropolí na vrcholku kopce, k níž se na Z přístupnějším svahu připínají dvě předhradí. Celý objekt opevněn několika pásy souběžných obvodových valů.

Menší průzkumy opevnění a zbytků příbytku; keramika střední doby hradištní.

Pozn.: V literatuře též pod označením Domanice či Hradec u Řepice.

Lit.: *Dubský 1949*, 598–610; *Michálek, Fröhlich 1979*, 50.

109 SÁZAVA NAD SÁZAVOU, o. Kutná Hora

- Na katastru osady Dojetřice, ostrožna na levém břehu Sázavy nad ústím potoka, kóta 424 m n.m., poloha „Na šancích“.
Dvoudílný objekt (o ploše cca 12 ha) s bočním opevněním a se dvěma valy přetínajícími ostrožnu.

Povrchové sběry starší středohradištní keramiky, nález zlomku bronzového vrtulovitého kování avarsko-slovanského charakteru.

Pozn.: V literatuře též pod označením Dojetřice.

Lit.: *Bubník 1970*, 294–296, obr. 4: 3,4,7,8,11,12, obr. 5: 1–4; *Kudrnáč 1963b*, 192, obr. 6: 1–3.

110 SEDLEC, o. Karlovy Vary

- ▲ Přesná poloha hradiště, které bylo podle písemných pramenů přemyslovským správním centrem, není známa (hledá se na území dnešní vsi, na výšině „Gobes“ nad říčkou Rolavou aj.).

Dosud archeologicky neověřeno.

1086 Sedlčaná (*CDB I*, č. 86, s. 94; *Kosmas II*, 37, *Bretholz 137*); ok. 1088 (sp. 12. stol.) desátek ze Sedlecka (*CDB I*, č. 387, s. 386); 1130 odváděn z hradu desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); 1159 provincie, kastelánem Závíša (*CDB I*, č. 204, s. 192, 193); 1165 provincie, kastelánem Závíša (*CDB I*, č. 227, s. 205); 1185 provincie (*CDB I*, č. 306, s. 276); 1188 economus Wernherus (*CDB I*, č. 320, s. 294); 1195/7 provincie (*CDB I*, č. 356, s. 322); k mladším údajům srov. *Profous, Svoboda 1957*, 23.

Lit.: *Kašička, Nechvátal 1980*, 108–109.

SEDLO U SUŠICE viz ALBRECHTICE U SUŠICE, obec Sušice, o. Klatovy

SELLNEROVO HRADIŠTĚ viz BŘEZOVICE, o. Mladá Boleslav

111 SEMICE, o. Nymburk

- * JZ od obce na návrší „Semická hůra“, okolí kóty 230 m n.m., poloha „Na valech“.

Nepatrné, dosud archeologicky nezkoumané a neověřené zbytky opevnění, svědčící nejspíše pro existenci hradiště; jeho rozsah a půdorys nelze bez výzkumu stanovit.

Ojedinelé nálezy především mladohradištní keramiky.

Lit.: *Kudrnáč 1963b*, 198.

SKALSKO – HRÁDEK viz SUDOMĚŘ, o. Mladá Boleslav

112 SKOČICE, o. Strakonice

- JZ od obce na Z dvojrvcu návrší Hrad, kóta 663 m n.m., poloha „Kolo“.
Dvoudílný objekt (o celkové ploše asi 1 ha) s nevelkým obdélným vnitřním areálem zčásti chráněným příkrými svahy, ke kterému přiléhá rozlehlejší nepravidelně oválné předhradí, obehnané kamenným valem.

Velmi početné nálezy pravěké keramiky (střední doba bronzová a mladší doba halštatská), ojedinělé zlomky nádob slovanských (nejspíše středohradištního charakteru).

Lit.: *Dubský 1949*, 197–201, 617–618; *Michálek, Fröhlich 1979*, 50–51.

SMOLEČ viz PÍSECKÁ SMOLEČ, obec Slabčice, o. Písek

113 SMOLOV, obec Mrákov, o. Domažlice

- Nízká ostrožna v těsném S sousedství osady.
Jednodílné hradiště (o ploše cca 1,6 ha) opevněné valem přetínajícím ostrožnu.

Menším výzkumem získána keramika ze sklonku 10. a z 11. stol. Objekt zanikl požárem.

Hradiště bývá považováno za centrum knížecí oblasti Tuhoště doložené 1086 (*CDB I*, č. 86, s. 94; *Kosmas II*, 37, *Bretholz 137*).

Lit.: *Turek 1967b*.

114 SOBĚSLAV, o. Tábor

- Z od města na terénní vyvýšenině nad levým břehem Lužnice, poloha „Svákov“.
Jednodílné hradiště (o ploše cca 3,5 ha) oválného půdorysu s mohutným valem (v literatuře často označovaným jako spečený), přimykajícím se k neopevněnému svahu nad řekou.

Nálezy keramiky halštatské a středohradištní; na hradišti železářské pece.

Pozn.: V literatuře též pod označením Svákov.

Lit.: *Dubský 1949*, 635–637; *Píř 1909*, 384.

SOUSEDOVICE viz LIBĚTICE, obec Sousedovice, o. Strakonice

SOVICE viz VETLÁ, obec Vrbice, o. Litoměřice

115 STARÁ BOLESLAV, město Brandýs n. Labem – Stará Boleslav, o. Praha – východ

- ▲ Na pravém břehu Labe na JZ okraji města Stará Boleslav v okolí baziliky sv. Václava.
Hradiště známé především z historických zpráv. Bez viditelných zbytků raně středověkých fortifikací. Podle konfigurace terénu ostrožného typu, snad dvoudílné dispozice. Podle dějepisných zpráv náležel k nejstarší zástavbě hradiště v 10. stol. kostel a několik dvorců.

Při menších výzkumech a náhodných nálezech zjištěno několik mladohradištních pohřebišť, částečně prozkoumáno okolí románských kostelů sv. Václava a sv. Klimenta. Nálezy keramiky od 10. stol.

Někdy ve dvacátých letech 10. stol.: stavba hradu Boleslavem (*Kosmas I*, 19, *Bretholz 38–40*; *Kronika tř. Dalimila 31*, *Havránek, Daňhelka, Kristen 62*); 28. 9. 929 (?) zavraždění knížete Václava jeho bratrem Boleslavem (na boleslavský hrad kla-

dou tuto událost: 1. stsl. václavská legenda ve všech svých redakcích, *Vajs* 17 sq., 24sq., 39 sq.; 2. stsl. václavská legenda, *Vajs* 108 sq.; Kristián, *WLL* 111 sq.; Kosmas I, 17, *Bretholz* 35–36; Kronika tř. Dalimila 30, *Havránek, Daňhelka, Kristen* 58 sq.; ne- přímo Vavřinec Montecassinský, *FRB I*, 175 sq.; 1039 založena staroboleslavská kapitula a chrám sv. Václava (Kosmas II, 7, *Bretholz* 93, srov. i *CDB I*, č. 382, s. 359–362); 19. 5. 1046 biskupem Šebířem posvěcen staroboleslavský chrám (Kosmas II, 13, *Bretholz* 100); ok. 1057 (sp. 12. stol.) boleslavská provincie (*CDB I*, č. 55B, s. 58, srov. *CDB I*, č. 383, s. 365); ok. 1088 (sp. 12. stol.) boleslavská provincie (*CDB I*, č. 387, s. 374); 23. 3. 1092 kníže Konrád se v Boleslavi setkal s biskupy olomouckým a pražským (Kosmas II, 50, *Bretholz* 157); 28. 2. 1099 Heřman zvolen v Boleslavi pražským biskupem (Kosmas III, 7, *Bretholz* 168).

Lit.: *Guth* 1934, 771–802; *Sommer* 1977.

STARÁ KOUŘIM viz KOUŘIM, o. Kolín

116 STARÁ LYSÁ, o. Nymburk

* Přesná poloha hradiště předpokládaného některými badateli není známa, snad poloha „Ostrov“ či „Na hrádku“.

V dnešní době bez viditelných stop po fortifikacích a bez archeologických nálezů. Na existenci hradiště se někdy usuzuje z Kosmovy zprávy o tamějším uvěznění knížete Jaromíra; mohlo ovšem jít i o dvorec.

1034 držen v Lysé Jaromír ve vězení svým bratrem Oldřichem (některé rukopisy Kosmovy kroniky označují místo nuceného pobytu *Lisza in viculo*, jiné mají logičtější *Lisza in vinculo*, Kosmas I, 42, *Bretholz* 77); 1046/52 (sp. 12. stol.) darován dvorec Lysá staroboleslavské kapitule (*CDB I*, č. 382, s. 361); k mladším údajům srov. *Profous* 1949, 702.

Pozn.: V literatuře též pod označením Lysá.

Lit.: *Hejna* 1958, 295; *Novotný* 1912, 737; *Pič* 1909, 383–384; *Turek* 1952, 11.

117 STARÝ PLZENEC, o. Plzeň—jih

● S od města na ostrožně, poloha „Hůrka“, nejvyšší kóta 431 m n.m.

Ostrožné hradiště s akropolí na V straně a k ní na Z přiléhajícím jedním či dvěma předhradími (celková plocha objektu asi 4,15 ha). Při J okraji předhradí na samostatně opevněné ploše rotunda z 10. stol. (u ní hřbitov užívaný asi od 12. stol.), na akropoli kostel sv. Vavřince (nejspíše ze 2. pol. 11. stol., na počátku 19. stol. zbořen). Na V od akropole (kde snad bylo lehčeji opevněné předhradí) kostel sv. Kříže (buď z 10. či 12. stol., zbořen na počátku 19. stol.).

Několik archeologických výzkumů kostelů, hřbitovů a opevnění, nalezeno velké množství nejrůznějších památek (zcela převažuje mladohradištní a pozdněhradištní keramika).

976 poraženo pod hradem Plzeň bavorské vojsko (Thietmar Merseburský III, 7, *Holtzmann* 104, 105); 992 konán na hradě (nebo spíše v podhradí) nedělní trh (Veršovaná vojtěšská legenda 18, *FRB I*, 325); 993 (sp. 13. stol.) plzeňská provincie, donace poplatku z hradu Plzeň břežnovskému klášteru (*CDB I*, č. 375, s. 349); 1031–1034 (?) raženy v Plzni denáry s opisem PLIZEN CIV (*Cach* 1970, č. 276–278); 1048 Jan sudím plzeňské provincie (*CDB I*, č. 381, s. 358); 1109 slavil v Plzni kníže Vladislav vánoční svátky (Kosmas III, 30, *Bretholz* 200); 1115 (sp. 13. stol.) donace kladrubskému klášteru (*CDB I*, č. 390, s. 398); 1130 odváděn z hradu desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); 1131 arcikněz Herold (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 213); 1146 (sp. 12. stol.) sudím Heiramus (*CDB I*, č. 396, s. 406); 1160 prefektem Držislav (*CDB I*, č. 208, s. 196); 1165 kastelánem Držislav (*CDB I*, č. 227, s. 205); 1167 (sp. 12. stol.) kastelánem Držislav (*CDB I*, č. 399, s. 412); 1175 prefektem Zezema (*CDB I*, č. 278, s. 244); 1177 kastelánem Zezema (*CDB I*, č. 279, s. 246); 1177 arcikněz Zdislav (*CDB I*, č. 280, s. 247); 1186 plzeňská provincie (*CDB I*, č. 310, s. 282); 1189 kastelánem Držislav (*CDB I*, č. 322, s. 295); 1192 sudí Jan (*CDB I*, č. 336, s. 307); k mladším údajům srov. *Profous* 1951, 381 a *Žemlička* 1978, 572.

Pozn.: Objekt nazýván v raném středověku Plzeň.

Lit.: *Friedl* 1976; *Hásková* 1964; *Hejna* 1976; *Turek* 1975b.

118 STŘAPOLE, obec Bušovice, o. Rokycany

□ SZ od osady na pravém břehu Berounky na ostrožně sevřené potokem Lužnicí a Korečným potokem.

Patrně jednodílné ostrožné hradiště (o ploše cca 4 ha) opevněné na přístupné V straně valem

a příkopem; fortifikace v současné době zcela zničena.

Povrchové sběry eneolitické a středohradištní keramiky.

Lit.: *Beneš*, ústní informace.

119 SUDOMĚŘ, o. Mladá Boleslav

□ JV od obce na úzké ostrožně končící skalnatým bradlem mezi údolím Skalského (Strenického) potoka a údolím spikalským, poloha „Přední“ a „Zadní Hrádek“.

Dvoudílné ostrožné hradiště s rozlehlým předhradím opevněným pravděpodobně jedním příčným valem (dnes zcela zničeným) a s malým vnitřním areálem na skalnatém bradle, odděleným od předhradí příkopem a valem.

Menšími výzkumy a sběry prokázáno osídlení polohy od neolitu. Ojedinelé nálezy starohradištní keramiky, velmi početné nálezy mladohradištní. V 11. a 12. stol. na vnitřním hradě pohřebiště.

Pozn.: V literatuře též pod označením Hrádek u Skalska či Skalsko — Hrádek.

Lit.: *Filip* 1947, 80–85.

SVÁKOV viz SOBĚSLAV, o. Tábor

ŠANCE U BŘEZNICE viz POČÁPLY, o. Příbram

ŠÁRKA viz PRAHA — DOLNÍ LIBOC, obvod Praha 6

ŠKRÁBEK viz CHOTEČ, o. Praha—západ

120 ŠTÍTARY, o. Domažlice

□ Na Svatovavřineckém vrchu na levém břehu Radbuzy, v okolí kostela sv. Vavřince u kóty 460 m n.m. Hradiště téměř s kruhovou akropolí, k níž se přimykají dva až tři pásy vnějších kruhových valů (plocha objektu dosahuje asi 3,5 ha). Pozůstatkem zástavby na akropoli patrně kostelík sv. Vavřince (dnes gotická stavba s barokními úpravami), v jehož okolí hřbitov užívaný od 11. stol.

Dosud nezkoumáno, z hrobů u kostela pocházejí esov. záušnice, denár Vratislava II. aj. Ojedinelé nalezena i blíže nedatovaná pravěká keramika.

Lit.: *Woldřich* 1893, 11–13.

ŠVÉDSKÉ ŠANCE NA CHLUMU viz CHLOUMEK, o. Mladá Boleslav

121 TACHOV, o. týž

▲ Na nízké ostrožně v místech někdejšího středověkého hradu (dnešního zámku) a jeho předhradí.

Dosud bez archeologických nálezů a bez viditelných fortifikací.

1115 (sp. 13. stol.) poprvé jmenován Tachov, avšak bez výslovné zmínky o hradu (*CDB I*, č. 390, s. 401); 1126 oprava opevnění (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 205); 1131 vystavění hradu Soběslavem I. (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 212); ve 13. stol. zmiňován několikrát jako „castrum“, srov. *Profous, Svoboda* 1957, 311.

Lit.: *Turek* 1968 a.

122 TAŠOVICE, obec Doubí, o. Karlovy Vary

● Žulová výspa na levém břehu Ohře, u kóty 421 m n.m., poloha „Starý Locket“.

Dvoudílný objekt (jeho plocha nedosahuje 2 ha) s nevelkou akropolí, obehnanou podkovovitým valem, k níž se na přístupné straně připíná opevněné předhradí nepravidelného půdorysu. Na plánu z 19. stol. vyznačen na akropoli půdorys kostela neznámého stáří.

Prozkoumán vnitřní val a základy srubu. Nálezy keramiky z 9. a 10. stol.

Lit.: *Kašička, Nechvátal 1980, 109–110; Šimek 1955, 51–112.*

123 TETÍN, o. Beroun

● V areálu dnešní vsi.

Dvoudílné ostrožné hradiště (o celkové rozloze cca 9,9 ha) na Z straně s protáhle trojúhelníkovou akropolí (původně snad s několikanásobným obvodovým opevněním) a k ní na V přiléhajícím rozlehlým předhradím ohrazeným příčným a patrně pouze J bočním valem. Podle historických zpráv stál v 10. stol. na hradišti dvorec a kostel.

Menší archeologický výzkum vnitřního valu; nálezy pravěké, středohradištní a mladohradištní keramiky a ojedinelých středověkých hrobů.

V bájném období českých dějin údajně založen hrad kněžnou Tetkou (Kosmas I, 4, *Bretholz* 10); Tetín údajným sídlem Bořivojovým (nehistorický údaj pozdní svatoivanské legendy, *FRB I*, 114); 15./16. 9. 921 na hradě zavražděna kněžna Ludmila, která předtím odešla na Tetín z Prahy (Fuit 5, 7, *Chaloupecký* 473, 474–475; Kristián 3, 4, *WLL* 97, 99–100; Proložní legenda o sv. Ludmile, *Vajs* 64–65; *Factum est* 6, 7, *Chaloupecký* 548, 549; Kronika tř. Dalimila 26, *Havránek, Daňhelka, Kristen* 54); 925 translace Ludmilina těla do Prahy (Kristián 5, *WLL* 100–107; Proložní legenda o sv. Ludmile, *Vajs* 65); ok. 1088 (sp. 12. stol.) údajně tetínská provincie, o Tetínu se píše jako o hoře (*CDB I*, č. 387, s. 381, 382, 387, potvrzení této listiny *CDB II*, č. 229, s. 216); k mladším údajům srov. *Profous, Svoboda 1957, 333.*

Lit.: *Axamit 1924; Kudrnáč 1951b.*

124 TISMICE, o. Kolín

● J od obce na rozlehlém návrší obtékaném na Z a S potokem Bušincem, S a SZ část polohy nazývána „Na hradišťatech“ či „Na hradišti“.

Pravděpodobně víceprostorové hradiště (o ploše asi 25 ha) bez viditelných zbytků fortifikací. Rozlohu lze přibližně určit podle konfigurace terénu a podle archeologicky zjištěného průběhu opevnění na jeho J okraji.

Výzkumem prokázána existence dřevohlinité hradby s příkopem. Doklady různě intenzivního osídlení celé plochy (zjištěn zahřoubený přebytek, obilnice aj.). Starohradištní a starší fáze středohradištního období.

Lit.: *Kudrnáč 1961; týž 1977.*

125 TOŽICE, obec Drachkov, o. Benešov

* S část osady a přilehlý vrch, kóta 504 m n.m.

Na JZ, Z a S svahu kopce valovitý (terasovitý) útvar, snad fortifikace. Předpokládáné předhradí (opevnění není patrné) v S části osady.

Ojedinelé zlomky keramiky z 10.–12. stol.

Lit.: *Turek 1962, 152.*

126 TŘESKONICE, obec Tuchořice, o. Louny

● J od osady na kopci Výrov, kóta 509 m n.m.

V místech halštatského hradiště; rozsah a půdorys raně středověkého objektu nejsou zatím známy.

Při výzkumu pravěkého hradiště zjištěna destrukce hradištního opevnění; nálezy starohradištní a středohradištní keramiky.

Lit.: *Holodňák, zpráva v archívu ARÚ Praha.*

127 ÚSTALEČ, o. Klatovy

● SZ od obce na vrcholu kopce Hradec, kóta 612 m n.m.

Jednodílné hradiště nepravidelně oválného půdorysu (o ploše asi 1,7 ha). Nízký obvodový val místy téměř nezatelný.

Menším výzkumem získána keramika mladohradištního charakteru.

Lit.: *Beneš 1980, 22.*

128 ÚSTÍ NAD LABEM, o. týž

* S od soutoku Bělé s Labem při JV okraji středověkého města na vyvýšeném místě v poloze „Hradiště“.

Na existenci hradiště se usuzuje pouze z nepřímých náznaků v písemných pramenech (knížecí celnice, místo svatby knížecí dcery). Nelze však vyloučit, že tam stál pouze knížecí dvorec.

993 (sp. 13. stol.) břevnovský klášter obdržel desátek z tamější celnice (*CDB I*, č. 375, s. 349); 1057 cesta přes Ústí (*CDB I*, č. 55, s. 55, sp. 14. stol. *CDB I*, č. 383, s. 363); 23. 4. 1186 svatba dcery knížete Bedřicha Žofie s Albrechtem Míšeňským (*CDB I*, č. 310, s. 281); k mladším údajům srov. *Profous, Svoboda 1957, 453.*

Lit.: *Smetana 1979, 582–587, mapa 2; Zápotocký 1978, 272, 129, 280, 290–292.*

129 VELICHOV, o. Karlovy Vary

□ JV výběžek Liščího vrchu nad levým břehem Ohře.

Ostrožné hradiště (o ploše něco přes 1 ha) s centrální částí nepravidelného oválného půdorysu s kamenným valem (konstrukčně připomínajícím opevnění knovízská). Konfigurace terénu nevylučuje existenci jednoho či dvou malých předhradí.

Povrchové nálezy keramiky pravěké a ze střední a mladší doby hradištní.

Lit.: *Beneš 1975; Kašička, Nechvátal 1980, 111; Smrž 1981.*

130 VELKÉ HYDČICE, o. Klatovy

● SV od obce na kopci na pravém břehu Otavy u středověkého hradu Práchně.

Hradiště nepravidelně oválného půdorysu (o ploše 2,8 ha) poničené v S části (zřejmě v místech akropole) středověkým hradem. Zachován obvodový val předhradí, na V straně zdvojený. Na hradišti stál asi kostel (dnes raně gotická stavba se svatoklimentským zasvěcením), v jeho okolí kostrový hřbitov.

Průzkum hradby s čelní kamennou plentou o síle 1,5 m a s roštovou konstrukcí; nálezy mladohradištní keramiky. 1039/45 kníže Břetislav I. na lovu v okolí hradu Práchně (Život poustevníka Vintíře, *FRB I*, 343); 1045 (sp. 13. stol.) prácheňská provincie (*CDB I*, č. 379, s. 353); 1184 kastelánem Vítek (*CDB I*, č. 304, s. 274); k mladším údajům srov. *Profous 1951, 453 a Žemlička 1978, 574.*

Pozn.: Objekt nazýván v raném středověku Prácheň.

Lit.: *Braun, Klápště 1978; titíž 1981.*

131 VESEC U SOBOTKY, obec Libošovice, o. Jičín

□ Z od osady na skalnaté ostrožně nad soutokem Klenice a Veseckého potoka, poloha „Poráň“ či „Šance“.

Pravděpodobně jednodílné hradiště (o ploše cca 1,4 ha), chráněné na většině svého obvodu strmými srázy a na přístupné straně valem, přetínajícím ostrožnu.

Sběry a menšími výzkumy doloženo osídlení lidem popelnicových polí a Slovy (především od 12. stol., časně slovan-ská a starohradištní keramika se vyskytuje jenom ojedinelé).

Pozn.: V literatuře též pod označením Poráň.

Lit.: *Waldhauser, Weber 1973.*

132 VETLÁ, obec Vrbice, o. Litoměřice

* JV od osady na osamělém opukovém kopci Sovice, kóta 278 m n.m.

Dnes bez dochovaných fortifikací (patrně zničeny sesuvy půdy); ojedinělé nálezy pravěkých památek a zlomků středohradištní keramiky.

Lit.: *Zápotocký 1965*, 211, 314, obr. 8.

VINOŘ viz PRAHA—VINOŘ, obvod Praha 9

133 VLASTISLAV, o. Litoměřice

● Na S okraji obce na nevysokém ostrožnovitém výběžku obtékaném na Z a SZ říčkou Modlou, poloha „Na šancích“.

Trojdielné ostrožné hradiště trojúhelníkového půdorysu (o celkové ploše 3,21 ha) opevněné po celém obvodu a rozčleněné dvěma vnitřními, obloukovitě prohnutými valy.

Objekt dlouhodobě zkoumán (hradby s čelní kamennou plentou a s vnitřní roštovou a komorovou konstrukcí, nejrůznější inventář z mladší fáze střední doby hradištní).

V bájném období českých dějin založen hrad luckým knížetem Vlastislavem v době mezikmenových bojů s Čechy (Kosmas I, 10, *Bretholz 23*).

Lit.: *Váňa 1968*.

134 VOLTÝŘOV, obec Klučnice, o. Příbram

□ JZ od obce na ostrožně sevřené pravým vltavským břehem a údolím Voltýřovského potoka, kóta 378 m n.m., poloha „Žikovec“.

Objekt nejspíše halštatského původu; nálezy středohradištní keramiky dokládají osídlení polohy i v době slovanské.

Pozn.: V literatuře též pod označením Holešice či Hradiště u Holešic.

Lit.: *Michálek 1969*, 23—24.

135 VRACLAV, o. Ústí nad Orlicí

● SV od obce na ostrožně na pravém břehu potoka nad osadou Svatý Mikuláš.

Ostrožné hradiště s nevelkou akropolí obdélníkového půdorysu (o ploše cca 0,8 ha) opevněnou mohutným příčným valem; k ní přiléhá jedno či dvě značně rozlehlé předhradí (jejich přesná rozloha není známa). Na akropoli mladohradištní hřbitov. V podhradí soudobý kostel sv. Václava.

Průzkum sídlištních a řemeslnických objektů a hrobů; téměř výlučně mladohradištní památky (především keramika). 1073 (sp. 12. stol.) zmíněn objekt v donaci opatovického kláštera (*CDB I*, č. 386, s. 370); ok. 1088 (sp. 12. stol.) hrad (*castrum*) Vratislav (*CDB I*, č. 387, s. 375); 1108 z příkazu knížete Svatopluka povraždění na hradě přítomní Vršovci (Kosmas III, 23, *Bretholz 190*; Kronika tř. Dalimila 56, *Havránek, Daňhelka, Kristen 100*); 1204/14 Děpolt III. vládcem Vraclavska (*CDB II*, č. 112, s. 107); 1226 kastelán Byčen, sudí Janek (*CDB II*, č. 289, s. 290); počátkem 14. stol. někdejší hradiště zarostlé býlím (Kronika tř. Dalimila 56, *Havránek, Daňhelka, Kristen 100*); k mladším údajům srov. *Profous, Svoboda 1957*, 612.

Pozn.: Objekt nazýván v raném středověku Vratislaví.

Lit.: *Skružný 1962*; *Hrdlička 1966*.

136 VRANÍK, obec Leděčko, o. Kutná Hora

● SV od osady na táhlé stráni pod kótou 400 m n.m.

Hradiště o ploše asi 7 ha chráněné na JZ obvodu valem, na ostatních místech nepřístupným terénem. Patrně rozčleněno do několika částí, pozůstatkem vnitřního opevnění snad některé z mezí.

Povrchové sběry středohradištní keramiky.

Lit.: *Bubeník 1970*, 298—299; *týž 1971*.

VYŠEHRAD viz PRAHA—VYŠEHRAD, obvod Praha 2

137 ZABRUŠANY, o. Teplice

● SZ od obce na ostrožně původně obtékané dvěma potoky, poloha „Švédské šance“.

Trojdielné ostrožné hradiště s půdorysem nepravidelného protáhlého lichoběžníka (celková výměra objektu 5,5 ha) chráněné třemi příčnými valy; na přístupnějších místech na SV boku hradiště postavena patrně palisáda.

Zkoumán vnitřní a střední val (ten se dvěma stavebními fázemi); nálezy keramiky z 9. až počátku 11. stol.

Patrně na toto místo se vztahuje zpráva k r. 857: hrad knížete Wistracha spravovaný jeho synem Slavitahem napaden a dobyt franskou výpravou (*Annales Fuldenses* k r. 857, *MGH SS I*, 370).

Lit.: *Sláma 1978b*; *Váňa 1976*, 463—472.

ZÁMKA viz PRAHA—BOHNICE, obvod Praha 8

138 ZÁŘECKÁ LHOTA, o. Ústí nad Orlicí

● Strmý svah nad soutokem Ostrovského potoka a Tiché Orlice, poloha „Hrádníky“.

Jednodílné hradiště (o ploše 8,5 ha) nepravidelně oválného půdorysu opevněné krátkým valem a příkopem přetínajícím úzkou šíjí a s částečným obvodovým valem vybudovaným na přístupnějších místech (především na S). V J části hradiště oválná deprese (cisterna?).

Sběry mladohradištní keramiky, v destrukci valu stopy po požáru.

Lit.: *Venc 1971*, 22—29.

139 ZBOROVY, obec Plánice, o. Klatovy

● V od osady na J výběžku kopce u kóty 616 m n.m., trať „Hrádek“.

Nevelký objekt (o ploše cca 0,08 ha) s nepravidelně obdélnou akropolí a trojúhelníkovitým předhradím s částečně dochovaným valovým opevněním a s příkopy.

Povrchové nálezy pozdněhradištní keramiky.

Lit.: *Beneš 1977*.

140 ZLIVICE, obec Čížová, o. Písek

* S od obce na V vrcholu kopce Kostelík.

Jednodílné hradiště kruhového půdorysu (o ploše asi 0,8 ha) s obvodovým (více než z poloviny dochovaným) valem z kamene a hlíny.

Při menším výkopu získán nepočetný soubor přesněji chronologicky nezařaditelné (snad hradištní) keramiky.

Lit.: *Fröhlich, Michálek 1978*, 112.

141 ŽALOV, obec Roztoky, o. Praha—západ

● Na ostrožně sevřené Žalovským potokem a levým břehem Vltavy v S části osady Žalov, poloha „Levý Hradec“.

Hradiště vybudováno na dvou samostatných, nepravidelně oválných plochách, které jsou od sebe odděleny roklí (plocha celého objektu cca 6,4 ha). V areál s kostelem sv. Klimenta byl akropolí. Obě části hradiště opevněny po celém svém obvodu.

Dlouhodobý systematický výzkum. Pod stojícím kostelem objeveny základy rotundy patrně z doby Bořivojovy. V jejím okolí středověký a novověký hřbitov. Odkryto několik obydlí a dvorců (na akropoli srubových, na předhradí s proutěnými stěnami). Průzkum bran a hradeb (zjištěno v nich několik stavebních fází). V mladším období na akropoli kamenné dvorce. Hradiště postaveno v 9. stol., od poloviny 11. stol. hradby neopraveny.

V bájném období českých dějin údajně malý hrad vspomínáný v souvislosti s českoluckými válkami (Kosmas I, 10 a bez výslovného uvedení jména i 12, *Bretholz 23*, 26); na hradě založen knížetem Bořivojem první kostel v Čechách, který za-

svěcen sv. Klimentovi (Kristián 2, *WLL* 93; Diffundente sole, *Chaloupecký* 490—491; Kronika tř. Dalimila 23, *Havránek, Daňhelka, Kristen* 50); 19. 2. 982 Vojtěch tam zvolen pražským biskupem (Kosmas I, 25, *Bretholz* 47); 1125/40 někde v areálu Levého Hradce (na předhradí?) pole, současně objekt označen jako místo, kde v Čechách započalo křesťanství (*CDB I*, č. 124, s. 130); 1221 hrad sídlem knížecího úředníka — lovčího (*CDB II*, č. 387, s. 436); ok. 1227 (sp. 13. stol.) Hradec označený jako *villa* v majetku pražského svatojiřského kláštera (*CDB II*, č. 378, s. 421); k mladším údajům srov. *Profous* 1947, 653—654.

Pozn.: Objekt nazýván v raném středověku Hradec (*Gradec*), od 12. stol. Levý Hradec (*Levigradec* apod.). Tímto jménem běžně označován v literatuře.

Lit.: *Borkovský* 1965.

142 ŽATEC, o. Louny

▲ V areálu města na jazykovité ostrožně obtékané na S straně Ohří.

Ostrožné, patrně dvoudílné hradiště (o ploše asi 15 ha) s hradním kostelem. Prostor hradiště zastavěn; na rozsah, zástavbu i členění objektu se usuzuje z konfigurace terénu, náhodných archeologických nálezů a historických zpráv.

V areálu hradiště a na jeho předhradí četné sídlištní a hrobové nálezy (zcela převládají památky mladohradištní a pozdněhradištní).

Přesněji nedatované založení hradu Žatce v někdejším kraji Lučanů (Kosmas I, 10, *Bretholz* 23); 1004 přešli obyvatelé hradu na stranu Jindřicha II. a českého knížete Jaromíra při jejich tažení proti Boleslavovi Chrabrému, okupujícímu Čechy (Thietmar Merseburský VI, 11, *Holtzmann* 288, 289; Adalboldův Život Jindřicha II, c. 47, *MGH SS IV*, 695); 1046/52 (sp. 12. stol.) odvádění dávek staroboleslavské kapitule (*CDB I*, č. 382, s. 361); před 1055 Žatecko údělem Břetislava syna Sptyhněva (Kosmas II, 14, *Bretholz* 104); ok. 1057 žatecká provincie (*CDB I*, č. 55B, s. 58); 1068 správcem hradu Smil (Kosmas II, 24, *Bretholz* 117); ok. 1088 (sp. 12. stol.) žatecká provincie, žatecké podhradí (*CDB I*, č. 387, s. 383, 384); 1099 kníže Břetislav II. prožil na hradě Žatci vánoční svátky spolu s polským Boleslavem II. (Kosmas III, 9, *Bretholz* 170); 1101 navrácen Vršovci Božejovi do správy Žatec (Kosmas III, 14, *Bretholz* 176); 1111 Vladislav I. udělil Žatecko jako úděl bratru Soběslavovi (Kosmas III, 37, *Bretholz* 209); 1116 padl v bitvě s Uhry správce Žatce Jiřík (Kosmas III, 42, *Bretholz* 216); 1130 nabídl biskup Menhart spiklencům proti knížeti Soběslavovi I. správcovství Žatce (Kanovník vyšehradský, *FRB II*, 211); 1130 odváděn z hradu desátek vyšehradské kapitule (*CDB I*, č. 111, s. 113); 1146/48 správcem Jarohněv (*CDB I*, č. 157 a 158, s. 163 a 165); 1159 kastelánem Henrikus (*CDB I*, č. 204, s. 193); 1160 prefektem Jarohněv (*CDB I*, č. 208, s. 196); 1165 žatecká provincie, kastelánem Jarohněv (*CDB I*, č. 227, s. 205); 1167 (sp. 12. stol.) kastelánem Jarohněv (*CDB I*, č. 399, s. 412); 1169/94 žatecká provincie (*CDB I*, č. 351, s. 316); ok. 1170 kastelánem Zdeslav (*CDB I*, č. 251, s. 224); 1175 prefektem Jarohněv (*CDB I*, č. 278, s. 244); 1177 kastelánem Jarohněv (*CDB I*, č. 279, s. 246); 1177 kastelánem Zdeslav (*CDB I*, č. 280, s. 247); 1183 kastelánem Zdeslav (*CDB I*, č. 300, s. 270); 1184/85 správcem Zdeslav, žatecká provincie (*CDB I*, č. 305, s. 275, 276); 1184/92 arcijáhen Fridericus (*CDB I*, č. 335, s. 306); 1183/85 (sp. 13. stol.) Bedřichova donace vsí ze žateckého okolí (*CDB I*, č. 402 a 404, s. 418 a 424); 1186 žatecká provincie (*CDB I*, č. 310, s. 281); 1186 (sp. 13. stol.) řemeslníci na žateckém hradě (*CDB I*, č. 405 D, s. 430); 1195 kastelánem Slavibor, arcijáhmem Vítek (*CDB I*, č. 411, s. 445 a 446); 1196 správcem Bohuslav (*CDB I*, č. 355, s. 320); 1195/97 správcem Bohuslav (*CDB I*, č. 356, s. 323); k mladším údajům srov. *Bubeník, Uhlíková* 1977b, 194 a *Profous, Svoboda* 1957, 807.

Lit.: *Bubeník, Uhlíková* 1977a; *titiž* 1977b.

143 ŽDÁNICE, obec Malotice, o. Kolín

* Z od osady na okraji planiny u kóty 397 m n.m., poloha „Na hradišťatech“ či „V šancích“.

Patrně jednoduché hradiště nepravidelně obdélného půdorysu (o ploše téměř 10 ha) původně asi po celém obvodu opevněné dvojicí valů. Silně poničeno stavbou silnice v 19. stol.

Dosud bez průkazných nálezů, předpokládané raně středověké stáří objektu není doloženo.

Lit.: *Šolle* 1966, 280.

144 ŽINKOVY, o. Plzeň—jih

□ JZ od obce v lese Františkov na výběžku náhorní planiny, trať „Na peklích“, dříve „Obrovo hradiště“ či „Obří hrad“.

Dvoudílné hradiště (o ploše 2,8 ha) nepravidelného trojúhelníkového půdorysu chráněné na třech stranách strmými srázy. Tři příčné a špatně dochované obvodový val.

Sběry pravěké a staroslovanské keramiky z 8. a 9. stol.

Lit.: *Beneš* 1973; *Šaldová* 1977, 142, obr. 27: 1; *Škrábek* 1973.

Během tisku této práce došlo v Čechách k objevení dalších bezpečných i pravděpodobných slovanských hradišť:

- DOLNÍ BŘEŽANY, o. Praha — západ (informace dr. V. Čtveráka)
- HRADIŠTĚ, obec Boříkovy, o. Klatovy (P. Braun, F. Frýda, D. Soukupová, BZO 1978—79, 34)
- KRCHLEBY, obec Staňkov, o. Domažlice (informace J. Bašty)
- OSTROV U BEZDRUŽIC, o. Plzeň — sever (D. Baštová, Pravěké osídlení Úterského potoka, AR 38, 1986, 15—19, obr. 8, 9)
- SVRŽNO, obec Hostouň, o. Domažlice (informace J. Bašty)
- ŠIPÍN, obec Křelovice, o. Plzeň-sever (D. Baštová, Šipín a Všeruby — nové hradištní nálezy z Plzeňska, AR 36, 1984, 498—502, obr. 1 a 4, tab. I.)
- ŠTĚNOVICE, o. Plzeň-jih (T. Durdík, BZO 1980-81, 122)
- VĚVROV, o. Domažlice (informace J. Bašty).

Nejnovější archeologický výzkum provedený dr. L. Smejtkem z musea v Příbrami na hradišti ve VOLTÝŘOVĚ, obec Klučnice, o. Příbram (v katalogu č. 134) neprokázal osídlení této lokality v době hradištní.

Zusammenfassung

Mittelböhmen im frühen Mittelalter

II. Die Burgwälle, Beiträge zu ihrer Geschichte und Bedeutung

Einleitung

Die ältesten Anfänge der tschechischen Nationalgeschichte sind sehr eng mit Mittelböhmen verknüpft. Wenn wir von den böhmischen historischen Sagen absehen, deren grösstenteils erdichtete Ereignisse von den mittelalterlichen Autoren vorwiegend in dieses Gebiet verlegt wurden, gibt es nicht die geringsten Zweifel, dass sich gerade auf jenem Territorium irgendwann im Laufe der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts allmählich die Macht der Přemysliden auszubilden begann. Ihnen fielen dann in den folgenden Perioden zwei wichtige geschichtliche Aufgaben zu: ganz Böhmen zu einen und den böhmischen frühmittelalterlichen Staat zu schaffen. Die geringe Menge erhaltener schriftlicher Berichte erlaubt aber nicht, diese gewichtigen historischen Ereignisse und Prozesse bis in alle Details kennenzulernen und zu erläutern. Gerade deshalb wendet sich in letzter Zeit das erhöhte Interesse den archäologischen Denkmälern zu. Selbstverständlich können die archäologischen Funde und Objekte mit Rücksicht auf ihr Wesen, ihre beschränkte Aussagefähigkeit und oft auch auf ihre schwierige chronologische Einstufung die komplizierte Geschichte des Frühmittelalters nicht in voller Breite erklären, sondern bloss einige ihre Teilaspekte.

Die zweifelsohne grösste und technisch schwierigste bauliche Konstruktion der frühmittelalterlichen Gesellschaft waren die Burgwälle. In Mittelböhmen existieren auf jenem Territorium, das als ursprüngliche Domäne der Přemysliden angesehen wird, mehr als zwei Dutzend Burgwälle aus dem Frühmittelalter. Wenngleich das Interesse der Archäologen an diesen Objekten bereits in das vorige Jahrhundert zurückreicht, kennen wir viele von diesen Burgwällen nur sehr oberflächlich und sind bei einigen sogar nicht einmal sicher, ob sie tatsächlich im frühen Mittelalter erbaut und bewohnt wurden. Andererseits ermitteln die vor allem in der Nachkriegszeit auf einigen mittelböhmischen Burgwällen vorgenommenen archäologischen Ausgrabungen (auf der Prager Burg, auf dem Vyšehrad, auf Budeč, Levý Hradec, Libušín) sehr viel über ihre Befestigungen und ihre innere Verbauung und vermochten sogar die Veränderungen einiger Lokalitäten in ihrer Entwicklung während eines längeren Zeitraums blosszulegen. Aus den Angaben der schriftlichen Quellen geht klar hervor, dass die frühmittelalterlichen Burgwälle die wichtigsten Zentren des Lebens der damaligen Gesellschaft waren und dass ihr Machtaufstieg oder umgekehrt ihre Stagnation, ihr Verfall und Untergang stets die Konsequenz einer bestimmten konkreten historischen Situation war. Dieser Umstand fordert nachgerade zur Suche nach den Ursachen der Entwicklungswandlungen der Burgwälle und zur Heranziehung dieser Feststellungen zwecks Klarstellung einiger historiographischer Probleme heraus, die aufgrund einer Analyse der in den frühmittelalterlichen Quellen festgehaltenen Berichte nicht eindeutig zu lösen sind. Gerade über diese Fragen wurde vom Autor eine umfangreichere Monographie bearbeitet, die locker an seinen Katalog der burgwallzeitlichen Grabfunde aus dem gleichen mittelböhmischen Gebiet anknüpft (*J. Sláma, Mittelböhmen im frühen Mittelalter, I. Katalog der Grabfunde, Praehistorica V, Praha 1977*). Im Hinblick auf den derzeitigen Erkenntnisstand der frühmittelalterlichen Burgwälle in Mittelböhmen müssen selbstverständlich viele der geäusserten Schlussfolgerungen notwendigerweise vorderhand den Charakter von Arbeitshypothesen haben, die erst die künftige archäologische Forschung bestätigen, ergänzen oder berichtigen wird. Der beträchtliche Umfang der Arbeit erlaubte nicht, sie zur Gänze auf einmal zu publizieren. In diesem ihren ersten Teil wird eine historische Studie veröffentlicht, in der alle wichtigen Angaben behandelt werden, die die frühmittelalterlichen Autoren über die Burgwälle aufgezeichnet haben. Ihr ist ein Katalog der slawischen Burgwälle aus dem Gebiet ganz Böhmens beigefügt, der zum Ausgangspunkt bei der Beurteilung der Spezifität dieser Objekte in verschiedenen Bereichen des böhmischen Beckens wurde; das Studium einiger der festgestellten Unterschiede ist für das Verständnis der historischen Entwicklung Böhmens im Frühmittelalter von Bedeutung. Diese und weitere Probleme sollen eingehender im zweiten, selbständig publizierten Teil dieser Arbeit behandelt werden.

I. Die Burgwälle der böhmischen Slawen in den Angaben der schriftlichen Quellen.

Die altslawischen Burgwälle stellten zur Zeit ihrer Existenz die wichtigsten Zentren des politischen, administrativen, religiösen und in beträchtlichem Masse auch des wirtschaftlichen Lebens der frühmittelalterlichen Gesellschaft dar und waren zugleich auch jene Bauten, deren Errichtung eine gute Organisation und riesige Arbeitsanstrengungen erforderte. Als solche erweckten sie selbstverständlich das Interesse ihrer Zeitgenossen, das sich in einer ziemlich grossen Menge verschiedenster Berichte und Angaben über die Burgwälle in den schriftlichen Quellen niederschlägt. Die meisten dieser Angaben finden wir in Chroniken und Annalen, während diese Thematik der hagiographischen Literatur (und ebenso auch den diplomatischen Texten) fernlag. Das Bild, das man von den frühmittelalterlichen Burgwällen aus den Berichten der schriftlichen Quellen gewinnen kann, unterscheidet sich beträchtlich von jenem, zu dem sich die Archäologie durchringt. Während die historischen Berichte am öftesten über die Bedeutung und Funktion dieser Objekte in gewissen geschichtlichen Situationen informieren (und im Zusammenhang damit über sie eine ganze Reihe verschiedenster Angaben beibringen), erfasst die Archäologie eher die Gesamtentwicklung der Burgwälle und gelangt zur eingehenden Erkenntnis einiger Details (z.B. Konstruktion der Befestigungen, Verbauung der Burgwälle u. ä.).

In diesem Kapitel werden alle wichtigsten Angaben der schriftlichen Quellen mit Bezugnahme auf die Burgwälle der böhmischen Slawen, beziehungsweise auch auf weitere Objekte, zusammengefasst, die zwar nicht in Böhmen lagen, jedoch irgendeine Rolle in der Frühgeschichte der Přemysliden spielten. Bewusst wurden nicht bloss die Berichte über die mittelböhmischen Burgwälle analysiert, die im Brennpunkt des Interesses stehen, denn die Informationen über sie haben einen ziemlich beschränkten Umkreis. Sicherlich kann nicht bezweifelt werden, dass viele sich auf Burgwälle auf dem übrigen Territorium Böhmens beziehende Angaben (bei einer gewissen Ähnlichkeit dieser Objekte) eine indirekte Zeugenschaft auch über die Burgwälle Mittelböhmens vermitteln. Die chronologische Obergrenze, bis zu der die schriftlichen historischen Berichte verfolgt wurden, verläuft annähernd durch das erste Drittel des 12. Jahrhunderts. Eine Bestandaufnahme der bei der Analyse herangezogenen schriftlichen Quellen ist am Ende dieser Publikation angeführt.

Die bisherige historische Forschung widmete am meisten Aufmerksamkeit der lateinischen Terminologie, die in lateinischen Texten die frühmittelalterlichen Burgen bezeichnet (am häufigsten *metropolis, urbs, civitas, castrum, castellum, oppidum*). Wengleich diese Terminologie ziemlich stark schwankt, behauptete Prag bei den frühmittelalterlichen Autoren stets eine Ausnahmestellung (wird üblicherweise als *metropolis* bezeichnet). *Urbs* und *civitas* sind Termine, mit denen vor allem die Verwaltungsburgen der Přemysliden bezeichnet wurden, während die übrigen Termine sich vorwiegend auf weniger wichtige Objekte bezogen. Bis auf eine vereinzelte Erwähnung im Werk des fränkischen Chronisten, des sog. Fredegar, fehlen jedwede Angaben über die ältesten slawischen Burgwälle. Die ersten heimischen Autoren (und von ihnen vor allem der Chronist Kosmas, der überhaupt die meisten Erwähnungen über die böhmischen Burgwälle enthält) lebten bereits in allzu grosser zeitlicher Distanz von der ältesten Periode der böhmischen Geschichte, so dass ihre Angaben für diesen Zeitraum grösstenteils historisch wertlos sind. So werden z.B. die von Kosmas erwähnten ältesten böhmischen Burgwälle im sagenhaften Zeitraum der böhmischen Geschichte stets als Residenzen bedeutender Fürsten beschrieben: von der Existenz von Burgen, die mit der vorherigen Stammesstruktur verknüpft gewesen wären, wusste der Chronist nichts. Als Anlass für den Bau der Burgwälle führen die historischen Quellen am häufigsten strategische und militärische Gründe an. Historisch äusserst wichtig sind die Erwähnungen der Entstehung von Burgwällen auf jenen Territorien, die von den Přemysliden nach und nach infolge der Liquidierung der halbselfständigen Stammesfürstentümer im Laufe des 10. Jahrhunderts einverleibt worden waren. Verhältnismässig wenige Berichte haben sich über die Erbauungen und Reparaturen der Burgwälle und über die Organisation dieser Arbeiten erhalten. Sehr oft erfolgten sie unter der direkten Oberaufsicht des herrschenden Fürsten. Abgesehen von der Landbevölkerung (ihre Beteiligung an den Bauten ist nicht nur indirekt belegt) nahmen am Bau der Burgen auch Soldaten des Fürsten teil. Über die Dauer dieser Arbeiten gibt es in den Quellen keine genauen Angaben; aufgrund bestimmter Andeutungen scheinen diese Aktionen ziemlich langfristig gewesen zu sein. Insgesamt vereinzelt sind im allgemeinen auch die Erwähnungen über Fortifikationen (Wälle und Türme). Aus einigen Bemerkungen ist ersichtlich, wie hoch die mittelalterlichen Menschen die Unzugänglichkeit der Lagen einschätzten, auf denen die Burgwälle angelegt wurden.

Recht gut informieren uns im allgemeinen die schriftlichen Quellen über die Verbauung der Burgwälle. Zu den bedeutendsten Gebäuden gehörte auf der Prager Burg der dortige Fürstenpalas, der in den Quellen bereits zur Regierungszeit des Fürsten Wenzel (des hl. Wenzels) erwähnt wird. Es war dies ein eingeschossiger Bau. Ziemlich zahlreich sind die Angaben über die auf den Burgen stehenden Höfe der Fürsten und Mächtigen. Es handelte sich um eine von einer Palisadeneinfriedung umgebene Gruppe einiger Wohngebäude (und offenbar auch Wirtschaftsgebäude, die in den schriftlichen Quellen nicht erwähnt werden). Kirchen werden nirgendwo als Teil dieser Höfe ausdrücklich erwähnt. Am eingehendsten wird in den schriftlichen Quellen der Hof Boleslavs auf dem Burgwall in Stará Boleslav und dann der Hof der Ludmila in Tetín beschrieben. Nach den Wenzelslegenden gehörte zu den prunkvollsten Gebäuden auf der Prager Burg im ersten Drittel des 10. Jahrhunderts das Haus des Priesters Pavel. Die Adalbertslegenden bringen dann die ersten Erwähnungen eines Prager bischöflichen Palastes (ohne dass die Autoren dieser Werke ihn in Wirklichkeit gesehen hätten), der dann wiederum im 12. Jahrhundert Erwähnung findet. Über die Behausungen der übrigen Burgbewohner fehlen in den Quellen jedwede Erwähnungen. Von den weitem auf der Prager Burg befindlichen Objekten wird von den Quellen der steinerne Stuhl des Fürsten erwähnt. Es ist mehr als bezeichnend, dass von den auf den Burgen befindlichen Bauten am häufigsten Gefängnisse erwähnt werden. Hingegen finden sich hinsichtlich der übrigen, für das Leben der Burgbewohner oft unbedingt notwendigen Bauten und Anlagen in den Quellen schon nur mehr vereinzelte Erwähnungen (z.B. über einen Brunnen). Sehr viele Berichte beziehen sich auf die Burgkirchen. Zur Zeit des Fürsten Wenzel wurden Kirchen bereits auf allen Burgen der mittelböhmischen Domäne der Přemysliden erbaut. Am öftesten werden die Kirchen auf der Prager Burg erwähnt, bei denen wir auch einige Details über ihr Inneres erfahren. Diese Kirchen gehörten verschiedenen Bautypen an, und aufgrund von Andeutungen in den Quellen bestand ein Teil der Burgkirchen offenbar aus Holz. Nur in einem Einzelfall (bei St. Veit auf der Prager Burg) wird in der Umgebung der Kirche ein Friedhof genannt.

Da sich das Interesse der frühmittelalterlichen Autoren vor allem auf die Geschicke des Fürsten und seiner Gefolgsleute konzentrierte, sind ihre Informationen über die übrigen Burgbewohner nur spärlich. Am häufigsten sind noch Berichte über Krieger, deren Zahl auf den Burgen aber nicht gross war. In Zeiten einer Kriegsgefahr erhöhte sich die Anzahl der Burgbewohner um Flüchtlinge aus der Umgebung; über sie besitzen wir im Milieu der Přemysliden zum ersten Mal eine Erwähnung erst aus dem Beginn des 12. Jahrhunderts, wengleich ausser Zweifel steht, dass man schon früher Zuflucht auf die Burgen genommen haben musste (belegt durch zahlreiche Beispiele aus der Umgebung der böhmischen Domäne der Přemysliden).

Für das Leben der Burgen waren ihre Vorburgen (*suburbium*) sehr wichtig, mit denen sie durch viele ökonomische Bande verknüpft waren. Historische Berichte über die Vorburgen tauchen erst seit dem 10. Jahrhundert auf; die zweifellos wichtigste breitete sich in der Nähe der Prager Burg aus.

Einer der wichtigsten Gründe, der im Frühmittelalter zur technisch wie auch organisatorisch schwierigen Anlegung der Burgwälle führte, war das Streben, das Leben der Menschen und ihren Besitz vor äusseren Feinden zu schützen. Es überrascht

daher keineswegs, dass überhaupt die allermeisten historischen Berichte die Burgwälle gerade im Zusammenhang mit verschiedensten Kämpfen erwähnen. Seit dem Beginn des 11. Jahrhunderts tritt sogar in den Quellen sehr deutlich eine besondere Gruppe kleinerer Burgwälle hervor, die eine einzige Aufgabe hatten: ein Eindringen des Feindes ins Landesinnere zu verhindern. Solche Objekte wurden in der Nähe der Grenzforste angelegt; erst ein einheitliches und gut organisiertes Hinterland ermöglichte ihre Entstehung. Eine grosse Zahl von Berichten bezieht sich auf Kämpfe um Burgen. Da dies eine schwierige Aufgabe war, sind Berichte z.B. über die Anwendung von List häufig, die den Angreifern zum Sieg verhelfen sollte. Interessant ist, dass keine wichtige Burg der Přemysliden vom Feind in direktem Kampf erobert werden konnte. Sofern ein solches Objekt in die Hände des Angreifers gelangte, erfolgte dies z.B. mit Zustimmung der Burgbewohner und der Burgbesatzung, durch Verrat u.ä. Belagerte Burgen konnten sich lange Zeit hindurch, sogar viele Monate lang, gegenüber den Feind behaupten. Sofern die Burg im Kampf erobert wurde, erwartete sie in der Regel ein böses Schicksal: sie wurde ausgeraubt, vernichtet und ihre Bewohner wurden verschleppt. Wie jedoch einige archäologische Ausgrabungen zeigten, waren einige historische Berichte über eine riesengrosse Devastation der Burgen im Gefolge von Kämpfen sehr aufgebauscht (das betrifft z.B. die Angaben über die Vernichtung des Burgwalls der Slawniker Libice i.J. 995). Nach den historischen Berichten bildeten kriegerische Aktionen die Hauptursache für den Untergang der Burgwälle. Interessant sind auch historische Erwähnungen untergegangener Burgwälle, auf die die mittelalterlichen Autoren stiessen. Grösstenteils erdachten sie für solche Orte verschiedene historische Begebenheiten. Beispiele für eine derartige Praxis lassen sich bereits in der Chronik des Kosmas finden, weitaus reichhaltigere Belege enthält die Chronik des Václav Hájek von Libočany.

Die Burgwälle standen während des ganzen Frühmittelalters im ausschliesslichen Eigentum der Fürsten (Přemysliden). In Böhmen sind allerdings für das ausgehende 10. Jahrhundert noch Burgen der Slawniker belegt. Mit dem Eigentum der Fürsten an den Burgen hängt auch der Umstand zusammen, dass einige dieser Objekte auch nach den Fürsten benannt wurden.

Historisch hochwichtig sind jene Angaben der schriftlichen Quellen, die eine Aussage über die Bedeutung der einzelnen Objekte enthalten. Das ganze Mittelalter hindurch nahm Prag eine führende Stellung in Böhmen ein. Ganz eindeutig wird seine Vorrangstellung bereits in den Wenzels- und Ludmilalegenden belegt. Das Wissen von der Bedeutung und Wichtigkeit Prags drang bereits im 10. Jahrhundert sogar bis ins Ausland vor (Widukind, Flodoard, Ibrahim ibn Jakúb u.a.). Auch wenn seit dem Ende des 11. Jh. und am Beginn des folgenden Jahrhunderts zeitweilig der Vyšehrad Hauptresidenz der Přemysliden geworden war, verlor Prag auch in diesem Zeitraum in den Augen der Zeitgenossen nicht seinen Primat. Neben Prag und dem Vyšehrad tritt in den schriftlichen Quellen des 11. und 12. Jahrhunderts deutlich eine Gruppe von Burgen auf, die den Eckpfeiler der Verwaltung des Přemyslidenstaates bildeten (sog. Burgenorganisation). Diese Verwaltung sorgte dafür, dass die gesamte Bevölkerung der fürstlichen Gewalt unterstand, die Befehle des Fürsten ausführte und mit ihrer Arbeit die Existenz des frühmittelalterlichen Staates sicherte. Historische Berichte bezeugen diese Organisation durch Erwähnungen von Burgverwaltern und ihren ausgedehnten Kompetenzen (z.B. in Strafsachen), ferner von der Leistung von Gebühren und Zahlungen an die Burgen u.a. Gerade die Einhebung dieser Zahlungen bildete die wichtigste ökonomische Aufgabe der Burgen im frühen Mittelalter. Über diese Funktion informieren am besten die fürstlichen Donationen an verschiedene kirchliche Institutionen, die festlegen, welcher grosser Anteil von den Einkünften des Fürsten auf den einzelnen Burgen diesen Institutionen abzuführen ist. In engem Zusammenhang mit der Burgenorganisation stand auch die militärische Organisation (das Heer der Přemysliden wurde eben nach den einzelnen Burgbezirken eingeteilt). Nach den Verwaltungsburgen wurde auch die in ihrer Umgebung lebende Bevölkerung benannt.

Die Burgwälle waren (sofern sich auf ihnen Kirchen und vor allem auch Bischofs- und Kollegiatkapitel befanden) im Frühmittelalter auch Zentren der Bildung und Kultur. Für das Milieu Böhmens wird diese Tatsache durch historische Berichte über den Unterricht Wenzels und Adalberts auf Budeč und Libice dokumentiert. Die erste wirkliche Schule entstand in Böhmen erst bei der Prager Bischofskirche und an ihr wirkte dann unmittelbar am Beginn des 11. Jahrhunderts sogar ein gebildeter Ausländer.

Eine spezielle Gruppe historischer Berichte über die frühmittelalterlichen Burgen repräsentieren jene, die zwar einige wichtige Objekte erwähnen, ihre Lage jedoch nicht genau bestimmen. Eine ganze Reihe von Studien versucht daher, die genaue Lage dieser Orte festzulegen.

II. Der Katalog der slawischen Burgwälle in Böhmen

Die Burgwälle als massivste und im Terrain neben den Grabhügeln am leichtesten erkennbare archäologische Denkmäler weckten bereits seit der Epoche der Romantik das erhöhte Interesse der Fachleute und Laien. Die ständig steigende Zahl dieser Objekte, die bereits seit dem 19. Jahrhundert nach und nach auf dem Territorium Böhmens entdeckt worden waren, rief notgedrungen den Bedarf ihrer Bestandaufnahme hervor. In gewisser Art versuchten, allerdings im Zeichen der damaligen Möglichkeiten und das damals herrschenden Erkenntnisstandes, bereits Kalina v. Jäthenstein, E. Wocel und andere eine solche Inventarisierung. Den ersten modern bearbeiteten Katalog der böhmischen Burgwälle erstellte erst J. L. Pič (1909), der darin neben slawischen Burgwällen auch urzeitliche, mittelalterliche und schliesslich auch Lokalitäten aufnahm, wo die spätere Forschung die Existenz von Burgwällen völlig ausschloss. Erst in der Mitte dieses Jahrhunderts wurden in den Arbeiten R. Tureks (1952, 1957) alle bis dahin bekannten slawischen Burgwälle auf dem Territorium Böhmens erfasst, auch wenn dies nicht in Katalogform erfolgte. Die fortschreitende archäologische Ausgrabung bereicherte seither bedeutsam die Kenntnisse über die frühmittelalterlichen Burgwälle in Böhmen; im Hinblick auf diesen Umstand und dann auch im Zusammenhang mit dem Studium dieser Objekte in Mittelböhmen ergab sich die Notwendigkeit einer neuen Bestandaufnahme aller damaligen Burgwälle auf dem gesamten böhmischen Territorium, um die Eigenart der Entwicklung dieser Objekte in den verschiedenen Regionen Böhmens beurteilen zu können.

Im Katalog sind nicht nur alle archäologisch oder historisch mit Sicherheit in den frühmittelalterlichen Zeitraum (vom 8. bis zum Ende des 11. Jahrhunderts) datierte Burgwälle aus Böhmen, sondern auch weitere Objekte erfasst, bei denen zwar ihr

altslawisches Alter angenommen wird, durch bisherige Funde jedoch nicht eindeutig nachgewiesen wurde. Da die Menge der Informationen über die einzelnen Burgwälle ziemlich unterschiedlich ist, fand diese Tatsache ihren Ausdruck in der Einstufung einer jeden Lokalität in eine der vier folgenden Gruppen:

- unbestreitbare, im Terrain gut erkennbare Burgwälle, deren Existenz im Frühmittelalter archäologisch oder durch historische Berichte (bzw. durch beide Arten dieser historischen Quellen) nachgewiesen ist,
- ▲ mit Sicherheit im Frühmittelalter nach der Zeugenschaft historischer Berichte, aber ohne sichtbare Überbleibsel im Terrain existierende Burgwälle (bzw. mit ganz unbekannter Lage),
- unbestreitbare, im Terrain gut erkennbare Burgwälle mit Funden urzeitlicher und burgwallzeitlicher Keramik auf der Oberfläche; ihre genaue Datierung wird erst durch eine künftige archäologische Ausgrabung geklärt werden,
- * unbestreitbare, im Terrain gut erkennbare Burgwälle, bislang ganz ohne Funde, ferner unsichere oder mutmassliche Objekte (ohne erhaltene Überreste von Fortifikationen u.ä.).

Die Beschreibung eines jeden Burgwalls erfolgt nach einem einheitlichen Schema. Sie beginnt mit der laufenden Nummer (die der Nummerierung auf der Karte entspricht), danach folgt der Name der Gemeinde (samt dem einschlägigen Bezirk), auf deren Katastralgebiet das Objekt liegt. Die weitere Zeile beginnt mit dem Zeichen zur Bestimmung der Einstufung der Lokalität in eine der vier obgenannten Gruppen; dann folgt die nähere geographische Bestimmung der Lage des Burgwalls. Im folgenden Teil wird der Burgwall kurz beschrieben und es werden alle archäologischen Erkenntnisse über die Lokalität zusammengefasst und weiter historische Berichte angeführt, sofern sie sich auf die Lokalität beziehen. Die Beschreibung endet mit einer Bibliographie der grundlegenden Arbeiten.

Insgesamt sind im Katalog 144 Lokalität erfasst, hiervon in der ersten Gruppe 77 (53,5 %), in der zweiten 16 (11,1 %), in der dritten 33 (22,9 %) und in der vierten 18 (12,5 %). Die Zahl der im Katalog erfassten slawischen Burgwälle ist nicht definitiv. Die jüngsten Funde bisher völlig unbekannter Lokalitäten zeigten, dass Entdeckungen slawischer Burgwälle in Böhmen noch immer möglich sind. Wie die archäologischen Ausgrabungen bewiesen, wurden auf zahlreichen Burgwällen unter den slawischen Siedlungsschichten und Fortifikationen Überreste älterer Befestigungen und einer urzeitlichen Besiedlung gefunden. Man kann daher annehmen, dass die meisten in die dritte Gruppe eingestuften Lokalitäten am ehesten auch als in der slawischen Epoche existierende Burgwälle angesehen werden können. An Lokalitäten der letzten Gruppe könnte man eine weitaus grössere Zahl anführen; erfasst wurden aber lediglich jene, bei denen ihr allfälliges burgwallzeitliches Alter wenigstens wahrscheinlich ist. Der Katalog erfasst den Stand im September 1983.

Deutsch von A. Hubala

Soupis použitých písemných historických pramenů, literatury a zkratek

Písemné historické prameny

- Adalbold, Vita Heinrici II. imperatoris, ed. *MGH SS IV*, 683—695
 Annales Altahenses maiores, ed. *MGH SS XX*, 782—824
 Annales Flodoardi, ed. *MGH SS III*, 363—408
 Annales Fuldenses, ed. *MGH SS I*, 337—415
 Annales Mettenses priores, ed. *MGH SS XIII*, 27—33
 Annales Ottacariani = Příběhy krále Přemysla Otakara II.
 Annales Pragenses = Letopisy pražské
 Annales regni Francorum (Annales Laurissenses et Einhardi), ed. *MGH SS I*, 124—218
 Anselm, Gesta episcoporum Tungrensium, Traiectensium et Loediensium, ed. *MGH SS VII*, 189—234
 Bruno z Querfurt, Vita et passio s. Adalberti, ed. *Karwasińska II*
 Canaparius, Vita s. Adalberti = Est locus
 Carmen de bello Saxonico, ed. *MGH SS XV (pars II)*, 1214—1235
 Crescente fide (tzv. bavorská recense), ed. *FRB I*, 183—190
 Crescente fide (tzv. česká recense), ed. *Ludvíkovský*
 Dětmar = Thietmar
 Diffundente sole, ed. *Chaloupecký* 486—492
 Est locus, ed. *Karwasińska I*
 Factum est, ed. *Chaloupecký* 542—555
 Fredegarius scholasticus, Chronicon, ed. *MGH SS rer. Mer. II*, 1—193
 Fuit in provincia Boemorum, ed. *Chaloupecký* 467—475
 Gallus Anonymus, Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum, ed. *Maleczyński*
 Gardízi, Okrasa historje (Zajnu I-achbár), ed. *MMFH III*, 425—429
 Gumpold, Vita Wenceslai, ed. *FRB I*, 146—166
 Hájek z Libočan, Kronika česká, ed. *Flajšhans*
 Historia beati Ivani, ed. *FRB I*, 112—120
 Chronicon Moissiacense, ed. *MGH SS I*, 280—313
 Ibráhím ibn Jakúb, Zpráva o cestě do slovanských krajin, ed. *Kowalski*
 Kanovník vyšehradský, Chronicon, ed. *FRB II*, 203—237
 Kosmas, Chronica Boemorum, ed. *Bretholz*
 Kristián, Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille avie eius, ed. *WLL* 88—125
 Kronika tř. Dalimila, ed. *Havránek, Daňhelka, Kristen*
 Laurentius, Passio s. Wenceslai, ed. *FRB I*, 167—182
 Letopis Jarlochův, ed. *FRB II*, 461—516
 Letopis Vincenciův, ed. *FRB II*, 407—460
 Letopis žďárský větší (Cronica domus Sarensis), ed. *FRB II*, 521—550
 Letopisy hradištsko-opatovické, *FRB II*, 386—400
 Letopisy pražské (Annales Pragenses), ed. *FRB II*, 376—380
 Menší prokopská legenda = Vita sancti Procopii minor
 Mních sázavský, Chronicon, ed. *FRB II*, 238—269
 Neplach, Summula chronicae tam Romanae quam Bohemicae, ed. *FRB III*, 451—484
 Oportet nos fratres, ed. *WLL* 389—408
 Oriente iam sole I, ed. *WLL* 409—430
 Povest vremennych let, ed. *Lichačev*
 Proložní legenda o sv. Ludmile, ed. *Vajs* 64—65 (vydal N. J. Serebrjanskij)
 Proložní legenda o sv. Václavu, ed. *Vajs* 65—67 (vydal N. J. Serebrjanskij)

- Proložní legenda o přenesení ostatků sv. Václava, ed. *Vajs* 67–68 (vydal N. J. Serebrjanskij)
 Příběhy krále Přemysla Otakara II. (Annales Ottacariani), ed. *FRB II*, 308–335
 Příběh Pulka z Radenína, Kronika česká, ed. *FRB V*, 3–207 (latinská redakce), 211–326 (česká redakce)
 Quatuor immensi = Veršovaná vojtěšská legenda (s incipitem Quatuor immensi)
 1. stsl. václavská legenda, ed. *Vajs* 14–20 (redakce vostokovská, vydal N. J. Serebrjanskij), 20–28 (edice minejní, vydal N. J. Serebrjanskij), 36–43 (redakce charvatsko-hlaholská, vydal J. Vajs)
 2. stsl. václavská legenda, ed. *Vajs* 84–124 (vydal J. Vašica)
 Thietmar Merseburgensis, Chronicon, ed. *Holtzmann*
 Ut annuncietur I, II, ed. *Podlaha* (pod čarou kratší, starší a neúplná verze I, nad čarou obšírnější a mladší verze II)
 Vavřinec Montecassinský = Laurentius
 Veršovaná vojtěšská legenda (s incipitem Quatuor immensi), ed. *FRB I*, 313–334
 Větší prokopská legenda = Vita sancti Procopii maior
 Vita quinque fratrum eremitarum, ed. *Karwasińska III*
 Vita sancti Guntheri, ed. *FRB I*, 337–346
 Vita sancti Procopii antiqua, ed. *SLP* 112–120
 Vita sancti Procopii maior, ed. *SLP* 246–265
 Vita sancti Procopii minor, ed. *SLP* 129–160
 Widukind Corbeiensis, *Rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, ed. *MGH SS III*, 408–467
 Život pěti bratří poustevníků = Vita quinque fratrum eremitarum
 Život sv. Ivana = Historia beati Ivani
 Život Vintře poustevníka = Vita sancti Guntheri

Zkratky edicí písemných pramenů

- Bretholz — Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Hrsg. von Bertold Bretholz (MGH SRG NS II). Berlin 1923.
 CDB — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, ed. G. Friedrich et al. Praha 1904 sq.
 Flajšhans — Václava Hájka z Libočan Kronika česká. Vydal V. Flajšhans. Praha, I—1918, II—1923, III—1929, IV—1933.
 FRB — Fontes rerum bohemicarum — Prameny dějin českých. Praha 1873 sq.
 Havránek, Daňhelka, Kristen — Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila. K vydání připravili B. Havránek a J. Daňhelka. Historické poznámky napsal Z. Kristen. Praha 1957 (2 vyd. Praha 1958).
 Holtzmann — Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Hrsg. von Robert Holtzmann (MGH SRG NS IX). Berlin 1935.
 Chaloupecký — V. Chaloupecký, Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile (Svatováclavský sborník II, 2). Praha 1939.
 Karwasińska I — Św. Wojciecha biskupa i męczennika żywot pierwszy. Wydała, wstępem i komentarzem opatrzyła Jadwiga Karwasińska (MPH NS IV, 1). Warszawa 1962.
 Karwasińska II — Św. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi napisany przez Brunona z Kwerfurtu. Wydała, wstępem i objaśnieniami opatrzyła Jadwiga Karwasińska (MPH NS IV, 2). Warszawa.
 Karwasińska III — Żywot pięciu braci pustelników (albo) Żywot i męczeństwo Benedykta, Jana i ich towarzyszy. Przygotowała do druku i komentarzem opatrzyła Jadwiga Karwasińska (MHP NS IV, 3, s. 7–84). Warszawa 1973.
 Kowalski — Relacja Ibrāhīma ibn Jakūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego. Wydał, wstępem, komentarzem i przekładem opatrzył Tadeusz Kowalski (MPH NS I). Kraków 1946.
 Lichačev — D. S. Lichačev a kol., Povest vremennyh let, díl I, II. Moskva — Leningrad 1950.
 Ludvíkovský — J. Ludvíkovský, Nově zjištěný rukopis legendy Crescente fide a jeho význam pro datování Kristiána, Listy filologické LXXXI, 1958, 56–68.
 Maleczyński — Anonyma tzw. Galla Kronika czyli dzieje książąt i władców polskich. Wydał, wstępem i komentarzem opatrzył Karol Myleczyński (MPH NS II). Kraków 1952.
 MGH SS — Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 500 usque ad annum 1500, Scriptorum
 MGH SS rer. Mer. — Monumenta Germaniae historica ..., Scriptorum rerum Merovingicarum
 MGH SRG NS — Monumenta Germaniae historica ..., Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series
 MGH DD Kar. — Monumenta Germaniae historica ..., Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum
 MMFH — Magne Moraviae Fontes Historici, Pragae — Brunae 1966 sq.
 MPH NS — Monumenta Poloniae historica, Nova series
 Podlaha — A. Podlaha, Vita sancti Wenceslai incipiens verbis „Ut annuncietur”. Praeae 1917.
 RDP — Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí Pražské. Vydal W. W. Tomek. Praha 1873.
 Reg. — Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Ed. J. Emler, Praha 1855 sq.
 SLP — Středověké legendy prokopské. Jejich historický rozbor a texty. Napsali V. Chaloupecký a B. Ryba. Praha 1953.
 Vajs — Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile. Uspořádal Josef Vajs. Praha 1929.
 WLL — J. Pekař, Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians. Praha 1905.

Literatura

- Ahrens, Cl. 1981: Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa. Hamburg.
 Axamit, J. 1917: Hrad „Kazín“ a „Kazina mohyla“, PA 29, 157–163.
 Axamit, J. 1924: Tetín. Praha.
 Bardach, J. 1977: Trzysta, SSS, tom szósty T–W, 196–197.
 Bartkiewicz, K. 1977: Dzieje ziemi kłodzkiej w wiekach średnich. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk.
 Beneš, A. 1970: Pevnost na Kněží Hoře, in: A věky jdou. Minulost a přítomnost jihočeského městečka Katovic a okolí. Katovice, 13–16, 214, 223–226.
 Beneš, A. 1972: Nuzice, okr. Č. Budějovice, BZO 1969, 96–97.
 Beneš, A. 1973: Žinkovy, o. Plzeň—jih, BZO 1970, 176–178.
 Beneš, A. 1975: Velichov, o. Karlovy Vary, BZO 1971, 147–148.
 Beneš, A. 1977: Zborovy, o. Plánice, okr. Klatovy, BZO 1974, 256–257.
 Beneš, A. 1978: Bechyně, okr. Tábor, BZO 1975, 10.
 Beneš, A. 1979a: Hradiště Bukovec, in: Naučná lesnická stezka Zábělá. Plzeň, 5–14.
 Beneš, A. 1979b: Počátky osídlení Vimperska ve světle archeologie, in: Vimperk — město pod Boubínem. České Budějovice, 13–75.
 Beneš, A. 1980: Horní Pootaví v pravěku a na počátku dějin podle archeologických pramenů, in: Sborník vlastivědných prací o Šumavě k 650. výročí města Kašperské Hory. Kašperské Hory, 7–58.
 Beranová, M. — Smetánka, Z. — Staňa, Č. 1975: Archeologičeskije issledovanija slavjanskoj epochi v Čechii i v Moravii v 1966–74 gg., PA 66, 153–247.
 Bílek, J. 1976: Svatý Jan u Chřeštic, Výběr 13, 62–63.
 Bílková, L. — Fiala, Z. — Karbulová, M. 1967: Altmährische Terminologie in den zeitgenössischen lateinischen Quellen und ihre Bedeutung, Byzantinoslavica 28, 289–335.
 Bláhová, M. 1978: Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech první čtvrtiny 12. století, ČSČH 26, 249–278.
 Bláhová, M. 1980: Terminologie sídlišť v pramenech doby merovejské, in: Z pomocných věd historických IV. Praha, 7–47.
 Borkovský, I. 1949: O počátcích pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze. Praha.
 Borkovský, I. 1953: Staročeský dvorec na Levém Hradci, AR 5, 621–624, 641–646.
 Borkovský, I. 1965: Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců. Praha.
 Borkovský, I. 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha.
 Braun, P. — Klápště, J. 1978: O archeologickém studiu Práchně a jejího zázemí, Výběr 15, 91–93.
 Braun, P. — Klápště, J. 1981: Velké Hydčice, okr. Klatovy, BZO 1976–77, 154.
 Bubeník, J. 1970: Příspěvek k poznání hradištního osídlení Posázaví, AR 22, 286–306.
 Bubeník, J. 1971: Slovanské hradiště u osady Vraník, AR 23, 58–62.
 Bubeník, J. 1972: Hradištní nálezy z vrchu Hněvína v Mostě, AR 24, 668–671.
 Bubeník, J. 1975: Kozojedy, okr. Rakovník, BZO 1972, 81.
 Bubeník, J. 1976: Příspěvek k topografii slovanského osídlení středního Poohří, AR 28, 374–388.
 Bubeník, J. 1981: Poznámky k nálezům avarsko-slovanských kování z vrchu Rubína u Podbořan, in: Varia archaeologica 2. Praha, 261–265.
 Bubeník, J. — Uhlíková, O. 1977a: K počátkům města Žatce, in: Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha, 36–48.
 Bubeník, J. — Uhlíková, O. 1977b: K počátkům města Žatce. Topografie raně středověkých nálezů na jeho území, PA 68, 193–218.
 Buchvaldek, M. — Sláma, J. — Zeman, J. 1978: Slovanské hradiště u Kozárovic. Praha.
 Cach, F. 1970: Nejstarší české mince. I. České denáry do mincovní reformy Břetislava I. Praha.
 Cibulka, J. 1934: Václavova rotunda svatého Václava, in: Svatováclavský sborník I. Praha, 230–285.
 Čarek, J. 1947: Románská Praha. Praha.
 Dostál, B. 1973: Ein slawischer Herrenhof des 9. Jahrhunderts in Břeclav-Pohansko (Mähren), in: Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie, III. Berlin, 299–306.
 Dostál, B. 1975: Břeclav — Pohansko. IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
 Doubová, M. 1972: Březina, o. Rokycany, BZO 1969, 18–22.
 Doubová, M. 1977: Počátky slovanského osídlení na území okresu Plzeň-sever, in: Sborník Muzea okresu Plzeň-sever. Mariánská Týnice — Kralovice, 12–15.
 Doubová, M. 1981: Středohradištní nálezy v povodí dolní Střely, okr. Plzeň-sever, in: Varia archaeologica 2. Praha, 267–271.
 Dragoun, Z. 1978: Přehled vývoje osídlení Božeňska v době předhusitské, HG 17, 173–207.
 Dubský, B. 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.
 Dubský, B. 1955: Hradec u Hudčic na Březnicku, AR 7, 644–648.
 Durdík, T. 1978a: Archeologie k počátkům a podobě přemyslovského Křivoklátu, AR 30, 304–320.
 Durdík, T. 1978b: Branov, o. Rakovník, BZO 1975, 13.
 Durdík, T. 1979: Výzkum hradu Křivoklátu v souvislosti s jeho generální opravou (1973–1978), Archaeologia historica 4, 105–112.

- Malíčký, J. 1950: Před slovanská hradiště v jižních a západních Čechách, PA 43, 21—42.
- Malíčký, J. 1956: Hradiště na Otmičské hoře, AR 8, 799—804, 817—822.
- Malina, J. a kol. 1976: Čáslav, vývoj přírodního prostředí. Brno.
- Martinec, V. 1970: Rané středověké hradiště u Klecan, AR 22, 307—318.
- Mašek, N. 1965: Problém opevnění slovanského hradiště a nálezy keramiky pražského typu na Zámkách u Bohnic, AR 16, 182—193.
- Mašek, N. 1970: Nové poznatky z výzkumu na hradišti v Praze — Butovicích, AR 22, 272—285.
- Merhautová, A. — Třeštlík, D. 1983: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha.
- Michálek, J. 1969: Městské muzeum v Milevsku. Katalog pravěké sbírky. Zprávy Čs. společnosti při ČSAV — Supplément 7. Praha.
- Michálek, J. 1981: Chřešřovice, okr. Písek, BZO 1976—1977, 50—51.
- Michálek, J. — Fröhlich, J. 1979: Archeologické nemovitě památky v okrese Strakonice. České Budějovice.
- Moucha, V. — Smetánka, Z. 1964: Revisní výzkum na čáslavském Hrádku, AR 16, 646—654.
- Nechvátal, B. 1966: Bourgwall slave à Branišovice (Bohême). Investigation, Prague, 226.
- Nechvátal, B. 1976: Vyšehrad. Praha.
- Nechvátal, B. 1982: Středověké dlaždice ze Sázavy (Ke vztahu Vyšehradu a Sázavy v 11. století), Umění 30, 244—256.
- Nechvátal, B. 1983: Vyšehrad a počátky Prahy, Folia Historica Bohemica 5, 39—59.
- Neustupný, J. 1969: Zu den urgeschichtlichen Vorformen des Städtewesens, in: Siedlung, Burg und Stadt, Studien zu ihren Anfängen. Berlin, 26—41.
- Niederle, L. 1925: Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů. Dílu III. sv. 2. Praha.
- Nováki, Gy. — Sándorfi, Gy. 1981: Untersuchung der Struktur und des Ursprungs der Schanzen der frühen ungarischen Burgen, Acta Archaeologica ASH 33, 133—160.
- Novotný, V. 1912: České dějiny. Dílu I část 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha.
- Nový, R. 1969: Die Anfänge des böhmischen Staates. I. Mitteleuropa im 9. Jahrhundert. Praha.
- Nový, R. 1972: Přemyslovský stát v 11. a 12. století. Praha.
- Nový, R. 1984: Vznik poddanského obyvatelstva jako společenské třídy v českých zemích, in: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, Praha, 213—240.
- Pekař, J. 1906: O správním rozdělení země české do polovice 13. století, in: Sborník prací historických. Praha, 81—123.
- Pešina z Čechorodu, Tomáš 1673: Phosphorus septicornis, Stella alias matutina, hoc est divi Viti Ecclesiae Pragensis et Gloria. Praha.
- Peterka, O. 1906: Das Burggrafentum in Böhmen, Praha.
- Píř, J. L. 1909: Starožitnosti země České. III/1. Čechy za doby knížecí. Praha.
- Pleinerová, I. 1957: Staré opevnění v Hradci u Kadaně, AR 9, 479—480, 497—500.
- Pleslová-Štiková, E. 1981: Mužský u Mnichova Hradiště. Pravěká skalní pevnost. Praha.
- Poláček, J. 1961: Výšinné hradiště mezi Jámou a Vadkovem. Zprávy muzeí Jihočeského kraje 1961, 31—33.
- Polc, J. V. 1973: Církevní správa v Čechách do poloviny 14. století, in: Tisíc let pražského biskupství 973—1973. Řím, 17—60.
- Poullík, J. 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
- Profous, A. 1947, 1949, 1951: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I, A—H, Díl II, CH—L, Díl III, M—Ř. Praha.
- Profous, A. — Svoboda, J. 1957: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl IV, S—Ž. Praha.
- Prošek, F. 1950: Slovanské hradiště u Hostíma, okr. Beroun, Obzor prehistorický 14, 441—444.
- Radoměřský, O. 1952: Peníze Kosmova věku (1050—1125), Numismatický časopis 21, 7—138.
- Radoměřský, P. 1960: Numismatické nálezy z mladší doby hradištní na Levém Hradci a v okolí, Moravské numismatické zprávy 7, 12—14, 16, 18—20, 22.
- Richter, M. 1977: Nové poznatky o osídlení podhradí v Jaroměři, in: Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha, 49—61.
- Richter, M. — Vokolek, V. 1971: První etapa výzkumu v Hradci Králové, AR 23, 605—617.
- Richter, M. — Vokolek, V. 1977: Počátky Hradce Králové ve světle archeologických výzkumů, in: Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha, 13—27.
- Rogov, A. I., Bláhová, E., Konzal, V. 1976: Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů. Praha.
- Ryba, B. 1953: Ke smrti Jaromírově v Kosmově kronice, ČSČH 1, 382—384.
- Ryneš, V. 1967: Libická tragédie a její oběti v tradici staletí, Polabí 7, 9—14, 37—42, 89—92.
- Ryneš, V. 1975: Emauzy, Vyšehrad a sv. Prokop, in: Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury. Praha, 39—40.
- Sedláček, Z. — Vencl, S. 1975: Zpráva o leteckém snímkování na Kolínsku, AR 27, 151—158.
- Sellner, K. 1927: Strenický potok, Boleslavan 2, 74—102.
- Serebrjanskij, N. J. 1929: Proložní legendy o sv. Ludmile a sv. Václavu, in: Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, uspořádal J. Vajs. Praha, 45—68.
- Schmid, H. F. 1926: Die Burgbezirksverfassung bei den slavischen Völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation, Jahresberichte für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. II, Heft 2, 81—132.
- Sigl, J. 1973: Hradištko, k. o. Žeretice, o. Jičín, BZO 1970, 39.
- Sigl, J. 1975: Hradištko, k. o. Žeretice, okr. Jičín, BZO 1972, 59.
- Sklenář, K. 1978: Počátky české archeologie v díle Matyáše Kaliny z Jäthensteinu, SibNM ř. A historie, sv. 30, č. 1—2.
- Sklenář, K. 1982: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku. Archeologický místopis okresu Mělník v pravěku a rané době dějinné. Mělník.
- Skružný, L. 1962: Dějiny vraclavského hradiska, Zprávy Východočeského muzea v Pardubicích 1962, 8—13.
- Skutil, J. 1948: Z nejdávnější minulosti Litomyšlska a Poličska, Od Trstenické stezky 23, 14—16, 38—48, 58—62, 75—80.
- Sláma, J. 1973: Civitas Wiztrachi ducis, Historická geografie 11, 3—30.
- Sláma, J. 1977a: Mittelböhmen in frühen Mittelalter. I. Katalog der Grabfunde. Praha.
- Sláma, J. 1977b: Svatojiřské kostely na rané středověkých hradištích v Čechách, AR 29, 169—280.
- Sláma, J. 1978a: K historické problematice rané středověkého osídlení Benešovska a Sedlčanska, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 17, 27—39.
- Sláma, J. 1978b: K problému lokalizace některých hradů raného českého středověku, in: Varia archaeologica 1. Praha, 119—129.
- Słownik: Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. Warszawa 1953 sq.
- Smetana, J. 1979: K topografii areálů severočeských měst ve 13. a 14. století, ČSČH 27, 573—599.
- Smrž, Z. 1977: Nové poznatky o pravěkém a časně historickém osídlení vrchu Hradiště u Černovic, Památky — příroda — život, vlastivědný čtvrtletník Chomutovska 9, seš. 1, 19—26.
- Smrž, Z. 1981: Velichov, okr. Karlovy Vary, BZO 1976—1977, 153.
- Sommer, P. 1977: Archeologický výzkum staroboleslavského hradiště, AR 29, 394—405.
- Staňa, Č. 1972: Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Líšně, Monumentorum tutela — Ochrana pamiatok 8, 109—171.
- Šaldová, V. 1964: K datování hradiště na Mži u Lipna, ASM I, 47—52.
- Šaldová, V. 1977: Sociálně-ekonomické podmínky vzniku a funkce hradišť z pozdní doby bronzové v západních Čechách, PA 68, 117—163.
- Šebánek, J. — Dušková, S. 1964: Česká listina doby přemyslovské (Nástin vývoje), SPFFBU-C 11, 51—72.
- Šimek, E. 1930: Západní hranice Slavnickovy říše. Pomezí hrad „in monte Osseca“ a potok „Surina“, in: Od pravěku k dnešku, I. Praha, 75—101.
- Šimek, E. 1950: Dvě hradiště na Sedlčansku v Čechách, Z dávných věků II, 107—115.
- Šimek, E. 1955: Chebsko — dnešní nejzápadnější slovanské území — v staré době. Brno.
- Škrábek, K. 1973: Žinkovy, o. Plzeň-jih, BZO 1970, 178.
- Šmilauer, V. 1969: Atlas místních jmen v Čechách. Praha.
- Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Šolle, M. 1969a: Kouřim v mladší a pozdní době hradištní, PA 60, 1—124.
- Šolle, M. 1969b: Nové poznatky o slovanském hradišti u Hryzel, AR 21, 31—36.
- Šolle, M. 1973: Kirche und Friedhof auf frühgeschichtlichen Wehranlagen in Böhmen, in: Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie, Berlin 1970, III. Berlin 383—391.
- Šolle, M. 1974: Kouřim či Libice? (Diskuse), AR 26, 271—273.
- Šolle, M. 1976: Záchraný výzkum na slovanském hradišti ve Lštění, okr. Benešov, AR 28, 320—322.
- Šolle, M. 1977: Hradsko u Mšena. Část I. Od pravěku do doby slovanské a otázka Canburgu francckých letopisů, PA 68, 323—393.
- Šolle, M. 1978: Hradsko u Mšena. Část II. Osídlení v časném středověku 11.—13. století, PA 69, 344—395.
- Šolle, M. 1979: K problému historicko-sociálně-diferenciace slovanské populace na základě výzkumu nově zkoumaných hradských pohřebišť, in: Aktuálně otázky výzkumu slovanských populací na území Československa v 6.—13. století. Nitra, 41—51.
- Šolle, M. 1980: La question des sanctuaires en bois en Bohême, in: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome 2. Bratislava, 431—435.
- Šolle, M. 1981: Kouřim v průběhu věků. Praha.
- Šolle, M. — Váňa, Z. 1983: Budeč — památník českého dávnověku. Kladno.
- Štelcl, J. — Malina, J. 1975: Základy petroarcheologie. Brno.
- Štěpánek, M. 1965: Opevněná sídliště 8.—12. století ve střední Evropě. Praha.
- Šála, J. 1979: Neznámé denáry českého knížete Jaromíra, Numismatické listy 34, 65—76.
- Tkadlčík, V. 1976: recenze práce Staroslověnské legendy českého původu, Praha 1976, Duchovní pastýř 25, 167.
- Tomas, J. 1966: Počátky města Litoměřic, Sborník Severočeského muzea — Historie 5, 15—64.
- Tomas, J. 1967: Počátky města Žatce, Historický sborník Ústecka 1967, 23—47.
- Tomas, J. 1983: Řemeslníci 11.—13. století v českých zemích v písemných pramenech, Archaeologia historica 8, 73—84.
- Třeštlík, D. 1965: Kosmovo pojetí přemyslovské pověsti, Český lid 52, 305—314.
- Třeštlík, D. 1966: Kosmas. Praha.
- Třeštlík, D. 1973: „Trh Moravanů“ — ústřední trh staré Moravy, ČSČH 21, 869—894.
- Třeštlík, D. 1981: Počátky Přemyslovců. Praha.
- Třeštlík, D. 1983a: Kristián a václavské legendy 13. století, in: Problémy dějin historiografie I. Praha, 45—91.
- Třeštlík, D. 1983b: Počátky Prahy a českého státu, Folia Historica Bohemica 5, 7—37.
- Turek, R. 1946: Prachovské skály na úsvitě dějin. Výzkum hradiště a pohřebišť z VI.—X. věku. Praha.
- Turek, R. 1947: Kosmas a český pravěk, ČNM odd. duchovnědný 116, 38—57.

- Turek, R. 1950: K počátkům Prahy, PA 43, 59—94.
 Turek, R. 1952: Kmenová území v Čechách, ČNM odd. věd společenských 121, 3—46.
 Turek, R. 1957: Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen. Praha.
 Turek, R. 1961: Naše kroniky a archeologie, PA 52, 550—562.
 Turek, R. 1962: Po stopách neznámých hradisek na Benešovsku, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 4, 151—152.
 Turek, R. 1963: Čechy na úsvitě dějin. Praha.
 Turek, R. 1965: Nejstarší Slované na Břežnicku, in: Břežnický sborník. Břežnice, 10—14.
 Turek, R. 1966/1968: Libice, knížecí hradisko X. věku. Praha.
 Turek, R. 1967a: Hradisko Příkopy u Kdyně na Domažlicku (K problému tvrzi na sklonku raného středověku), Sbnm ř. A historie, sv. 21, seš. 4/5, 203—208.
 Turek, R. 1967b: Smolovské hradisko a problém Tuhoště, AR 19, 445—451.
 Turek, R. 1968a: Kde leželo tachovské hradisko?, Sborník Muzea Českého lesa v Tachově 2, 26—27.
 Turek, R. 1968b: K problému západních Charvátů, in: Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus. Wrocław — Warszawa — Kraków, 395—409.
 Turek, R. 1970a: Příspěvky k historické topografii středního Posázaví, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 11, 116—176.
 Turek, R. 1970b: Stavební ráz středověkých hradů na Tachovsku, Sborník Okresního muzea v Tachově č. 5, 1—15.
 Turek, R. 1974: Počátky Mladoboleslavska, in: Mladá Boleslav od minulosti k dnešku. Mladá Boleslav, 7—18.
 Turek, R. 1975a: Česká hradiska u Kristiána, in: Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata. Praha, 139—149.
 Turek, R. 1975b: Význam Starého Plzně v časném středověku, Minulost Západočeského kraje 12, 153—171.
 Turek, R. 1976: Libice. Pohřebiště na vnitřním hradisku, Sbnm řada A historie, sv. 30, seš. 5, 249—316.
 Turek, R. 1977a: K otázce sídlištních a obilních komor v českém dávnověku, Vědecké práce Zemědělského muzea 17, 65—94.
 Turek, R. 1977b: K poloze Canburgu, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 18, 640—641.
 Turek, R. 1977c: Vztah Kouřimě a Libice, AR 29, 505—520.
 Turek, R. 1978: Libice. Hroby na libickém vnitřním hradisku, Sbnm řada A historie, sv. 32, seš. 1—4, s. 1—150.
 Turek, R. 1980a: Jména na nejstarších českých mincích, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 21, 682—692.
 Turek, R. 1980b: K otázce knížecích a velmožských dvorců na hradiskách přemyslovských Čech, in: Slované 6.—10. století. Brno, 253—267.
 Turek, R. 1981: Libice nad Cidlinou. Monumentální stavby vnitřního hradiska, Sbnm řada A historie, sv. 35, seš. 1, 1—72.
 Turek, R. 1982a: Čechy v raném středověku. Praha.
 Turek, R. 1982b: Slavníkovci a jejich panství. Hradec Králové.
 Turek, R. 1983a: recenze práce L. Kořána, Počátky Prahy a Kristián, Umění 30, 468—469, Numismatické listy 38, 72.
 Turek, R. 1983b: Brůdek a Zdemily, HG 21, 297—314.
 Turek, R. — Hásková, J. — Justová, J. 1981: LIVBVZ METROPOLIS. Tam, kde řeka Cidlina tratí své jméno. Libice nad Cidlinou.
 Váňa, Z. 1968: Vlastislav, výsledky výzkumu slovanského hraděště v letech 1953—55 a 1957—60, PA 59, 5—192.
 Váňa, Z. 1973: Slovanské hraděště v Levousích (k. o. Křesín, okr. Litoměřice) a otázka rozsahu lúckého území, AR 25, 271—288.
 Váňa, Z. 1975: Výzkum Libušína v letech 1970 a 1971. Doplnující poznámky k postavení hraděště ve středoečeské oblasti, AR 27, 52—71.
 Váňa, Z. 1976: Bilina. Výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961—64 a 1966, PA 67, 393—478.
 Váňa, Z. 1980: Diskussion, in: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome 2. Bratislava, 476—477.
 Váňa, Z. 1983a: Svět dávných Slovanů. Praha.
 Váňa, Z. 1983b: Výzkum raně středověkých center jako historický pramen, Sbnm řada A historie, sv. 37, seš. 2—3, s. 103—108.
 Váňa, Z. — Kabát, J. 1971: Libušín. Výsledky výzkumu časně středověkého hraděště v letech 1949—52, 1956 a 1977, PA 62, 179—314.
 Vaněček, V. 1928: Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století (Pokus o věcný rozbor imunitních textů). Praha.
 Vaněček, V. 1949: Prvních tisíc let... Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů. Praha.
 Velímský, T. 1975: Malín — Kutná Hora, okr. Kutná Hora, BZO 1972, 102.
 Vencl, S. 1969: Choteč, o. Praha-západ, BZO 6—1968, 46—47.
 Vencl, S. 1971: Hraděště Hlavačov a Hrádníky na Choceňsku, Listy Orlického muzea 6, 17—32.
 Vencl, S. 1983: K problematice fortifikací v archeologii, AR 35, 284—315.
 Vignatiová, J. 1971: K otázkám obrany a údržby velkomoravských valů, SPFFBU—E 16, 199—204.
 Vogel, J. E. 1868: Pravek země České. Praha.
 Vogt, K. 1938: Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Liberec — Lipsko.
 Vojtíšek, V. 1953: Bratislavské „burgum“ (K otázce počátků československých měst), in: Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška. Praha, 409—425.
 Waldhauser, J. 1970: Problém tzv. Viereckschanzen (keltských čtyřúhelníkových valů) a nově zjištěné oppidum v severních

- Čechách, AR 22, 327—334.
 Waldhauser, J. — Weber, V. 1973: Poráň, Zpravodaj Šrámkovy Sobotky 10, č. 1—2, 32—35.
 Weingart, M. 1934: První česko-církevněslovanská legenda o svatém Václavu, in: Svatováclavský sborník I. Praha, 863—1088.
 Wenskus, R. 1967: Die slavischen Stämme in Böhmen als ethnische Einheit, in: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. Weisbaden, 32—41.
 Woldřich, J. N. 1893: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens, V, Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 23, 1—39.
 Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, PA 56, 205—391.
 Zápotocký, M. 1966: Slovanské osídlení na území Litoměřic ve světle archeologických nálezů, Sborník Severočeského muzea — Historia 5, 89—106.
 Zápotocký, M. 1973: Pozdněhradištní nálezy z Třebošína. Otázka opevněných sídel z doby rané kolonizace 11.—12. století na severním Litoměřicku, Litoměřicko — vlastivědný sborník 10, 5—25.
 Zápotocký, M. 1977: Slovanské osídlení na Děčínsku, AR 29, 521—553.
 Zápotocký, M. 1978: Slovanské osídlení na Ústecku, AR 30, 258—303.
 Žemlička, J. 1978: Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách, ČSČH 26, 559—586.
 Žemlička, J. 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.

Bibliografické zkratky

AR	— Archeologické rozhledy, Praha
ASM	— Archeologické studijní materiály, Praha
BZO	— Výzkumy v Čechách, Praha
ČNM	— Časopis Národního muzea, Praha
ČSČH	— Československý časopis historický, Praha
HG	— Historická geografie, Praha
Investigations	— Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie, Prague 1966.
PA	— Památky archeologické, Praha
Polabí	— Vlastivědný zpravodaj Polabí, Poděbrady
Sbnm	— Sborník Národního muzea, Praha
SPFFBU—C	— Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university — řada historická, Brno
SPFFBU—E	— Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university — řada archeologicko-klasická, Brno
SPFFBU—F	— Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university — řada uměnovědná, Brno
SSS	— Słownik Starożytności Słowiańskich, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk
Výběr	— Výběr z prací členů Historického kroužku při Jihočeském muzeu, České Budějovice

Ostatní zkratky

ARÚ Praha	— Archeologický ústav ČSAV, Praha
c.	— kapitola
č.	— číslo
J	— jih, jižní, jižně
JV	— jihovýchod, jihovýchodní, jihovýchodně
JZ	— jihozápad, jihozápadní, jihozápadně
Lit.	— literatura
o.	— okres
ok.	— okolo
pol.	— polovina
s.	— strana
S	— sever, severní, severně
sp.	— spurium
srov.	— srovnej
stol.	— století
stsl.	— staroslověnský
SV	— severovýchod, severovýchodní, severovýchodně
SZ	— severozápad, severozápadní, severozápadně
tř.	— tak řečený
V	— východ, východní, východně
Z	— západ, západní, západně

Na obálce byly použity snímky z archívu Archeologického ústavu ČSAV v Praze.

T
T
T
T
T
T
T
T
T
T

PRAEHISTORICA XI

Acta Institutii Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis

PhDr. Jiří Sláma

Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu

Recenzovali: PhDr. Miroslav Richter, CSs.
PhDr. Zdeněk Smetánka, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha 1986

Prorektor-editor: prof. RNDr. Václav Prosser, CSs.

▣ Návrh obálky, přebalu a grafické úpravy Kateřina Řezáčová

AA 14,17 VA 14,73 Vydání 1. Náklad 800 výtisků

60-021-83 Tem. sk. 02/61 Váz. 31 Kčs

Vytiskla Severografia, n.p., Ústí nad Labem

